

DOI: 10.15773/EKKE.HABIL.2023.001

**A magyar ipari szakképzés története – Különös tekintettel a
céhek működésére**

habilitációs értekezés

Sanda István Dániel

2022

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
A kutatás tárgya és módszerei	6
A kutatás fő kérdései	6
A kutatás forrásai	7
Levéltári források.....	7
<i>A feudalizmus korának forrásai.....</i>	7
A Magyar Nemzeti Levéltár irategyüttesei.....	8
A Magyar Kancelláriai Levéltár céhes vonatkozású anyagai	8
A Kincstári Levéltárak anyagai és a Magyar Kamara Archívuma	9
A kapitalizmus időszakának magyarországi forrásai (1850–1950).....	9
Az iparosok szervezetei	10
Nyomtatott források 1800–1950	11
A tárgyi emlékek mint források	14
A kézművesipar és oktatásának története iránti érdeklődés kezdetei	16
A szakképzés középkori európai előzményei	19
<i>A szerzetesrendek megjelenése és a középkori szakemberképzés .....</i>	19
<i>A szerzetesrendek szerepe a kultúragyakorlás és a szakemberképzés területén.....</i>	20
<i>A Karoling kor szakképzése és a magyar szakképzés középkori kezdetei .....</i>	21
<i>A honfoglaló magyarok és sajátos mesterségeik .....</i>	22
A céhek magyarországi megjelenéséhez vezető társadalmi és gazdasági előzmények.....	24
A céhek kialakulása a történelmi Magyarországon.....	30
<i>A kontár mint céhen kívüli szakember fogalma, státusza és jelentése a céhek idején .....</i>	30
<i>Kézműiparosok a városi térben .....</i>	31
<i>A céhrendszer kialakulása középkori városainkban .....</i>	31
A céhfejlődés első korszaka hazánkban	33
<i>A korai céhszabályok és sajátosságaik.....</i>	35
<i>A korai céhek tagsága .....</i>	36
<i>A mezővárosok iparossága .....</i>	37
<i>Az inasok és a segédlegények helyzete a korai céhekben .....</i>	40
A szakképzés a hazai céhfejlődés második szakaszában.....	41
<i>A kézművesek vagyoni differenciálódása .....</i>	42
<i>Karrierút a céhekben .....</i>	44
<i>A céhrendszer hierarchiája .....</i>	44
<i>A céhek belső élete .....</i>	45

<i>Inasévek</i>	45
<i>Segédévek</i>	48
<i>A vándorlegények élet- és munkakörülményei</i>	49
<i>Mesteresztendő - mesterré válás</i>	51
<i>A mesterek kiváltságos helyzete a céhekben</i>	53
<i>A céhszabályok és azok változásai</i>	56
<i>A céhszabályok változásainak hatásai a karrierútra</i>	57
<i>A legénycéhek kialakulása</i>	60
<i>A céhek szerepe a városi és a politikai életben</i>	61
<i>A céhfejlődés második korszaka a mezővárosokban</i>	62
<i>Az iparosok helyzete Pozsonyban</i>	64
<i>A céhtagok létszámának változásai</i>	65
<i>Az ipar és a céhek helyzete a három részre szakadt Magyarországon</i>	70
<i>A bányászat hatása a XVI-XVII. század iparfejlődésére</i>	71
<i>A malomipar és a sütőipar fejlődése az alapvető szükségletek kielégítésére</i>	72
<i>A mészárosok mint „húsmívesek”</i>	73
<i>A ruházati és szövőipar a XV-XVII. században</i>	74
<i>A fémművesség alakulása a török uralom alatt</i>	76
<i>Fa- és építőipar a hódoltság idején</i>	77
<i>A városok iparos népessége a hódoltság idején</i>	78
<i>Apáczai Csere János nézeteit formáló nyugat-európai hatások</i>	81
<i>René Descartes hatása Apáczai szemléletére</i>	81
<i>Jan Amos Comenius hatása Apáczai szemléletére</i>	81
<i>Apáczai Csere János működése a kézművesség és a mesterségek előmozdítása érdekében</i>	82
<i>A hazai céhrendszer működésének harmadik korszaka</i>	84
<i>A kézművesipar a török kiűzésétől a céhek megszüntetéséig (1686-1872)</i>	84
<i>A céhek helyzete: folytonosság és újjáalakulás</i>	85
<i>A céhfiliák elszaporodása</i>	86
<i>Az iparűzés a falvakban és az uradalmakban</i>	87
<i>A céhek belső élete</i>	88
<i>Az új igények nyomán megjelenő új iparok</i>	89
<i>A céhrendszer elleni támadások</i>	89
<i>Különbségek az uralkodók iparpolitikájában az osztrák örökös tartományok és Magyarország között</i>	92
<i>A kézművesség és a népesség helyzete</i>	95
<i>A kézműipar differenciálódása</i>	97

<i>A segédlegények helyzete</i>	99
<i>A céhes nevelés és termelés szemben az erősödő konkurenciával</i>	100
<i>A kapitalista termelés és -gazdaság térnyerése</i>	104
<i>Az iparrendtartás céhreformjától a céhek megszűnéséig</i>	106
Kiss Pál szegedi szíjgyártó mester céhes karrierútja	109
<i>A szíjgyártó mesterség rövid bemutatása</i>	109
Összegzés.....	118
1) A szakképzés a céhek fejlődésének első időszakában.....	118
<i>A kézműipar első céhei</i>	119
<i>A legényekkel és mesterekkel szembeni elvárások</i>	121
2) Szakképzés a céhek fejlődésének második időszakában.....	124
3) Szakképzés a céhek működésének harmadik időszakában	129
<i>A céhek belső élete</i>	129
<i>A segédlegények helyzete</i>	131
<i>A kapitalista termelés és -gazdaság térnyerése - a céhek megszűnése</i>	132
Felhasznált irodalom:	134
Elsődleges források:.....	134
Másodlagos források:	136
Dokumentumforrások:	147

Ábrajegyzék:

1. ábra A szegedi puskaműves és lakatos céh pecsétjének lenyomat. (Forrás: Móra Múzeum, Szeged.) .	15
2. ábra Centrális alaprajz, Aachen, palotakápolna Forrás: http://Karoling_művészet#mediaviewer/File:AaachenChapelDB.svg	21
3. ábra Honfoglaláskori ékszerek Forrás: https://goo.gl/WrNQMh	22
4. ábra A honfoglalás korából származó régészeti leleteken a palmettás díszítés az uralkodó. A három lelet: a zempléni csésze, a rakamazi tarsolylemez és a beregszászi süvegcsúcs.	23
5. Ábra A céhvezetés hierarchiája. Forrás: saját ábra.	45
6. ábra Kiss Páll szíjgyártó legény vándorkönyve (Forrás: H. L. családi hagyatékából)	49
7. ábra A Hódmezővásárhelyi takács céh mesterlevele 1825-ből.	55
8. ábra Kiss Pál és családja 1885-ben (Forrás: H. L. családi archívumából)	110
9. Ábra Kiss Pál 1885-ben készült fényképe. (Forrás: H. L. szíves engedélyével).....	111
10. Ábra Kiss Pál szíjgyártó legény vándorkönyve (1850) Forrás: H. L. engedélyével)	111
11. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 4-5. oldala a fiatalember személyleírásával.	112
12. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 6-7- oldala.....	112
13. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 8-9. oldala	113
14. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 10-11. oldala.....	113
15. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 12-13. oldala.....	114
16. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 14-15. oldala.....	114
17. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 16-17. oldala.....	115
18. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 18-19. oldala.....	115
19. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 20-21. oldala.....	116

Bevezetés

„...a múlt ismerete nélkül nincs jövő, s minél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe.” (Babits Mihály)

„...teljesen hiányzik történelmeinkből a nemzeti munka története és azok méltatása, akik e munkát végezték s megadták az anyagi erőt ahhoz, hogy ezer év viszontagságai közt is fennmaradjuk. Az ezeréves nemzetfenntartó, nemzetápoló munkában a magyar polgárságnak, az iparosoknak és kereskedőknek nagy részük van... (...) ...Az iparosok léteztek, dolgoztak és ha kellett, áldoztak is hazáért” – állapította meg Sztudinka Ferenc a mindössze néhány évfolyamot megélt Magyar Ipartörténet című folyóirat 1909. évi kötetének szerkesztői előszavában, majd így folytatta: „Az életökről, az ő munkájukról nincsen nyom a történelemben”. (Sztudinka, 1909. 2.)

A fentiek fényében vajon mit kell gondolnunk az iparosok, a kereskedők és a mezőgazdászok, a magyar kézművesek képzésének - a magyar szakképzésnek - írott történetéről?

A Sztudinka megállapítása óta eltelt bő száz év során sok minden megváltozott. A neveléstudomány és a történettudomány határán megjelent egy új diszciplína, a neveléstörténet és annak integráns részeként a szakképzéstörténet. A több éves tervszerű anyaggyűjtés nyomán e sorok szerzőjének meggyőződésévé vált, hogy a magyar szakképzés története csak az egyetemes (európai) szakképzés történetébe ágyazva értelmezhető. A szakképzés történetét viszont csak a nevelés egyetemes történetének részeként érdemes vizsgálni, sőt az egyetemes és magyar neveléstörténet is csak a még tágabb értelmezési tartományt jelentő európai művelődés- és kultúrtörténet összefüggéseinek ismeretében - *interdiszciplináris megközelítésben* - értelmezhető.

E munka megírásakor hálával gondolok arra a kedvező körülményre, hogy a mérnöktanárképzésben meghirdetett Oktatás- és szakképzéstörténet, Egyetemes- és magyar neveléstörténet, valamint az Európai kultúrtörténet kurzusaimon az előadásaimat egymásra építve tarthatom, és egy nagy ívre felfűzve láttathatom hallgatóimmal a csak egymással kölcsönhatásban értelmezhető kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai összefüggéseket.

A felhasznált irodalom jegyzéke több mint két és félszáz tételt tartalmaz. Ezeknek egy része primer forrás, de nagyon hasznosnak bizonyult a szekunder források vizsgálata is. A hivatkozás szabályainak betartásával számos előttem járó kolléga tudományos munkájára támaszkodva - elemeztem, átemeltem és kiegészítettem a véleményüket és megállapításaikat.

Dolgozatomban a hazai ipari szakképzés integráns részét képező céhes képzés monografikus összegzésre törekszem. A történet fő szálát a céhek XIII-XIV. századi, magyarországi kialakulásának korában veszem fel, de röviden kitérek az európai és hazai előzményekre is. Jelen munkámnak nem képezi tárgyát a hazai kereskedelmi és mezőgazdasági szakképzés története. A felsőkereskedelmi iskolák fejlődéstörténetéről készült egy kiváló disszertáció Nagy Adrienn tollából. Az intézményes mezőgazdasági szakképzés/szakoktatás pedig egészen a közelmúltig „fáziskésésben” követte az ipari szakképzés fejlődését. E terület

szisztematikus vizsgálata egy következő tanulmány tárgya lehet. Továbbá nem térek ki a szakképzés olyan ágaira, melyek szakemberigényét hagyományosan csak felsőfokú tanintézetekben képezték (pld. jogászok, orvosok). Tömören tárgyalja a közép- és felsőfokú szakképző intézmények alapításának történetét *Patyi Gábor* 2021-ben Sopronban megjelent munkája, melyben a közép- és a felsőfokú szakképzés rendszerei mellett a szakmai tanárképzés történetét is végig vezeti a kezdetektől a rendszerváltásig.

A magyar szakképzés múltjának szakirodalma mind a tematikát, mind pedig a vizsgált korszakokat tekintve kirívóan egyenetlen. Az elmúlt ezer év során művelt többszáz mesterség között akadnak ugyan alaposan feldolgozottak, illetve viszonylag jól dokumentáltak is, de számos esetben csak egy-egy településhez kötődően vizsgálták a kézművesség bizonyos ágait, s az elszórt adatok nem teszik lehetővé az átfogóbb, országos szintű áttekintést vagy az adott mesterség történetének nagyobb időbeli mélységekben való megragadását. Jelentős számban vannak foglalkozások, amelyekre vonatkozóan csak hiányos, és korlátozott ismereteink vannak. Az, hogy egy-egy mesterségről rendelkezésünkre áll-e rendszerezett és tudományosnak tekinthető feldolgozás, vagy sem, az egyáltalán nem az adott szakma egykori vagy mai súlyát, szerepét jelzi, hanem a kutatói érdeklődést tükrözi. A szakirodalom hiátusainak pótlása nem lehetett e munka feladata. Csak az, hogy egy-egy szakterület már meglévő anyagát rendszerezve összefoglaljuk. Továbbá, az egyes korok művelődési irányzataiba ágyazva áttekintsük a kézművesipar és -képzésének történetét, az irántuk mutatott tudományos érdeklődés kibontakozását.

Ezt követően történeti áttekintést nyújtunk arról, hogy az adott korban milyen volt a magyar kézművesség és képzésének helyzete, a társadalomban és a gazdaságban betöltött szerepe. Mindezt - már csak a terjedelmi korlátok miatt is - enciklopédikus tömörséggel felvázolva és a fontosabb tendenciákat, eredményeket kiemelve tesszük.

A dolgozat nyelvezete, nyelvi és szerkezeti-tartalmi megformálása nem lehet maradéktalanul egységes, mert tárgyalt időintervallumban a témák forrásadottsága más és más megközelítést kíván.

A kutatás tárgya és módszerei

Az értekezés célja a neveléstörténet kutatói által - néhány összefoglaló jellegű munkát leszámítva - eddig jobbra csak töredékesen vizsgált hazai ipari szakképzés történetének monografikus összefoglalása, különös tekintettel az egyes korszakok intézményeinek és a képzésben résztvevők sorsának bemutatására a céhek kialakulásától a XIX. század utolsó harmadáig, a céhek megszüntetéséig.

Kutatásom alapját a történettudomány és a neveléstörténet döntően hagyományos módszerei jelentették, tehát a közvetlen megfigyelésre alapozó induktív stratégiával szemben, deduktív, analitikus jellegű kutatást végeztem.

Első lépésként egyrészt áttekintettem a vizsgált korszak társadalom- és gazdaságtörténetére, illetve oktatás- és neveléstörténetre vonatkozó másodlagos szakirodalmakat, majd ez utóbbiak esetében már témámra az ipari szakképzés/szakoktatás történetére koncentráltam. Ez az időszak tovább árnyalta a kutatásom kezdetén megfogalmazott kérdéseimet. A másodlagos források egy részének megismerését követően az elsődleges források kerültek kutatásom fókuszába, melyeknek az összegyűjtése és forráskritikai elemzése különösen fontos volt, így ez egy hosszabb folyamatot vett igénybe.

Az elemzéseim során e munka első felében a leíró (a hazai szakképzés történetének kezdetei XIII-XIV. században), az értelmező (törvények, rendeletek az adott politikai, társadalmi közegben való értelmezése), valamint az összehasonlító stratégiát alkalmaztam.

A tudományos kutatás elvárásainak megfelelő aprólékos és teljes körű összehasonlító elemzésre európai kitekintéssel nem vállalkozhattam, csupán a közös vagy éppen eltérő irányok jelzésére.

„A leírás és elemzés aránya lehet különböző és változó, de pusztán az egyik vagy másik nem hoz létre történetírói művet. A *miért* kérdésre adott történeti értelmezés nem szoríthatja háttérbe a *mikor* és *hogyan* történetírói beszédmódjait. Ez nemcsak az események kronologikus rendjének rekonstrukciójára, hanem a rekonstruált tények társadalomtörténeti elbeszélésbe rendezésére is vonatkozik.” (Kövér – Gyáni, 2001. 26.)

Tomka Béla szerint az összehasonlítások esetében lehet aszimmetrikus a kutató érdeklődése: például a vizsgált kérdést, „az egyik társadalmat - rendszerint a sajátját - kívánja jobban megismerni/megérteni, a másik társadalom inkább „kontrollként” szolgál ehhez.” Az is lehetséges, hogy egy társadalmat több másikhoz hasonlítunk az ilyen aszimmetrikus vizsgálat során. Ennek megfelelően „az egyik társadalom mélyebb megismerését szolgálhatja a kutatás kérdésfeltevése, s ez a társadalom a többinél eleve jóval nagyobb mélységben kerül elemzésre és bemutatásra.” (Tomka, 2005. 250.)

A kutatás fő kérdései

A kutatás során arra kerestem a választ, hogyan befolyásolta a feudalista társadalom - a kialakuló szabad királyi-, a mező- és a kereskedővárosok - polgárságának kézműiparos rétegét? Hogyan formálódott a szakemberképzés a céhekben? Milyen előfeltételei és állomásai voltak a céhben bejárható karrierútnak? Hogyan formálta át a kapitalista fejlődés a céhek belső életét és a szakképzés rendszerét? Hogyan hatott a manufaktúrák, majd a gyáripár megjelenése a céhek működésére és a bennük folyó ipari szakképzésre? Kik, milyen

hatást gyakoroltak a modern ipari szakképzés rendszerének kialakulására? Mikor jelent meg a gyakorlati képzés mellett az elméleti képzés? Hogyan nyert teret és vált egyre korszerűbbé az iskolarendszerű ipari szakképzés? Milyen igények és elvárások érlelték meg az igényt a középfokú, majd a felsőfokú ipari szakképzés intézményeinek életre hívásában? Mikor kezdődött hazánkban az ipari szakoktatás története iránti érdeklődés?

A kutatás forrásai

Kutatásaim során elsődleges és másodlagos forrásokat egyaránt felhasználtam. A primer források egy részét a levéltárak témánkat érintő iratanyagának feldolgozása jelentette. Kutatásomat nehezítette, hogy egyrészt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára dualizmus kori iratanyagának jelentős része megsemmisült, másrészt a céhek iratanyagai rendkívül vegyesen érhetők el. Az iparosok szervezeteinek iratai szintén nem rendszerezettek.

A másodlagos források közül a repertóriumok, bibliográfiák és az adott korszakra vonatkozó összefoglaló jellegű munkák tanulmányozása adott kiindulási pontokat. A nyomtatott források közül például a folyóiratok témánkba vágó írásai hol elsődleges, hol másodlagos forrásként tekinthetők, és említést érdemelnek a múzeumokban látható tárgyi emlékek mint források.

Levéltári források

A feudalizmus korának forrásai

A feudalizmus kori kézműipar és szakképzés kutatásakor elsősorban az írott forrásokra, dokumentumokra támaszkodtam. A céhes dokumentumok egyik nagy csoportja a céh működése révén keletkezett, a céhnél őrzött iratanyag. A céhek megszűnése, 1872 után az ipartársulatok létrejöttével a céhládák és tartalmuk, a gyakran több évszázadra visszatekintő tárgyi és írott emlékek összegyűjtése sok helyen megtörtént. A tárgyi emlékek múzeumokba kerültek, de a különféle iratok; kiváltságlevelek, jegyzőkönyvek, számadások és vándorkönyvek¹ stb. elhelyezése véletlenszerű volt. Első feladatomban a céhekkel kapcsolatos dokumentumok megkeresése volt.

Az egykori Csanádi, később Szeged-Csanádi egyházmegye területén egykor működött céhek körzetének birtokosai között egyaránt voltak világi nemesek, egyházi birtokosok: a káptalan és a püspökség. Ahol világi nemesek alá tartoztak céhek - szerencsés esetben - családi levéltárakban maradhattak volna fenn céhiratok, az egyházi birtokosok területén működött céhek után pedig az egyházi levéltárban. A mostoha viszonyok és a másfél százados török megszállás miatt azonban a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára e tárgyú iratai is hiányosak és csak részben rendezettek.

A céhtagok kihágásai, polgári pereit, bűnügyei esetében általában az úriszék döntött. Az ilyen jellegű források azonban csak akkor elérhetők, ha a földesúri levéltár fennmaradt. Csongrád-

---

¹ A mesterlegények vándorlását közbiztonsági, közrendészeti, iparigazgatási szempontból ellenőrizhetővé tette. Ezek mellett 1829-től útleveleként is elfogadták, ha tulajdonosa beszerezte a megfelelő országokba szóló engedélyeket, vízumokat.

Csanád megyében ilyen nem maradt fenn, viszont a közgyűjteményekben őrzött családi levéltárakról rövid összefoglalást ad, és a területi levéltárak rendszerét is ismerteti *Kosáry Domokos*nak az 1970-ben megjelent *Bevezetés Magyarország történetébe forrásaiba és irodalmába* című könyve. A munka 2003-ban napvilágot látott átdolgozott és bővített kiadása részletesen ismerteti az Országos Levéltárban - ma Magyar Nemzeti Levéltár - őrzött forrásanyagot, illetve az annak felhasználásával készült irodalmat.

A Magyar Nemzeti Levéltár irategyüttese

Saját kutatásom a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárában fellelhető céhes anyagokra szorítkozik, de központi szerepe és jelentősége miatt röviden megemlítem, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár vette át az 1867 után megszűnt központi kormányzati szervek, országos hatóságok, hivatalok és felső bíróságok iratanyagát. A Magyar Királyi Kancellária, Erdélyi Kancellária, Magyar Királyi Helytartótanács, Magyar Királyi Udvari Kamra és az Erdélyi Gubernium hatalmas levéltárai a céhes és céhen kívüli iparüggyel kapcsolatos iratokat is bőven tartalmazzak.

A céhes és iparoktatással foglalkozó kutatók számára a rendelkezésre álló forrásanyag könnyebb áttekintését szolgálja a Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban című kiadvány, amelynek eddig az első kötete jelent meg *Trostovszky Gabriella* összeállításában: Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban: Magyarországi kormányhatóságok 1. rész: Céhprivilegiumok: Tematikus mutató alcímmel. A mutató a Céhkataszterben a Magyar Országos Levéltár jelzéssel említett összes céhlevél pontos lelőhelyét, levéltári jelzetét magában foglalja. A céhesiparra és a polgári kori kézműiparra jellemző forrástípusok ismertetését megtaláljuk *Kaszás Marianne: Céhek, ipartársulatok, ipartestületet iratai* című kiadványában. A céhek virágkorának is mondható koraújkorban a helyi önkormányzatok a központi kormányzati szervek jóváhagyását igényelték sokszor a saját hatáskörükben is elintézhető, kisebb jelentőségű ügyekben is. Ezért a céhprivilegiumok mellett nagyszámú céhes vonatkozású irat található a különböző kormányzatszerveknél, főként a Helytartótanácsnál. A Helytartótanács céhügyi ügyintézéséről szól *Felhő Ibolya – Vörös Antal A Helytartótanácsi Levéltár* című, 1961-ben megjelent munkája.²

A Magyar Kancelláriai Levéltár céhes vonatkozású anyagai

A céhes kiváltságlevelek mellett három kisebb állag kizárólag céhes iratokból áll. Ez az anyag az 1497-1839 közötti évek e tárgyú iratait tartalmazza. Mindhárom állaghoz szakmák szerinti és helységnév-mutatóként szolgál a Céhprivilegiumok című *Trostovszky Gabriella* által összeállított tematikus mutató.

Ennek az anyagnak a sorsa azért is rendkívül érdekes, mert *I. Ferenc* király rendeletére régi céhes kiváltságleveleiket a céhek felküldték a Helytartótanácsához, majd onnan az akkor Bécsben székelő Magyar Kancelláriához kerültek. Innen csak 1887-ben szállították vissza Magyarországra, egy részük az Egyetemi Könyvtár Kézirattárába, más részük a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahonnan 1934-ben az Országos Levéltárba kerültek. Itt nagy részük 1945-ben tűz martaléka lett. Az elégett iratokat azonban *Szádeczky-Kardoss Lajos* még feldolgozta az iparfejlődésről szóló munkájában. (*Szádeczky-Kardoss*, 1913.)

---

² Az abszolutizmus korának egyik sajátossága volt, hogy az új céhlevelek kiállítását továbbra is a Bécsben működő Magyar Kancellária végezte.

A Kincstári Levéltárak anyagai és a Magyar Kamara Archívuma

Számos (kézműves) ipari forrást találhatunk a magyar kincstári szervek irataiban. A kamarai birtokokon a kincstár ugyanúgy gyakorolt földesúri jogokat, mint az egyházi vagy világi magánföldesurak. Egyrészt a kamarai gazdálkodással kapcsolatban főként az adók megállapítása során készültek összeírások. Másrészt a Kamara a városok gazdálkodása felett gyakorolt felügyeleti jogánál fogva az gazdasági viszonyaiba és az adózásába is beleszólhatott.

A megszállt területek török uralom alóli visszafoglalása után, később pedig egyes szerzetesrendek feloszlásával, családok kihalásával jelentős birtokok jutottak kincstári kezelésbe, a rajtuk élők ügyeit pedig ezalatt a Kamara intézte. Az ipar fejlesztése, manufaktúrák, gyárak alapítása szintén a kincstár feladata volt. Témánk szempontjából kiemelt jelentőségű a török hódoltság alatt elnéptelenedett területeken a lakosság, közöttük a különféle iparosok betelepítése. Az iparosok főleg német birodalmi területekről érkeztek, és az Alföldön, a Bánságban, de más kamarai birtokokon és szabad királyi városokban is kaptak letelepedési engedélyt.

A Magyar Kamra még mint működő hivatal, saját működése során a napi ügyvitelben már nem szükséges, ám megőrzendő, fontos iratok archiválásával hozta létre a Magyar Kamara Archívumát. Ennek elsősorban két, még a XVIII. században létrehozott és tovább is gyarapított nagy gyűjteménye fontos forrás a szakképzés és annak története szempontjából: az E 148 törzsszámú *Neo-regestrata acta* és az E 156-os *Urbaria et conscriptiones*, melyeket a szakzsargon és a lábjegyzetek „NRA”-nak, illetve „U et C”-nek említenek. A Neo-regestrata acta különböző kamarai, kincstári szervek után maradt rendezetlen iratok, családi, jogi iratok, hagyatékok gyűjteménye. Az *Urbaria et conscriptiones* állagban főleg urbáriumok, (telekkönyvek/birtoknyilvántartások) összeírások és leltárak találhatóak.

A kapitalizmus időszakának magyarországi forrásai (1850–1950)

Az 1848-as forradalom és szabadságharc után a polgári átalakulás a kézműipar és a szakképzés terén is új lehetőségeket nyitott meg. A feudális korlátok megszűnését követően a kereskedelmi tőke is utat talált az ipar egyes ágai felé. A hagyományos kézműipar egyrészt kisárutermelő szektorra alakult át, másrészt átrétegződött. Számos ágát a kialakuló gyáripar elsorvasztotta. A takácsok, posztósok, tímárok, gombkötők - általában a félkész árut előállítók - tevékenységi köre csökkent, az asztalosok, esztergályosok, hentesek, kádárok, kovácsok, pékek, cipészek, szabók száma azonban az első világháborúig folyamatosan emelkedett. Képzésük körülményei differenciálódtak és jelentősen javultak. Az ipari szakoktatás színvonala ugrásszerűen emelkedett. Működésükben a legnagyobb törést az általunk vizsgált időszak végén az államosítás jelentette.

A kézművesipar és a szakoktatás történetének forrásait az 1850-1950 közötti időszakban *levéltári iratokra, nyomtatott forrásokra és tárgyi anyagokra* oszthatjuk.

Kutatásom első lépése a vonatkozó törvények és rendeletek áttekintése, melyek meghatározzák - többek között - a kézműves szervezetek létrehozásának, működésének módját, az inasok, (1872 után tanoncok), segédek, mesterek kapcsolatának normáit. A Kiegyezésig két ilyen rendelkezés született: 1851-ben *Geringer Ideiglenes Iparutasítása* és az 1859. évi császári nyílt parancs formájában kiadott *Iparrendtartás*. Az 1851. évi rendelkezés

lényegében a céhszabályokat korszerűsítette, az 1859-es viszont már az iparszabadság elvén alapult. Az ipart egyszerű bejelentés alapján is űzni lehetett, megszűnt a mestervizsgakötelezettség, céheket a továbbiakban nem lehetett létrehozni. Ezt az elvet követte az 1872. évi VIII. törvénycikk, közismert nevén az első Ipartörvény, mely egyrészt kimondta a kényszertársulatként működő céhek megszűnését, illetve az önkéntes ipartársulatok megalakulását - a céhszabályhoz képest -, meglehetősen csekély hatáskörrel. Másrészt, hogy minden nagykorú egyén szabadon űzheti iparát, az önálló iparüzés megkezdése csak bejelentéshez, nem pedig szakmai képzéshez kötött.

Az iparszabadság bevezetését követően megnőtt a tőkeszegény és megfelelő szaktudással nem rendelkező iparosok száma, akiknek jelentős része gyorsan tönkre ment az ekkoriban megerősödő gyáriparral folytatott versenyben. Az iparostársadalom nyomására *Trefort Ágoston* a VKM minisztere intézkedett, megszületett az 1884. évi XVII. tc., és végrehajtási utasítása, a 39.266/1884. évi FIKM rendelet. Ezek a rendelkezések már szigorították az önálló iparüzés feltételeit, és a műhely nyitását szakmai ismeretekhez kötötték. Az erről szóló igazolásokat azonban nem a kézművesek ipartestületei, hanem az iparhatóság bírálta el. Itt történt az immáron tanoncoknak nevezett fiatalok felvétele és felszabadítása, és az elsőfokú iparhatóság adta ki az önálló üzlet nyitására szolgáló iparigazolványt, valamint néhány kiemelt szakmában - pl. a közellátás körébe tartozó iparoknál - az iparendélyt.

Azokban a községekben és városokban, ahol 100 szakképzettséggel rendelkező iparos volt, és kétharmadrészüket kívánta, ipartársulatot lehetett létrehozni. Ezek megalakulásuk után kényszertársulatokként működtek, tehát az iparos számára kötelező volt a belépés.

Az 1884. évi II. ipartörvény csaknem negyven évig változatlanul érvényben volt. Az első világháború után került sor a módosítására, az 1922. évi XII. tc. - az iparrevolúció - formájában. E rendelkezés törvényhozási szinten határozta meg a képzéshez kötött iparokat. Szabályozta a felszabaduló tanoncok vizsgáztatásának módját, és annyiban növelte az ipartestületek jogkörét, hogy az önállósulni kívánók szakmai tudását a bemutatott iratok megtekintésével az ő vezetőik is értékelhették. E törvény rendszeresítette a mestervizsgákat, melyeket a kereskedelmi és iparkamarák által szervezett bizottság előtt kellett letenni. A bizottságnak természetesen tagjai voltak az ipartestületek képviselői is. A törvény előírásait az 50.528/1923. KM rendelet részletezte.

Az 1932. évi VIII. tc. az ipartestületekről és az *Ipartestületek Országos Központjáról* kimondta az általános ipartestületi kényszert, vagyis minden képzéshez kötött ipart űzőnek valamely ipartestülethez kellett tartoznia.

A törvények és rendeletek sorában végül utalnunk kell 1948-tól az államosítással kapcsolatos rendelkezésekre, melyek értelmében nem csak nagyüzemek kerültek állami tulajdonba, hanem - néhány kivételtől eltekintve - megszűnt a néhány segédet foglalkoztató kisiparosok önálló tevékenysége is.³

Az iparosok szervezetei

A fentiek alapján megállapítható, hogy a vizsgált időszakban az iparosok háromféle szervezetet hoztak létre. 1859-ig céheket, melyek 1872-ig működtek, 1884-ig ipartársulatokat, 1884-től ipartestületeket. Tevékenységük főbb elemei az alábbiak voltak:

---

³ Anyai nagyapám, Bagdi József kőműves-, majd építőmester 1990-ig önálló kisiparosként tevékenykedett.

- szakmai érdekvédelem;
- az inasok, segédek, mesterek közötti jó viszony, béke fenntartása;
- az iparosképzés (melynek formáit a következő fejezetekben részletezzük);
- az iparúzési kérelmek elbírálása.

A fentiekben felsorolt feladatokat dokumentáló iratok a testületek, az iparhatóságok és az egyének birtokában voltak. Valamennyi testületnél találunk szabályzatokat, jegyzőkönyveket, tagnyilvántartásokat, stb. A leginkább autonóm szervezetek a céhek voltak, ahol az inasokkal kapcsolatban felfektették a szegődtető- és felszabadító-könyveket - mivel mindkét aktus a céhgyűlésen történt. Hasonló okból vezették a legénykönyveket az általuk munkába állított segédekről, és megtalálhatók az önálló mesterjog megszerzésének dokumentumai is (mesterkönyv, mestervizsga- és remeklési jegyzőkönyv).

Az ipartársulatoknál az adminisztráció legtöbbször csupán a tagdíjakra, a tagok nyilvántartására és a társas rendezvények dokumentálására szorítkozott.

Ezzel szemben igen alapos volt az ügyvitel az ipartestületeknél. A főbb irattípusok:

- alapszabályok;
- jegyzőkönyvek;
- számadások;
- szakképesítéssel kapcsolatos iratok;
- munkaügyi iratok;
- ügyviteli és egyéb iratok.

Az ipartestületek fondjaiban az alapszabályok mellett - talán - a legfontosabb volt a tagok törzskönyve, mely a belépési kényszer miatt áttekintést ad az adott mesterséggel foglalkozókról az iparigazolvány kiadásától az iparúzés befejezéséig. Az iparosokhoz szegődött tanoncok és az ott dolgozó segédek nyilvántartása kartonokon történt. Ezeket megőrizték akkor is, ha a segéd elkerült mesterétől. Mivel az ipartestületeknek a szakképesítéssel kapcsolatban csak igen korlátozott joguk volt, a vonatkozó iratok az iparhatóság fondjába kerültek. Itt vezették a tanonclajstromokat, melyek rögzítették a mester és a tanuló nevét, a beszegődés és a felszabadulás időpontját. Hasonlóképpen az elsőfokú iparhatóság vezetett nyilvántartást az illetékességi területén dolgozó segédekről és gyári munkásokról.

A mestervizsgák megszervezésével, a vizsgálóbizottságok összehívásával, működésével kapcsolatos iratok a kereskedelmi és iparkamránál találhatóak, a vizsgákról szóló jelentéseket viszont a kamarák megküldték az elsőfokú iparhatóságnak, és az ipartestületeknek is, ahol a kiadott mesterlevelekről külön nyilvántartást vezettek.

A vonatkozó iratanyag harmadik része az iparosok saját, személyi fondjába tartozik, és mennyiségéhez képest csak csekély része került levéltárakba. Ide tartoznak a céhes korszakból a tanulólevelek, munkaigazolványok, vándorkönyvek, mesterlevelek stb.

Nyomtatott források 1800–1950

Nyugat-Európa nagyvárosaiban már a XVIII. században rendszeresen városi címtárak jelentek meg - többek között - az adott település mesterembereinek elérhetőségeivel. Magyarországon Pest városáé volt az első nyomtatott lokális címtár, amely a foglalkozását tekintve orvos Ráth Pál gondozásában 1803-ban látott napvilágot. A korszak hivatalos

nyelvén - németül - megjelent könyvecske terjedelmének csaknem egyharmadát a kereskedők és iparosok szakmacsoportos felsorolása teszi ki. Az első kimondottan iparos és kereskedő címjegyzék az 1840-es évek közepén a *Szalkay Gergely* és *Németh János* szerkesztésében megjelent *Magyar Kereskedelmi Almanach* az 1844. szeptember 30-ig bejegyzett - mintegy nyolcszáz - kereskedő és iparos nevét és lakhelyét tartalmazta. A következő évtől már *Ipari Czimtár* címmel jelent meg.

Az első teljességre törekvő iparos és kereskedő címtár 1885-ben látott napvilágot *Jékelfalussy József*, a Statisztikai Hivatal vezetője szerkesztésében. A vastos kötetben a történelmi Magyarország mellett a társországgént évszázadokon át a Magyar Szent Koronához tartozó Horvát-Szlavónország adatai is bekerültek; az egyes kereskedelmi és iparágakon belül a községek betűrendjében adják meg az önálló vállalkozók neveit és címeit. A berlini sajtómágnás, *Rudolf Mosse* Magyarországon is megtelepedő részvénytársasága gondozásában három ízben adták ki a „Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtárát”.

A fenti források mellett 1857-től a népszámlálások is tartalmaznak foglalkozási adatokat. Még szakmai körökben (pedagógiai kutatók között) is él egy olyan képzet, hogy ami számszerűsített adat, az tökéletes és megbízható. Álláspontom szerint a modern statisztikai felvételek ugyanúgy történelmi forrásnak számítanak, mint a középkori oklevelek, tehát forráskritikára szorulnak, még ha mások is a gyengéik, s eltérőek azok a módszerek, amelyekkel értelmezhetővé válnak. A statisztikák értelmezéséhez az első lépés, hogy el kell olvasni az adott statisztikai kiadvány előszavát. Át kell tekinteni a felmérés kérdőíveit és a kitöltési útmutatót, amely leírja a felvétel eredményeit és nehézségeit, vagyis megmagyarázza az olvasónak, hogy mit lehet és milyen forráshibákkal keresni a közreadott statisztikában, illetve, hogy mit nem.

Szintén a nyomtatott forrásokhoz tartoznak az *ipartestületek kiadványai*, a különféle rendezvényeiken elmondott *beszéd*ek, *emlékkönyvek*, s a XX. század első felében egyre gyakrabban megjelenő *szakkönyvek*. A kézművesek szűkebb köre - írói vénával is bíró tagjai - papírra vetették visszaemlékezéseiket, leírták tanulóéveiket, vándorútjaikat, segédként avagy már mesterként eltöltött éveiket. Ezek egy részét az ipartestületek vagy lelkes, tudományos kutatók megjelentették. A levéltári iratok tanulmányozása során vagy az iparosok leszármazottainál még manapság is előkerülnek ilyen felettébb tanulságos, kor- és szakmatörténelmi szempontból egyaránt hasznos naplók, vándorkönyvek, feljegyzések segéd- és mesterlevelek.⁴

A korabeli helyi sajtó vagy az illusztrált képes folyóiratok - például a Vasárnapi Újság - mellett jelentős és még kiaknázatlan forrásul szolgálhatnak a XIX. század utolsó harmadától egyre nagyobb számban megjelenő iparos újságok, szaklapok. Ezek az orgánusok értékes és máshonnan aligha pótolható információk és adatok tárházai. Például egy Jeney Szabó Árpád nevű kéményseprő a mestersége különböző szaklapjainak hasábjain ezres nagyságrendben mérhető szakmatörténelmi cikkeket publikált: nem csak tudatosan kikérdezte idősebb szaktársait, összegyűjtve azok visszaemlékezéseit, hanem kimásolt és közölt olyan céhíratokat és a padláson talált szakmához kapcsolódó feljegyzéseket is, amelyek eredetijei a

---

⁴ Az Oktatás- és szakképzéstörténet tantárgyam követelményei között szerepel a hallgató családjában, kézműves felmenőik között végzett minikutatásról szóló házi dolgozat, melynek keretében időről-időre előkerül egy-egy XVII-XVIII-XIX. századi segédlevél, mesterlevél, vándorkönyv stb.

történelem megpróbáltatásai miatt már régen elenyésztek. (Szulovszky, 2005.) Az ilyen jellegű dokumentumok hozzásegíthetnek bennünket az iparosélet és -képzés egykori hétköznapjainak alaposabb megismeréséhez.

A nyomtatott források között különleges helyet foglalnak el a segéd- és mesterlevelek, mert ezeken a dokumentumokon nagyon gyakoriak a számunkra forrásértékű ábrázolások. *Kalus Stopp* német gyógyszerész másolatban gyűjtötte össze Európa levéltáraiból az iparoslegények felszabadító-leveleit, amelyek díszítésként városképeket tartalmaznak. A 16 reprezentatív kötetben publikált anyag érdekessége, hogy arányait tekintve a történelmi Magyarország területéről közölte a legtöbb anyagot. (Stopp, 1987.)

A képi források azért különösen értékesek, mert viszonylag kis számban állnak rendelkezésünkre munkafolyamat-ábrázolások. A középkor mesterségeket megörökítő ábrázolásai közül kiemelkedik az 1505-ből származó, *Balthasar Behem* nevéhez fűződő krakkói céhszabályzatok képei. E képkollekciót a kultúrtörténet „Codex picturatus”-ként tarja számon. Az idősebb *Hans Burgkmair* (1444–1523) a németországi reneszánsz képviselője készítette az *I. Miksa* császár tetteit magasztaló „A Bölcskirály” című fametszeteket, melyeken rendre felbukkannak a különböző mesterségek ábrázolásai. A kor mestereit jellemző munkafolyamataik közben ábrázoló metszetek és könyvillusztrációk egyre gyarapodó száma nem csak kortörténeti dokumentumként figyelemre méltó, hanem egyrészt azt is bizonyítja, hogy megerősödött a harmadik rendnek, a polgárságnak a szerepe, másrészt, hogy szorgalmuknak és találékonyságuknak köszönhetően a nyugati városokban a céhek keretében működő kézműiparosok számára a XV-XVI. században beköszöntött a virágkor. Meghatározó befolyásuk lett a magisztrátusokban, így a városok életében is.

Különös példa erre Nürnberg, a mesterdalnokok városa, amely *Wolfgang von Stomer* megfogalmazása szerint a középkor és az újkor fordulóján a találmányok és a technikai újítások központja volt.

Mintegy 450 éve annak, hogy két nürnbergi vállalkozó, a Svájcban ott letelepült, grafikusművészi tehetséggel megáldott aranyműves, *Jost Amman* és a nála 45 évvel idősebb, az akkori német nyelvterületen ismert és elismert cipész mesterdalnok, *Hans Sachs* elhatározták, hogy városuk társadalmát képekben, illetve szakmák dicséretét zengő versekben megörökítik az utókor számára. Nem csak a szakképzéstörténet, hanem a kultúrtörténet szempontjából is sokatmondó, hogy az 1568-ban megjelent, s röviden csak *Ständebuch*-ként emlegetett mű 133 fametszetéből 112 különböző kézművesiparokat jelenít meg. Méghozzá gondos, aprólékos megfigyelés alapján, a részletekre is precízen ügyelve.

1585-ben Velencében látott napvilágot *Tommaso Garzoni* „La piazza universale di tutte le professione del mondo” (Általános színtere a világ minden foglalkozásának) című impozáns kötete, melyben nemcsak az uralkodókat, teológusokat, matematikusokat, alkimistákat, történészeket és sírásokat mutatja be, hanem egy sor kézműves mesterséget is: aranyműves, borbély, cipész, kelmfestő, kéményseprő, kovács, kőműves, könyvkötő, molnár, nyomdász, órás, tetőfedő. *Garzoni* széleskörű műveltséggel rendkívül népszerű művet alkotott, amit latinra, németre és spanyolra is lefordítottak. 1585 és 1975 között 25 kiadást ért meg. Ebből 15 volt itáliai megjelenés, s egyes adatok szerint csupán Velencében kilencvenezer (!) példány talált gazdára belőle. (Szulovszky, 2005.)

Amíg a fentiekben ismertetett munkák remélt olvasóik gyanánt a felnőttek társadalmát célozták meg, addig *Jan Amos Comenius* a gyermekekre gondolt. Már a Nagy oktatástanában leírta azt a tervét, hogy olyan képeskönyvet állít össze a családi körben nevelődő gyermekek számára, amelyben az ábrák fejlesztik az érzékszerveik felfogóképességét és alapvető tárgyi ismeretekről tájékoztatják őket. Az 1650-es évek elején Sárospatakon szerkesztette meg, és látta el saját kezű rajzaival az *Orbis sensualium pictus* (A látható világ képekben) című művének első változatát, amely hazai vésnök hiányában végül külföldön látott napvilágot 1658-ban. Gyors egymásutánba több kiadást is megért, kisebb-nagyobb változtatásokkal mind a képanyagban, mind a szövegben. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy jó ideig ebből az enciklopédikus igényű könyvből tanult Európa jelentős része - legalábbis az akkori protestáns felekezetek gyermekei.

A tárgyi emlékek mint források

A kézműipar tárgyi emlékei két fő csoportra oszthatók: magára az iparos műhelyére, az adott foglalkozás szerszám- és eszközkészletére, illetve azokra, amelyek a mesterség csoportkultúrájával kapcsolatosak, melyek zömét a céhemlékek képezik, de idetartoznak az ipartestületi és ipartársulati élet tárgyai is.

A műhelyek, szerszám- és eszközezüttesek nemcsak magának az adott mesterségnek a technikai-technológiai szintjét és fejlődését mutatják be, hanem - mivel ezek segítségével folyt az anyagi javak előállítása a társadalom különböző osztályai számára - a műhelyek, illetve azok termékskálája a kor igényeinek színvonalát is dokumentálja.

A múzeumok kiállításainak kedvelt darabjai a céhek tárgyi emlékei: a változatos kivitelű céhgyűlésre invitáló behívótablák, a céhek pénzét, inasok, segédlegények és mesterek iratait és a céhpecsétet egykoron őrző céhládák, szállásjelvények, céhserlegek, céhzászlók stb. A remeklésre készülő segédlegények számára is mintaként szolgáló reprezentatívabb tárgyak: tekintélyt parancsoló céhládák, díszes, a felhasznált anyaguk kiváló minősége miatt is értékes kelyhek, céhedények és a templomi körmenet során használt zászlók. A pecsétnyomók - többes - a gyakorlati mellett szimbolikus funkciói miatti jelentősége okán érdemelnek külön említést. Alkalmazásukat a gazdasági élet kívánalmái tették gyakorlattá. Hazánkban a XVI-XVII. században vált általánossá a pecsétnyomók használata. Egy-egy dokumentum hitelességét a céhpecsét bizonyította, mert általa nem csak egy ember, hanem mint testület, a céh is igazolt valamit. Jellegzetes, mesterségekre utaló ábráik révén a pecsétet még az írástudatlanok is felismer(het)ték. Számunkra a gyakran csak egy-egy évszámmal ellátott pecsétnek is jelentősége van, mert arról tanúskodik, hogy az adott településen abban az időben céh működött. De a legjelentősebb tanulságokkal a technikatörténetet gazdagíthatja a céhpecsét tanulmányozása. Ezek ugyanis általában az adott mesterség legjellegzetesebb szerszámait vagy termékeit örökítették meg. A céhpecsét szerszámábrázolásai ráadásul a szakszerűség szempontjából összehasonlíthatatlanul pontosabbak és megbízhatóbbak, mint az egyéb korabeli ábrázolások. A pecsétet gyakran munkája közben örökítették meg a mestert. Főként a XIX. századig, amíg a pecsétmetszéssel az ötvösök foglalkoztak, több pecsét vésete és kompozíciója művészi színvonalú. Jelentős részükön a céh jelvényei címerpajzsba foglalva jelennek meg, így a közismert nemesi heraldika mellett a polgári heraldika egészen speciális területét jelentik.

1. Ábra A szegedi puskaműves és lakatos céh pecsétjének lenyomata. (Forrás: Móra Ferenc Múzeum, Szeged.)

E dolgozatnak nem lehet célja sem a céhtárgyak részletező bemutatása, még kevésbé azok különböző szempontú rendszerezése és elemzése, csupán néhány kiválasztott példány illusztrációként történő felhasználása.

A kézművesipar és oktatásának története iránti érdeklődés kezdetei

Honfoglaló őseink mesterségbeli tudásban több szempontból is előtte jártak a Kárpát-medencében élő népeknek. Letelepedésüket követően egyrészt felhasználták, másrészt - a saját magasabb kulturális, technikai színvonalukkal - kiegészítették és előmozdították az itt megismert anyag-megmunkálási technológiákat. A XIV. században megalakultak az első céhek, és a magyarság számos kézműves foglalkozás művelésében Európa élvonalába tartozott. Mégis a reformkorig váratott magára az első tudományos igényű munka e tárgykörben.

Amikor *Csaplovits János* 1823-ban a Tudományos Gyűjtemény hasábjain „Mesteremberek Czéhbeli Régiségeik” címmel közzétett egy színes válogatást a korábbi századok privilégium-levelleinek különböző előírásaiból, a következő szavakkal vezette be:

„Könnyen által láthatja ki-ki, hogy a régi Czéhbeli szokások és rendtartások esmérete a statistikai ethnográphiában is használható: mert öszve hasonlítván a Czéhek régi alkotását a mostanival, világosan kitetszik honnosaink egy betses része gondolkodásának és élete módjának idő folytával lett megváltozása, é szemünkbe tűnik az a különbség, mely a mostani időkben vagyona régiekhez képest”. (Csaplovits, 1823. 6. 48-86.)

Amint a fentiek bizonyítják, ekkor terelődött a magyar tudományos élet figyelme a kézművességre, amikor a reformkor idején kezdtek felértékelődni a polgári erények. A *gróf Széchenyi István* kezdeményezésére megalapított Akadémia - korabeli nevén Magyar Tudós Társaság - 1831 februárjában első kezdeményezései egyikeként felhívást tett közzé, hogy *„gyűjtsék a tagok a mennyire alkalmuk van a tájszavakat, s a városi és falusi mesteremberek műszavait”*. Az akció sikerességét bizonyítja, hogy többen is beküldték egy-egy foglalkozás településükön használatos szókincsét. A nyelvészek mellett a történészek köreiben is történt egy figyelemre méltó nyitás. 1835-ben a Tudós Társaság pályadíjat tűzött ki a következő kérdések megválaszolására: *„Milyen állapotban volt a műipar és kereskedés honunkban az Árpád és vegyes házaktól származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink és törvényhozásunk részéről azok előmozdítására; melyek voltak nagyobb emelkedéseket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyásuk volt nemzetünk értelmi és erkölcsi kifejtésére?”* A pályázók közül *Kossovich Károly* és *Horváth Mihály* munkáját kiadása érdemesítették, és éppen *Horváth* volt, aki folytatta kutatásait, és megírta a XVI. századtól saját koráig az ipar és kereskedés történetét.⁵ *„Az ipar és kereskedés története Magyarországon - a három utolsó század alatt”* címmel 1840-ben és 1842-ben megjelent kétkötetes munkája az első hazai kézműves-történeti monográfia. (*Takács*, 2005. 108.)

Ipolyi Arnold (1823-1886) a mainál tágabb értelemben használta a „régészet”, illetve „régiségtan” kifejezéseket. 1878-ban kifejtett definíciója szerint ez *„...magába foglalja a köz- és magánélet régiségeit, a vallási és polgári, az állami és egyházi, a jogi mű- s ipari-régiségek ismeretét. Szóval mindazt e téren, a mi a nemzet múltjának életét, annak erkölcsait és szokásait, műveit és eszközeit velünk megismertetni képes.”* A tudós pap művelődéstörténeti szemléletét tükrözi, hogy benne a királyoknak, hadvezéreknek és főuraknak jutott a legkevesebb hely, viszont hangsúlyos az ipar, a kereskedés és a bányaművelés, valamint a céhek története.

⁵ Horváth Mihály (1809-1878) később a XIX. század legjelentősebb magyar történésze lett.

Az 1867-ben megalapított Magyar Történelmi Társulat Gömör megyei vándorgyűléséhez kapcsolódó kiállítás céhtörténeti anyaga ösztönözte *Ipolyit* arra, hogy a következő évben a társulat pozsonyi gyűlésének elnöki megnyitó és programadó beszéde témájául a magyar iparélet történelmi fejlődését válassza.

Ipolyi hatására *Rómer Flóris* (1815-1889) mint közvetlen munkatárs és barát, a régészet egyik úttörője lett. Nevéhez fűződik a kézművesipar-történet egyik területének „felfedezése”. Az ő tollából született meg az első céhszokás leírás is. 1876-ban szót emelt a középkori ipartörténet kutatása érdekében: „Magyarországon még kevés gond fordítottatott arra, hogy egyes, bár legérdekesebb iparágak hazánkban való fejlődéséről, terjedéséről, haladásáról vagy pangásáról és elenyészéséről, és ezen örvendetes vagy szomorító jelenségek okairól nem mondom kimerítő szakmunkákról, hanem csak némi egyediratokról is rendelkezünk. Tudtommal nálunk még senkinek sem jutott eszébe a majdnem ezerre menő czéhcikkeket, melyek nagyobb pesti könyvtárainkban mint haszontalan lom hevernek, feldolgozni és belőlük a középkori ipar történetét megírni”. 1877-ben felhívta a Magyar Történelmi Társulat választmányára a céhemlékek maradéktalan összegyűjtésére és tervszerű feldolgozására. Azt a vágyát fogalmazta meg, amit bő százévtendő múltán tudósutódai meg is valósítottak: egy céhkataszter összeállítását. E nagy horderejű indítvány aktualitását *Trefort Ágoston* 1872. évi Ipartörvényének azon passzusa szolgáltatta, mely kimondta a céhek megszűnését. Félő volt ugyanis, hogy a céhek írott és tárgyi emlékei elkallódnak.

Rómer felhívása nyomán, 1883-ban jelent meg *Körömy Árpád*: Iparviszonyaink a céhek szabályozásától a mohácsi vészig című könyve. Két évvel később, 1889-ben *Szádeczky Lajos* akadémiai székfoglalója tárgyául már a magyarországi céhek történetét választotta, összegyűjtve a hozzáférhető cégleveleket.

A fent említett publikációkat és *Edvi-Ilés Aladár* vasművességről írott könyveit leszámítva, jobbjára csak adatközlések és kisebb tanulmányok jelentek meg a Századokban, a Történelmi Társulatban és az 1894-ben meginduló *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlében*.

Az ipartörténet műveléséből a hivatásos kutatókon kívül az ipari közigazgatásban, illetve az érdekvédelmi szervezetek apparátusában dolgozó gazdasági szakírók mellett maguk az iparosok is kivették a részüket. Ezt bizonyítja az 1895-től szinte egészen az első világháborúig rendszeresen megjelenő *Iparosok Olvasótára* füzetsorozata, amely főnként a rövidebb, népszerűsítő művek fóruma lett, és jelentősen hozzájárult az iparostársadalom látókörének szélesítéséhez, műveltségének és öntudatának erősítéséhez.

Sztudinka Ferenc szerkesztésében 1906 májusában indult útjára a „*Magyar Ipartörténet. Gyármonográfiák és ipartörténeti kiadványok tára*” című sorozat. A magyar ipartörténet és kézműipar rendszeres kutatását fémjelző próbálkozás csak néhány évfolyamot ért meg. Nem sikerült továbbélnie ezt az Országos Iparegyesület 1911-ben alakult ipartörténeti szakosztályának sem, amely a következő tiszteletre méltó célt tűzte maga elé: „...a hazai ipartörténet művelése, fejlődésének előmozdítása és a belőle meríthető tanulságok értékesítése”. (Az Országos Iparegyesület Alapszabálya)

Nem mehetünk el szó nélkül az egyre gyarapodó várostörténeti monográfiák mellett sem, melyek továbbra is szenteltek néhány oldalt a kézműipar és a szakemberképzés történetének. Az utolsó békeévekben több céhtörténettel foglalkozó „kultúrtörténeti”

munka jelent meg. Ezek közül a legjelentősebb az a - fentiekben már részletezett - nyelvészeti gyűjtőmunkát folytató adatgyűjtés, melyet a „műhelyi nyelv megmagyarítása” érdekében *Frecskay János* az 1880-as években egész országot átfogó gyűjtésbe kezdett. 50 szakma! szókincsét 1912-ben tette közzé egy vaskos kötetben. (*Frecskay*, 1912.)

A két világháború között számos kézművesipar-történeti tematikájú, ám meglehetősen vegyes színvonalú munka született. Az ipar és az iparoktatás ügyei iránt érdeklődők továbbra is előszeretettel foglalkoztak egyes mesterségek történetének megírásával. A fontosabb monográfiák szerzői között kell említenünk *Berényi János*, *Kapossy János*, *Mihalik Sándor* és *Kőszegi Elemér* ötvösségről, *Sághelyi Lajos* a magyar üvegipar történetéről, *Horváth Henrik* pedig a budai kőfaragókról jelentetett meg könyvet. A legátfogóbb monografikus történeti munka *Vígh Albert*nek a Pátria nyomdánál kiadott „Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben” című 1932-ben megjelent írása, illetve *Vincze Frigyes* 1937-ben publikált a „Szakoktatásunk múltja és jelene - A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig” című kötete. Kiemelkedik a sorból *Áfra Nagy János* 1939-ben publikált „A magyar iparostanonc-oktatás története” című összegző kötete, valamint *Orel Géza* munkássága. A témánkhöz tágabb értelemben hozzátartozó technikatörténeti témájú írásai miatt említendő *Hajnal István*, továbbá a korszak művelődéstörténet-írásának két jeles képviselője: *Takáts Sándor* és *Bevilaqa-Borsody Béla*.

Az '50-es években a téma kutatása perifériára szorult. E korszak munkái magukon viselik az ideologikusság bélyegét. Civil kezdeményezésre az 1970-es évektől szervezetté vált a kézművesipar és a szakképzés történetének kutatása. Az évtized derekára elkészült és meg is jelent „A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere” című kétkötetes kutatási segédlet, mely az első lépés volt a számítógép hazai társadalomtudományi alkalmazása terén. (*Szulovszky*, 2005. 19.)

A szakképzés középkori európai előzményei

A szerzetesrendek megjelenése és a középkori szakemberképzés

Nursiai Szent Benedek (480 körül –547) fellépésével új korszak kezdődött a nyugat-európai kolostorok történetében. Római tanulmányai követően a vicovari kolostor apátja lett, de rövid idő múlva visszatért subiacói barlangjába, ahol tanítványainak száma egyre gyarapodott.

Az apát eredetileg a Benedek-rendi kolostor vezetőjének titulusa. A Benedek-regula szerint az apát Krisztus képviselője, míg a szerzetesek Krisztus testének tagjai. Az apát *"Krisztus helyettese a monostorban ... szavaival és tetteivel tanítson ... ne legyen személyválogató ... mindig az időnek megfelelően majd ijesszen, majd gyöngéd legyen, mutassa a mester keménységét és az atya jóságát... Legyen tudatában annak, hogy milyen nehéz és terhes dolgot vállalt magára: a lelkek irányítását és az alkalmazkodást sokféle emberi természethez... és tudja meg, hogy aki a lelkek vezetését vállalja magára, az készüljön a számadásra..."* (Regula 2. fejezet). Csak neki van joghatósága a monostorban. A szerzetesrendek kolostorainak feje, a szerzetesi közösségek vezetője, akit életfogytiglanra választanak, és egyházi szertartással iktatnak be. Több kolostor (apátság) élén főapát áll. Egyes apátságok önálló joghatósági hatalommal, az egyházmegyéktől független területtel és papsággal rendelkeznek. Ilyen pl. Magyarországon a pannonhalmi bencés főapátság.

Letelepülésüket segítő, 12 kolostort alapított, és ezek mindegyikében 12 szerzeteset helyezett el. 529-ben, Monte Cassino hegyén alapított monostort.⁶

Ekkortájt írta meg korszakalkotó Reguláját, melyet rövidesen minden nyugati kolostorban elfogadtak, és megalapította az első - később róla elnevezett - nyugati szerzetesrendet. (Mészáros – Németh – Pukánszky, 2003, 56.)

Szent Benedek Regulája 73 fejezetből áll. Az első három fejezet az alapelveket rögzíti:

- 1.) a szerzetesség mivoltát
- 2.) az apát állását
- 3.) a szerzetesi testület családi jellegét (közös tanácskozások) fejt ki.

A 4.) a kolostori erényes élet elemeit fejt ki: az engedelmességet, az 5–7.) hallgatást és az alázatosságot. Az istentisztelt szabályai itt részletesebbek, mint bármely más regulában (8–20.), s nagy hatással voltak a breviárium⁷ kialakulására.

A további fejezetek (21–30) a fegyelmezés szabályait, a fegyelem ellen vétő szerzetesek büntetésének fokozatait, végső esetben a kiközösítést vagy kiátkozással történő

---

⁶ A gyakran szinonimaként használt két fogalom, kolostor és monostor más-más funkciót takar. A görög eredetű monostor szóval jelöljük a monasztikus rendek templommal egybeépített, kötött rendszerű telepét, mely a rend-tagok valamennyi életfunkcióját (szállás, étkezés, ima, önellátó ipar, gazdálkodás) hivatott kiszolgálni. A latin eredetű kolostor szóval csak a szerzetesi szállásépületet jelöljük, melyhez templom is csatlakozhat (nem mindig egybeépítve), de nem tartalmaz komplett kiszolgáló egységet. A magyar nyelv gazdagságát bizonyítja, hogy megkülönböztetjük a kolostor, mint a férfi szerzetesek otthonát és a zárdát, a női szerzetesrendek szálláshelyét.

⁷ A breviárium szó szerinti jelentése tömör összefoglalás. A szerzetesek zsolozsmás könyve. Vasárnapal kezdődően a hét minden napjára imaszövegeket, szentírás-részleteket, egyházatyáktól származó elmélkedéseket, zoltárokat, rezponzóriumokat és himnuszokat ír elő, melyeket a nap adott imaóráiban (órák) el kell imádkozni. A szövegek elrendezése az egyházi év beosztását követi.

eltávolításának rendjét taglalják. A ház anyagi szükségleteiről a cellárius gondoskodott (31). Az ő feladatkörével kapcsolatosan szól a Regula a szegénységről, a konyháról, a betegekről, gyermekekről és öregekről, az ételről és italról (33–41). A közös étkezések idejének meghatározása összekapcsolódott a naprend, a munka, a rend ellen való kisebb vétések, a böjt és az oratóriumban való viselkedés szabályozásával (42–52). Az 53 fejezettől a mindennapi renden kívül eső alkalmak: vendéglátás, levelezés, ajándékozás, utazás, a monostorban működtetett kézműipar termékeinek eladásáról (53–57); továbbá a novíciusok felvételéről, neveléséről, fogadalomra bocsátásukról, a papok és idegen szerzetesek befogadásáról (58–63) szóló szakaszok követik. Az apát megválasztásának rendje (64), akinek korlátlan atyai joga első helyettesének, a prépostnak a kinevezése (65). A kapus feladatairól szól a Regula eredeti szerkezetét lezáró utolsó (66.) fejezet. A továbbiak már utólagos hozzátoldások és buzdítások a Regula szelleméről, a szerzetesekhez illő szívbeli készségekről. A Regula tehát szabályozza a monostor mindennapi életét; pontosan meghatározva a órák (imaórák) és a házköri, illetve a műhelyekben, valamint a földeken végzett munka rendjét. „Ora et labora!”- Imádkozni és dolgozni! - hangzik a *Szent Benedek*nek tulajdonított parancs, a rend jelmondata.

A szerzetesrendek szerepe a kultúragyakorlás és a szakemberképzés területén

Az épületállomány karbantartása és renoválása, a mindennapi élet szükségleteinek biztosítása, a földek megművelése és a termények betakarítása, tárolása, a szerzetesi közösség élelmezésének folyamatos biztosítása elképzelhetetlen szakképzett személyzet nélkül. A koraközépkorban a szerzetesrendek voltak az első „karitatív szervezetek”, melyek befogadták és felnevelték az árvaságra jutott gyermekeket. Az önellátásra berendezkedett szerzetesek - amint a Regulából is kitűnik -, már a kezdetektől kereskedtek is saját termékeikkel és terményeikkel, vagyis a monostorokban szervezett kézműipar működött, melynek feltétele volt a különféle szakemberek képzése, az utánpótlás biztosítása a legkülönbözőbb foglalkozásokban. Ezek alapján joggal állíthatjuk, hogy az európai szakképzés koraközépkori bölcsői és fellegvárai a kolostorok voltak.

Amikor a kereszténység a IX. és X. században Európa keleti peremén terjedt, nem elsősorban hittételek gyűjteménye, hanem a napi szokásrendet átalakító törvényeknek az együttese volt. Azok a népek, akik itt pogányságban éltek, az életalapjukat kellett, hogy megváltoztassák a kereszténység parancsaira. Hiszen, gondoljunk csak arra, mit mond a tíz parancsolat? Szabályozza az együttélés rendjét, „Ne lopj!” Szabályozza a kölcsönösséget úr és szolga között. Szabályozza a munkarendet: A hétnek egy napját pihenésre kell fordítani! Szabályozza az új közösségi kultúrát: A templomba járás akkoriban sem és ma sem csak azonos hitelveket valló emberek gyülekezete, hanem olyan emberi közösség, ahol közösen énekelnek, közös gondolatokat megfogalmazó beszédek hallgatnak meg.

A kereszténység terjedése a Kárpát-medencében élő népek között, a szerzetesek - a bencések és a többiek - nem elsősorban hittételekre tanították meg a népeket, hanem nagyon is gyakorlatias ismeretekre, vízvezeték építésre, szerelésére, a modern növénytermesztésre - egyszóval a kultúragyakorlás művészete - volt e szerzetesrendek feladata. (*Glatz, 2000.*)

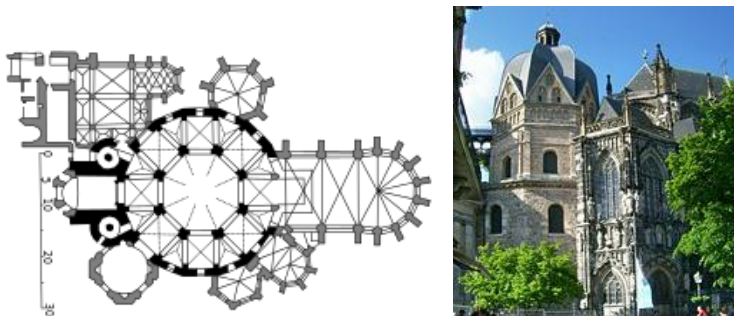
Szent Benedek rendje az első nyugati szerzetesrend. Hazánkban Szent Márton hegyén 996-ban telepedtek le az első bencés szerzetesek Géza fejedelem hívására.

A Karoling kor szakképzése és a magyar szakképzés középkori kezdetei

Karoling kor művészetén *Nagy Károly* és közvetlen utódai uralkodása alatt készült építészeti és kézműipari műalkotások együttesét értjük. A Karoling művészet virágkora körülbelül száz évig tartott, a VIII. század végétől a IX. század végéig. *Nagy Károlynak*, az európai középkori kultúra megalapítójának aacheni udvarában összpontosult mindaz, ami nyugaton a klasszikus hagyományokból, valamint a germán népek és a kolostorok művészetéből fennmaradt. Udvarába hívta kora legjelentősebb művészeit és tudósait. Templomainak és középületeinek tervezését és kivitelezését a legkiválóbb építőmesterekre bízta, akik mozaikkal és freskókkal díszítették őket, a kódexeket miniatúrákkal ékesítették. *Nagy Károly* politikai rendszere magas szintű tudományt igényelt, hogy a művelődés színvonalának emelésével támogassa az állami szervezeteket, így a közigazgatást és a katonaságot.

A IX. század folyamán - a császár által „Szent Római Birodalom”-nak nevezett frank birodalomban - alakult ki az iskolai oktatás rendje. A diákok tudásának szintje alapján létrehozott tanulócsoporthoz tartozóan foglalkoztak a pontosan meghatározott tananyaggal. Körvonalazódtak a tantárgytartalmak. A fokozatosság elvén egymásra épülő tananyagok lehetővé tették a tervszerű haladást. Tankönyvek készültek. A tanulócsoporthoz tartozóan szakemberek, klerikus tanárok foglalkoztak. Az elemi szintű képzés gyakorlatra irányuló, praktikus ismeretek és készségek együttese volt, ami alapot biztosított a klerikális pályán és a világi foglalkozásokban történő elindulásra is. (*Mészáros – Németh – Pukánszky*, 2002. 51.)

A kolostorokban a spiritualitás gyakorlása mellett komoly figyelmet fordítottak a profán gyakorlati tevékenységekre is. Egy szerzetes *Hugo de Sancto Victore* (1097–1141) *Didascalicon* című enciklopédikus jellegű összegző művében úgy említi a mechanikai tudományokat, hogy azok segítségével az ember megkísérli utánozni a természetet, annak érdekében, hogy a testiségének korlátait meghaladhassa. Új szemléletű osztályozási rendszerében a mechanikai tudományokat a „hét szabad művészettel” egyenértékűnek tekinti. Felosztási rendjében az *artes mechanicae*-t is hét összetevőre bontja, ebből három a testen kívüli dolgokra, a maradék négy pedig testi dolgokra vonatkozik. Az első háromba tartozik: 1. a szövés (minden ruházathoz használható anyaggal) 2. a kézművesség (fazekasság, kőfaragás, építészet, fa- és fémmegmunkálás, valamint a bányászat) 3. a návika (hajózás) és a kereskedelem. A másik négybe tartozik: 1. a földművelés (ideértve még minden ételkészítéssel kapcsolatos ismeretet) 2. a vadászat 3. az orvostudomány és meglepő módon 4. a színházművészet. (*Mikonya*, 2014. 225–226.)

2. ábra Centrális alaprajz, Aachen, palotakápolna Forrás: http://Karoling_művészet#mediaviewer/File:AachenChapelDB.svg

Felvirágzott a kereskedelem és a mezőgazdaság. A széles körben terjedő állattenyésztés a kiegyensúlyozottabb ételmezés alapját képezte. A szerzetesektől eltanult mesterségek művelői nem csak a papság, hanem a katonaság és a birodalom népeinek igényeit is kielégítették. Három évszázaddal a Nyugat-Római Birodalom bukása után először a frank birodalomban éledtek újra az antik hagyományok, Aachen a korabeli Európa kulturális és gazdasági központjává vált.

A honfoglaló magyarok és sajátos mesterségeik

A frank birodalom virágkorával szinte pontosan egy időben érkeztek a Kárpát-medencébe honfoglaló őseink. Kalandozásaik során egészen Merseburgig jutottak, de letelepedésüket követően alkalmazkodtak a környező népek szokásaihoz, és megtanulták az új életmóddal járó foglalkozások minden csínját-bínját. A nomád állattenyésztésről és földművelésről áttértek a - szerzetesektől tanult - korszerűbb állattenyésztésre és vetésforgót alkalmazó földművelésre, az évente többszöri szántásra, valamint a csoroszlya⁸ használatára. (Takács, 2005. 106.)

Ugyanakkor, elődeink például a gyolcs (finom szövésű fehér vászon) fehérenemű használatával, a húsételek tartósításával és még sorolhatnánk, tehát a higiénia és az életmód területén megelőzték az őket körülvevő népeket. Mindez arról tanúskodik, hogy „a szakképzés múltja a magyar nép történetében hosszú évszázadokkal a honfoglalás kora elé nyúlik vissza. A 'mesterek' készítették már bő ezer évvel ezelőtt is a mindennapok használati tárgyait, sátrakat, takarókat, ruhaneműket, lábbeliket, edényeket, ékszereket és a díszes lószerszámokat. Gyönyörű alkotásaik emlékei dicséri munkájukat.” (Szűcs, 1994. 10.)

3. ábra Honfoglaláskori ékszerek Forrás: <https://goo.gl/WrNQMh>

Az ásatások, és régészeti feltárások nyomán előkerülő honfoglalás kori leletek alapján rekonstruálták a korabeli „technológia” színvonalát. Csodálattal kell megemlékeznünk azokról a mesterekről, akik egyszerű körülmények között is tudtak fémeket önteni, ötvözni és megmunkálni. A kevésbé időtálló anyagokból - bőr, fa, textil stb. - készült eszközök egy-egy ritka kivételtől eltekintve az évszázadok folyamán az enyészeté lettek. Sajnos, arról sincsenek

⁸ A csoroszlya vagy kés, hosszúvas, az ekevas elé szerelt, cserélhető acél vágóél. Feladata, hogy a fordítás előtt az élével a talajt a barázda teljes mélységében felhasítsa, ezáltal a szántáshoz szükséges vonóerő-igényt csökkentse, az ekét vezesse, egyenesben tartását, és irányítását megkönnyítse. Kötött, vagy gyökerekkel sűrűn átszótt talajon használnak tárcsa alakú, forgó csoroszlyát is. A modern ekéken is alkalmazzák, mai megnevezése: előhántó.

írással emlékeink, hogy egy-egy mesterség tudói miként adták át utódaiknak a „technológiát”. A honfoglalás kori falvakban veremházak, föld- vagy kőalapú faházak, paticsházak álltak. A fejedelmi udvar közelében a különböző házakban különböző mesteremberek éltek, például: patkoló- és fegyverkovácsok, íjászok, solymárok, szakácsok, tolmácsok, írnokok, prémesek stb., és természetesen gyógyító sámán(ok). (Fényes, 1847.)

A hét törzs közösségben élő tagjai közül a fiúk az idősebb férfiaktól kisgyermek koruktól ellesték a mesterfogásokat és fiatal felnőttként ők is „mesterremeket”, készítve váltak a közösség teljes jogú tagjává. A lányok édesanyjuktól és az idősebb asszonyoktól tanulták meg a háztartás és házvezetés fortélyait.

A magyarság vándorlásai és a kalandozások során számos más kultúrájú és technológiai szinten álló néppel került kapcsolatba, melyek nyomán az anyag-, és eszközfelhasználó ismereteik is bővültek. (Köte – Ravasz, 1979.)

4. ábra A honfoglalás korából származó régészeti leleteken a palmettás díszítés az uralkodó. A három lelet: a zempléni csésze, a rakamazi tarsolylemez és a beregszászi süvegcsúcs.

Forrás: <https://www.Honfoglalás#mediaviewer>

A céhek magyarországi megjelenéséhez vezető társadalmi és gazdasági előzmények

A kézművesipar késő középkori fejlődését, a céhszervezetek kialakulását és elterjedését elsősorban a XI–XIII. század folyamán bekövetkezett gazdasági, társadalmi és politikai változások határozták meg.

A Kárpát-medencébe megérkező magyarság - mintegy 500 ezer fő - életmódját a nomadizmus jellemezte, melynek a lényege az, hogy az állattenyésztés radikálisan háttérbe szorította a földművelést. A nomád állattartás két alapvető munkafázisa az állatok legelőhöz és vízhez juttatása. Ennek következtében a nomádok állandó mozgásban voltak. Tevékenységük két jellemzője a rendszeresség és a ciklikusság, mert nyáron az állatokat dús füves legelőre, télen pedig itatási lehetőséget biztosító vizek mellé kellett hajtaniuk. A földművelés nagyobb mértékű elterjedéséről csak a X. század végétől, azaz a nomád életmód feladásától és a letelepedett életmód térnyerésétől beszélhetünk.

Honfoglaló őseink gazdasága önálló gazdálkodáson alapult, használati tárgyaik nagyobb részét maguk készítették el. Bizonyos „specializálódás” a foglalkozások terén azonban már a X. század végétől jellemezte a korabeli társadalmat. A Kárpát-medencében talált népek - ebből a szempontból is - hatottak a magyarságra. A IX. századi kárpát-medencei frankoknál meglévő szolgálonépi rendszer az önálló gazdaság és a „megrendelő” (az úr) igényeit kielégítő, felesleg termelő gazdaság kompromisszuma volt. (Kristó, 2007. 72.)

Mint a X. században a nomádoknál Eurázsia-szerte, így a magyaroknál is a kézműves tevékenység jelentős részét idegenek (foglyok, alávetett őslakosok) végezték. Ez egyértelműen kimutatható az ötvösök esetében, akik a mohamedán, illetve a bizánci művészet stílusjegyeit közvetítették. Azonban az idegenek mellett - már ekkoriban is - számos esetben magyar kézművesekkel is számolhatunk. Például a magyarok rendkívül nagy vasigényét (20 ezer harcos és lovaik felfegyverzése 20 tonna vasat követelt) a vaskohászathoz és - mai elnevezéssel - a kovácsmesterséghez értő magyarok és szlávok elégítették ki. A vaskohászok a Nyugat- és Dél-Dunántúlon valamint Észak-Magyarországon gypevasból olvasztottak vasat, a kovácsok pedig a lószerszámokhoz, fegyverekhez és a nyílcsúcsokhoz szükséges vasat dolgozták fel. Számosan foglalkoztak fazekassággal, bőr- és csontművességgel. (Bertényi, 2006. 80.)

A X. század végétől fokozatosan függésbe kerülő - főként szegényebb - szabadok, miközben a saját szükségleteikre - szinte mindent maguk termeltek meg, egy adott területen különleges szolgáltatásra voltak kötelezve (Pl. halászatra, ács- vagy kőműves munkákra. Ez még nem jelentett valódi társadalmi munkamegosztást, mivel az alapvető gazdálkodási rend az önálló gazdálkodásra épült, mégis ez már magában hordozta a foglalkozások szerinti szakosodás lehetőségét. Ezek a kézművesek - főleg a kis létszámú „mesterek”, például az ötvösök - nem elszórtan, hanem egyes fejedelmi és törzsfői (nemzetségfői) központokban élhettek és dolgozhattak. (Kristó, 2007. 73.)

A XI–XII. században tovább differenciálódott a szabadság fogalma a népesség körében. A Kálmán-kori törvényekben a *liber* hármasság értelemben szerepelt: jelentette egyrészt a saját vagyonnal rendelkező szabadot, akinek nem kellett adót fizetnie. Ez egy szűk réteg volt,

akiknek sikerült mentességet elérnie a királyi adók alól, amelyeket korábban minden egyes szabadtól beszedtek. A vagyona mentette meg attól is ezt a csoportot, hogy földesúri függésbe kerüljön. A XIII. század elején királyi szerviensként felbukkanó társadalmi réteg előfutárait láthatjuk ezekben a független, vagyonos közsabadokban, akikhez a XI. századi törvényekben szereplő *miles* (vitéz) is tartozott. (Kurucz, 1988.)

A szabadok másik csoportja nem saját földjén élt, hanem másokén. *Kálmán* I. törvénye úgy rendelkezett, hogy a királynak szolgálatokat teljesítő szabadokkal együtt lakó szabadok adóznak, vagy pedig „...menjenek ki onnan”. (idézi: Györffy, 1984. 432.) Az előző társadalmi csoporttal szemben, ez a kör már adózott, viszont még élhetett az úr szabad megválasztásának jogával. Általánosságban úgy rendelkezett róluk *Kálmán* király törvénye, hogy „az összes szabadok és vendégek, mint – amilyenek a szlávok, vagy más külföldiek, akik, mások földjén dolgoznak, csupán szabadságukért fizessenek dénárokat”. (Idézi: Kristó, 2007. 157.)

A szabadok harmadik - legnépesebb - csoportját azok képezték, akik nem csak adóztak, hanem már azt a lehetőséget is elvesztették, hogy urukat szabadon választhassák meg. Ebbe a körbe tartoztak a király, az egyház és a magánbirtokos (az ispán) szabadjai. *Kálmán* király I. törvénykönyve az ispánok katonaállítási kötelezettsége kapcsán tett említést az ispán saját falvaiban élő szabad emberekről, akiktől az ispánok lovakat kaptak, és meghatározott összegű pénzt tudtak összegyűjteni. A feudális birtoktípus valamelyikébe került (akár királyi, akár egyházi, vagy a világi magánbirtokos szolgálatába kényszerült) szabadok még élveztek ugyan valamit a személyes szabadságjogokból, de már nem közsabadok, hanem kötött - viszonylagos szabadsággal rendelkező - *liberek*. A felemelkedő szolgákhoz kerültek közel, azonban a házuk mellett saját termelőeszközük is lehetett, ami további bizonyíték vagyontárgyjellegük megszűnésére. Társadalmi emelkedésük, gazdasági gyarapodásuk mutatója. A XII. századra a fentiek szerint differenciálódott a szabadok társadalma, azonban e folyamatok koránt sem zárultak le.

A fentiekben már jellemzett nomadizmust a feudális birtokformák terjedése fokozatosan háttérbe szorította, és a legelőváltó-nagyállattartó gazdaságot felváltotta a földművelés. E folyamat első állomása az állandó téli szállás rendszerének kialakulása. Az állatokat tavasszal továbbra is kihajtották a legelőkre, de az ősz végén mindig ugyanarra a területre tértek vissza. Ez lehetőséget adott arra, hogy a téli szállás már faluként funkcionáljon. Az asszonyok, az öregek és a gyermekek otthon maradhattak, ahová hazavárták a férfiakat, az állatállomány gondozóit. (Szabó, 1966.)

A helyhez kötött téli szálláson állandóbb szerkezetű épületek készülhettek és e részleges megtelepedés serkentően hatott a földművelés elfogadására is. Terjedtek a földbe mélyített ún. földházak, amelyek falvakká rendeződtek. A falvakat - védelmi céllal - körül árkkolták. A települések elnevezései is állandósultak. A földbe ásott ház mellett és/vagy helyett teret hódított a kétértelmű háztípus; ekkor kezdett terjedni a vert, döngölt falu ház, illetve a fa-, valamint hegyvidéken olykor már a részben, vagy teljesen kőfalazatú lakóház. (Bertényi, 2006. 84.)

E falvak népességének szaporodása a következő századokban maga után vonta a közigazgatás kiépülését, a mezővárosok kialakulását.

A kézműves szolgáltatások szélesebb körű megjelenése

A mindenfajta munkára kötelezhető szolgák mellett a XI. századi társadalom sajátos néprétegét képezték azok a - főként egyházi birtokokon élő - személyek, akik csak meghatározott szolgálatok elvégzésére voltak terhelve. Ezek az azonos tevékenységet végző csoportok ugyanabban a faluban éltek, és szolgálatuk hamarosan a település nevében is kifejeződött. A *Kristó Gyula* által idézett oklevelekben megjelennek a Gelencsér 'fazekas', Fonó (a mai Fonyód), a Szántó, a Tárnok 'árukezelő' nevű és foglalkozásokat jelentő falvak nevei. Azonban a kutató arra is felhívja a figyelmet, hogy ezen települések lakói még nem kézművesek voltak, mert a tevékenységük nem szakadt el a földműveléstől és az állattartástól, tehát a mezőgazdaságtól. De az önálló gazdálkodás viszonyai közepette az ilyen sajátos szolgáltatásokra kényszerített szolgálélemek egy bizonyos területen kétségtelenül ipari specializáltságot szereztek: a kovács tevékenységet végzők a kovácsolásban, az ácsok a fából készített szerkezetek, a kőfaragók az építmények kivitelezésében. Tehát, miközben önállósra kellett berendezkedniük, egy személyben voltak földművesek, állattartók és kézművesek is.

A XI-XII. század folyamán előbb a belső kereskedelem, majd a külkereskedelem élénkülése a termények és az állatok adás-vétele mellett egyre erőteljesebben igényelte a kézműves termékek cseréjét. A magyar krónika *Béla* király nevéhez köti azt az intézkedést, hogy vasárnap helyett „...az összes vásárokat szombati napra tette, hogy akkor adjanak el és vegyenek”. (Idézi: *Kristó*, 2007. 161.)

A XII. század folyamán folytatódott a kézműves szolgáltatásra kötelezettek kiemelkedése a szolgák tömegéből. Elsősorban a királyi udvar számára dolgozó iparosok, mindenekelőtt az ötvösök körében már ekkoriban végbement a kézműipar és az agrártevékenység szétválása, vagyis a szolgálónépek egyes csoportjai már csak kézműves tevékenységekkel foglalkoztak, földműveléssel és állattartással nem. (*Kovács*, 1974.)

E társadalmi munkamegosztás előrehaladásának adott újabb lendületet a Magyar Királyság területére Nyugat-Európából bevándorolt kézműves hospeseknek⁹ a megjelenése, akiket *Kálmán* király- imént idézett - törvénye még *vendégeknek* nevezett. (*Kristó*, 2007. 186.) Az őt követő uralkodók is igyekeztek olyan kiváltságokat biztosítani számukra, amelyek kedveztek a városi iparúzés és kereskedelem kialakulásának. A városi kézműves ipar fejlődését az 1241-1242. évi tatár támadás is gyorsította. A kézművesek által lakott falvak egy része ugyanis a tatárjárást követően elnéptelenedett. Ha pedig lakossága mégis megmaradt, az ország újjáépítése során településeik olyan kedvezményeket nyertek, melyek az ott élő kézművesek számára megteremtették a nyugat-európaihoz hasonló iparúzési kereteket. A XIII. század folyamán a szolgáló népek korábban jellemző rendszere végleg megszűnt, hiszen gazdasági produktivitása a megnövekedett társadalmi igények kielégítéséhez mérten csekélynek bizonyult. Ráadásul nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ebben az időszakban a királyi birtokállomány népi szervezete heterogén eredetű folyamatok összhatása következtében

---

⁹ *hospes* (lat. 'vendég'): szabad jövevény, telepes az Árpád-korban. A XI–XIV. században nagyrészt Nyugat-Európából érkező, főként a túlnépesedés következtében hazájukat elhagyó, Magyarországon leteleplő vendégek.

felbomlott, illetve az egyházi birtok extenzív dinamikája, amely az alacsony hatékonyságú üzemeltetés jeleit addig elfedte, lelassult, a mezőgazdaság pedig átalakult. A rendszer a továbbiakban már nem a robotoltató földesúri magángazdaságon alapult, hanem a telekrendszeren, amely egyébiránt a településszervezetet is átformálta. (Győrffy, 1980)

A magyarországi kézműipar fejlődésének színtere a XIII. század közepétől a város lett. A középkori Magyarország településhálózata a nyugat-európainál ritkábbnak mondható, és a kor fogalmai szerint az ország területén nagy városokat sem találunk. A legnépesebb XV. századi magyar településnek a maga 7500-8000 fős lakosságával az ország kormányzati székhelyét, Budát tekinthetjük. (Szűcs, 1955.) A többi királyi város, Kassa, Pozsony, Sopron, Bártfa, Eperjes, illetve az Erdélyben lévő szász városok, valamint Kolozsvár lélekszáma ettől jelentősen elmaradt. A Szepesség szászok lakta városai, illetőleg a nemesfém és sóbányászattal foglalkozó bányavárosok még kisebbek voltak. A város ipari fejlettsége a település összlakosságán belül a kézműiparosok arányában, illetve az egyes iparágakon belül kialakult szakmák differenciáltságában mutatkozott meg. A XV. század első évtizedeiben a középkori Magyarország gazdaságilag legfejlettebb városaiban az iparosok aránya 20-30% között mozgott, amely szintén elmarad a nyugat-európai átlagtól. (Győrffy, 1980. 650.)

Az alapmesterségek több önálló mesterségre oszlása a középkorban egyedül a városokban jellemző. A falvakban teljesen differenciálatlan, és inkább a fő iparágakat művelő kézműves tevékenységeket találunk. Városainkban a XV. század első felében hat fő iparcsoporton, (fém- és fémfeldolgozó-ipar, szövőipar, bőr- és bőrfeldolgozó, textil- és textildolgozó, élelmezési, fa- és építőipar) belül 50-60 különböző iparágat különíthetünk el. Tehát e téren is jelentős lemaradás tapasztalható, hiszen ugyanezen időszakban Nyugat-Európa nagyobb városaiban a kézműves ipar közel száz ágra oszlott. A városban is azok az iparágak jelentek meg elsőként, amelyek alapvető iparcikk, lábbelik, bőrárúk, kések, kaszák, szövetek, ruhafélék és alapvető élelmiszer, kenyér, hús, hal iránti igényeket elégítettek ki. (Bloch, 2002.)

A magyarországi, középkori feldolgozó iparágak közül a legfontosabb - köszönhetően a kiváló minőségű, alapanyagot kínáló állattenyésztésnek - a bőripar volt. A nyers bőr feldolgozását a tímárok végezték. Aszerint, hogy a bőrből milyen termék készült, kialakultak a különböző mesterségek. Szíjgyártás, nyereg, tarsoly, erszény, övkészítés, a kesztyűk, a bőrruha ujjak, a pergamenek alapjául szolgáló finomabb bőrök is a tímárok műhelyeiben készültek. A XV. század közepén Pozsonyban 26, Bártfán 27, Kolozsvárott 32. Sopronban 36 bőriparosról tudnak forrásaik. (Szűcs, 1955.)

A textilipar és textildolgozás nem csupán a városi polgárság igényeit, de a parasztság felső rétegének, sőt a nemesség tagjainak szükségleteit is kiszolgálta. A szövőipar két fő ágának művelői a középkorban a takácsok és a posztókészítők voltak. A vászonkészítők munkájának alapanyagaként a len, illetve a kender szolgált. Az általuk előállított durvább vásznat darócnak is nevezték. A finomabbak közé a gyolcs és a len, illetve a gyapotszálakból szőtt bárhent tartozott. A posztókészítők gyapjúval dolgoztak, finomabb posztókon kívül ők állították elő a durvább tapintású, de erősebb szövésű lódent, és a szürkeposztót. (Pach, 2003. 24.) Az egyes ruhadarabok elkészítése, javítása és átalakítása a szabókra, foltozószabókra, kalaposokra, kesztyűsökre, szűcsökre, vargákra, mellényszabókra,

harisnyakészítőkre, főkötősökre várt. A városi végrendeletekből kiderült, hogy a ruhadarabokat értékes vagyontárgynak tekintették a középkorban. Ugyanezt a darabot sokszor négy generáció is örökölte. (*Pirenne*, 1983.)

A ruházati iparban foglalkoztatott kézművesek száma messze felülmúlta a többi iparcsoportét, hiszen a XV. század közepén a legjelentősebb városainkban az önálló műhellyel rendelkezők számát 40-50 főre tehetjük a fenti iparágakban. (*Szűcs*, 1955. 79–81.)

A kenyérfélék középkorban minden élelmiszernél nélkülözhetetlenebbek voltak, ezért a kenyérsütéssel foglalkozó ipara valamennyi élelmiszeriparnál fontosabbnak tekinthető. Döntően városi iparágaknak számított, hiszen a falvakban a háztartások keretén belül végezték a kenyérsütést. A sütőipar már a XV. században is több különálló mesterségre oszlott. Így beszélhetünk a kenyérsütők mellett cipó nagyságú zsemleket sütőkről, perec- és mézesbáb-készítőkről. A mészárosok a középkori városok legtehetősebb iparosai közé tartoztak, vagyonukat a magyar szarvasmarha állomány külföldi piacokon történő értékesítésének is köszönhették. (*Kubinyi*, 2008. 104.) A mészárosok iparából a XV. században kiváltak a sertések vágásával foglalkozó hentesmesterek. Az élelmezési iparban foglalkoztatott iparosok száma a legjelentősebb városokban 20-40 fő között ingadozott. (*Szűcs*, 1955. 74–75.)

A legtöbb iparág, a fém- és fémfeldolgozó ipar, valamint a fegyvergyártás területén jött létre. Az ide tartozó foglalkozások többségének alapjául a kovácsmesterség szolgált. Ebből váltak ki a szegkovácsok, a lakatosok, a kard-, kasza-, fejsze-, fegyverkovácsok, páncélkészítők, a sisakosok, a sarkantyúsok, az ágyúöntők és a puskmesterek. A ház és konyha felszereléséhez járultak hozzá munkájukkal a késesek, a kanalasok, a tűgyártók, az üstösök, az óntöntők, a bádogosok és a rézművesek. A vas- és fémipar a XV. század közepén nagyobb városainkban 15–30 mestert foglalkoztatott. (*Szűcs*, 1955. 71–73.)

Az építő- és faipar képviselői a középkorban az erődítéseknel, az egyházi és polgári építkezéseknél egyaránt munkát találtak maguknak. Legjelesebb képviselőik a kőművesek, kőfaragók és az ácsok, akiknek többek között a hajó-, híd- és malomépítéseknel jutott komoly szerep. Az építőanyagokat általában helyben állították elő a városi kőfaragók, téglavetőik. (*Skorka*, 2018.) A fazekasok a háztartásban használt agyagedényeken kívül a védelmi művek sövénykerítésének agyaggal történő betapasztását is elvégezték. A fazekasságból fejlődött önálló szakmává a kályhások és a kályhacsempe-készítők ipara. Az asztalosok és a belőlük kiváló szekrényesek a házak belső felszereltségéről gondoskodtak. Az esztergályosok az alapvető fából készült használati cikkektől (fatányér, -villa, -kanál, -lapát, -gyertyatartó) kezdve a sakktáblán át a rózsafüzérig bezárólag minden tárgy elkészítésére vállalkoztak. (*Ortvay*, 1892. 181-199.)

A bortermelés jelentőségéből fakad, hogy a faipar egyik legkeresettebb iparágát a kádárok jelentették. A fa- és építőipar a XV. századi városokban átlagosan 15-20 kézműiparosnak kínált megélhetést. (*Szűcs*, 1955. 82.)

Már a középkori városokban is találkozhatunk olyan speciális foglalkozásokkal, amelyek a szolgáltatások szférájába sorolhatók. Ide tartoztak a szállítmányozással foglalkozó révészek, illetve a hajósok, a köz- és magánkutak ásását, valamint azok karbantartását végző kútásók és kútmesterek; nélkülözhetetlenek tekinthetők a város és házak körül tevékenykedő árok-

és csatornatisztítók, szemét és piszok elszállításért felelős városi munkások, az utcaseprők, illetve az egymással komoly kenyérharcban álló fürdősök és borbélyok, akárcsak a fürdőkben alkalmazott, üstösök, illetőleg kazánlegények. (*Diederiks, 1995. 11–12.*)

Egy-egy város kézművesei egymással összefogva gyakran kértek bizonyos monopóliumokat, hol a városi tanácstól, hol az uralkodótól, saját iparuk számára. A helyi kézművesek idegenekkel szembeni támogatásáról tanúskodik a kolozsvári tanács 1369-ben kiadott rendelete, amely a városi szűcsöknek biztosította, hogy a helyi vásárban száz bőrnél kevesebbet is vásárolhattak. (*Sashalmi, 2006. 30.*)

A céhekké még nem alakult iparközösségekkel gyakorta, mint vallási céllal létrejött testvérületekkel (*fraternitas, Bruderschaft*) találkozunk. A fraternitások tagjai vagy oltárt állítottak, vagy pedig kötelesek voltak a város valamelyik templomának oltárát gondozni és gyertyákkal ellátni. Ezek a vallásos társaságok igen gyakran az oltár védőszentjéről kapták nevüket, amely elnevezés a céhszervezet kialakulása után is megmaradt. Az is előfordult, hogy a későbbiekben is csupán a védőszent nevével jelöltek egy-egy céhet. Az 1422. évben kolozsvári mészárosok fraternitásáról megtudjuk, hogy *az isteni tisztelet végett és főként Szent Mihály arkangyal, a templom védőszentje, a paradicsom őre, tiszteletére alapított.*¹⁰ Előre pontosan meghatározták a testvérületek vallási ünnepek körmeneteiben elfoglalt helyét. Az egyházi körmenetek alkalmával a fraternitások címeres zászlójuk, vagy védőszentjük festett képe alatt vonultak. A védőszent ünnepnapját rendszerint megünnepelték. A nagyszebeni szabókról tudjuk, hogy védőszentjüknek, Szent Lászlónak az ünnepén a mesterek misét hallgattak a templomban, ezután pedig ingyen fürdőt vettek, és végül lakomára gyűltek egybe. (*Szűcs, 1955. 116.*)

A laza szövetségeket nem nevezhetjük még céheknek, hiszen a város és a körülötte lévő piackörzet ebben a korai időszakban egyelőre csak kibontakozóban volt. Ennek következtében a városi központ nyújtotta kínálat, és a vidéki körzet biztosította kereslet mértéke nem fedte egymást. A termelés és a kereskedés pontos szabályozására a piaci versenytársak csekély száma miatt egyelőre nem mutatkozott igény. A céheknél mindenképpen korábbi és alacsonyabb szintű szervezetekbe tömörült mesterek is, mint láttuk, felismerték közös gazdasági érdekeiket, az ipari termelés fejlődésének ezen kezdeti fokán a kézműiparosok közösségét ekkor még csak bizonyos jogok és kiváltságok illették meg; kis mennyiségben történő adás-vétel, bizonyos napokon történő árusítási monopólium, a konkurencia gyenge volta miatt ezeknél az intézkedéseknél komolyabb gazdasági szabályozásra ekkor még nem mutatkozott igény. (*Kristó, 2007. 255.*)

---

¹⁰ [...] ipsorum fraternitas ad honorem divini cultus et reverenciam precipue, et consequenter sancti Michaelis arcliangeli ecclesie nostre parochialis supremi patroni, prepositique paradisi [...] Idézi: Győrffy, 1980. 670.)

A céhek kialakulása a történelmi Magyarországon

A céhek a kézművesek és a kézműipar védelmére alakult testületek voltak, az egy-egy szakmát művelő mesterek, segédek és inasaik közös intézménye. A ma ismert legkorábbi céhes dokumentum a ravennai halászsok céhének 943-ban keltezett céhbizonyítványa, amit a Ravennai városi levéltárban őriznek.¹¹

A korabeli Európa nyugati államaiban megerősödő céhtestületek életében a közös szakmai érdekek védelmét gyakran megelőzték a honvédelmi célok. A magdeburgi suszterek 1157-es, a párizsi mészárosok 1282-es és a londoni takácsok 1233-as keltezésű céhbizonyítványa is erről tanúskodik. A történelmi Magyarország területén - olasz és bajor céhek mintájára - alakult testületek azonban a sajátos jogviszonyokhoz alkalmazkodva, számos szempontból eltérő jelleget öltöttek. Megszervezésük pillanatától a kézműves- és mesterségvédelmi jellegük domborodott ki, és csak másodsorban voltak település-, illetve honvédő testületek. Továbbá a honi céhek inkább vallásos és humanitárius célok szolgálatában fejtették ki tevékenységüket. Ebből egyes történelmi munkák szerzői arra következtettek, hogy a magyar nyelvterületen szerveződött céhek az erdélyi és szepesi szászok körében működő emberbaráti társaságok mintájára alakultak át iparos céhekké.¹² (Jakab, 1888.)

A magyar céhek ugyanazon mesterséget űző kézművesek autonóm testületei - szakmák szerint kialakult - érdekvédelmi szervezetek, amelyeket a - városokat vezető patríciusok túlkapásaival, illetve a városokba menekülő szökött jobbágyok, a kontárok konkurenciájával szembeni - szövetkezés szükségessége hozott létre.

A kontár mint céhen kívüli szakember fogalma, státusza és jelentése a céhek idején

A kontár fogalma először az alsóköri lakatosok céhlevelében szerepelt, és a szó jelentése az idő múlásával teljesen megváltozott. Ma leginkább a képzetlen, pontosabban a képesítés nélküli szakember szinonimájaként használjuk, azonban a céhek fennállása alatt kontár volt minden olyan képzett iparosmester, aki valamilyen ok miatt nem volt vagy nem lehetett tagja saját szakmája helyi szervezetének.

Kontárnak tekintették azokat a szegény mestereket, akik ugyan elkészítették a mesterremeküket, amit a céhvezetés el is fogadott, de anyagi erejük híján nem tudták megfizetni a céhbeállítás díját, sem pedig a lakomák költségeit nem tudták fedezni¹³, tehát saját hibájukon kívül nem lehettek céhtagok.

Kontárnak számított természetesen az is, akit valamilyen okból kizártak a céhből, és a céhen kívül folytatta a mesterségét. A legtöbb céh megszabta tagjainak számát és annál többet nem vett fel. Ebből is következik, hogy az önállóságra törekvő segédek, ha meg is volt hozzá az anyagi és minden egyéb feltételük, nem lehettek egyebek, mint kontárok, mert a betelt létszámú céh nem fogadta be őket. Például a szegedi bognárok és kovácsok céhe 1724-ben egyaránt 12-12

¹¹ Urkunde von Jahr 943 in tantuzzi monumentis, Ravenna, IV. 174. Idézi: Sztérényi, 1897. 2.

¹² A kolozsvári mészárosok 1422-ben hirdették ki, hogy a „szent Mihály főangyal tiszteletére épült szentegyházbeli isteni tisztelet emelése és nagyobb dísze végett alakult fraternitasukból iparos testületté válnak”.

¹³ A kolozsvári szabók céhszabályzata a XIX. században 26! fogásos mesterasztalt írt elő a céhbe felvételét kérő ifjú mester számára. Az aspiránsnak a céh mestereit feleségestül kellett megvendégelnie...

főben maximalizálta tagjai létszámát, mert a mesterek a céhen belül is egymás konkurensei voltak. (*Hanschmidt – Musolff, 2005. 3.*)

A céhek fennállásuk ideje alatt a legnagyobb ellenségüknek a kontárokat tekintették, mert minőség szempontjából éppen olyan jól és megbízhatóan dolgoztak, mint a céhbeli társaik, de piacon, kirakodóvásárokon nem árulhattak, ezért általában sokkal olcsóbban adták a termékeiket. Nyersanyagot nem volt szabad eladni a részükre, és ha a céh munkán kapta a kontárt, joga volt elvenni a szerszámaikat és az éppen használt anyagokat, sőt, súlyos pénzbírságot is kirótt rájuk.

A kontárok voltak mindazok, akiket ebben a kontextusban helyesebb - anyagi, vagy vallási stb. okokból - céhen kívül rekedt kézműiparosoknak nevezünk. Kénytelenek voltak elviselni a jogtalan és igazságtalan üldöztetéseket a céhbe tömörültek hatalmi túltengései miatt, pedig - számos esetben - ők is ugyanolyan becsülettel tanulták ki mesterségüket, teljesítették a vándorlás követelményeit, mint szerencsésebb társaik.

Kézműiparosok a városi térben

A középkori városokban a hasonló foglalkozást űző iparosok általában mesterségük szerint, egy-egy utcában telepedtek le, vagy a város valamely meghatározott kerületében. Logikus magyarázat erre az egyes foglalkozásokra jellemző termelési sajátosság. A középkorban elterjedtek számító hajómalmok a folyóvizek felszínén úsztak, így természetesen, hogy a molnárok is a folyóparthoz közeli területeken telepedtek le. A város központjától távol, és lehetőleg egy helyen állították fel a tűzveszélyes szakmát űzők műhelyeit. De a város forgalmas helyein nem látták szívesen a kellemetlen szagokkal, zajokkal járó mesterségeket űző iparosok műhelyeit sem. Hamar kialakult egyrészt a város adottságai és az uralkodó szélirány ismeretében az egyes iparosok letelepedésének és működési rendjének gyakorlata, másrészt az azonos tevékenységet végző kézművesek önálló utcája. Kassa és Sopron külvárosában egyaránt fellelhető például a kovácsok utcája. Bártfán és Fehérváron pedig a mai napig Fazekas utcának nevezik az egykoron csak fazekasok által lakott utcát. Ugyanakkor középkorból fennmaradt mesterségekről elnevezett utcák és terek nem szükségszerűen az egykori iparűzés helyére utalnak, hanem az azonos szakmájú mesterek számára kijelölt közös árusítási helyet is jelölhetik. (*Skorka, 2005.*)

A fentiekből is logikusan következik, hogy a középkori városok területén élő azonos ipart űző kézművesek már a XIV. század végétől, de jellemzően a XV. század első felében ösztönösen csoportosultak helyi közösségekbe. A későbbiekben természetesen már nem volt szükségszerű, hogy topográfiailag egy utcához, egy térhez, vagy egy városrészhez kötődjenek, mivel az azonos szakmákhoz tartozókat ettől függetlenül is összefűzték közös termelési és piaci érdekeik. (*Szűcs, 1955.*)

A céhrendszer kialakulása középkori városainkban

Egy-egy város helyi kézművesei egymással összefogva - hol a magisztrátustól, hol az uralkodótól - próbáltak meg kicsikarni bizonyos monopóliumokat a saját iparuk számára. A céheket megelőző szervezkedések nyomai két olyan speciális foglalkozási csoportban is kimutathatók, mint a sajátos gazdasági és uralkodói igényeket kielégítő esztergomi

pénzverők, valamint a nem kifejezetten iparúzó, inkább szolgáltatást végző pesti révészek. Az esztergomi pénzverők Kovácsi nevű települése, Esztergomtól keletre, a budai hegyek lábánál fekszik. A pénzverők nem a termékek eladásáért folyó piaci verseny, vagy a földesúrral szembeni jogérvényesítés miatt őrizték meg önálló, faluszerű szerveződésüket, hanem azért, mert a XIII. század közepéig itt verték a magyar királyok pénzeit. Az Árpád-kori házak, kemencék és vaskohók maradványait ma is őrző települést 1326-ban *Károly Róbert* adományozta Esztergomnak.

A XIII. században második felében a pesti hajósoknak is önálló szervezetük volt. Előjárójukat a szomszédos jenői révészekkel közösen választották. A pesti hajósok jelentős forgalmat bonyolítottak. A Kelet- és Nyugat-Magyarország közötti áruforgalom legnagyobb részét ugyanis - különös tekintettel a Dunántúlra tartó erdélyi sóra - ezen a réven bonyolították le. 1268-ban azonban a hajósok megtagadták a révpénz harmadának kifizetését - ez a budai káptalant illette volna -, és a bevétel teljes egészében megtartották. A hosszú pereskedésnek az a megállapodás vetett véget, amely pontosan rögzítette a hajósok fizetési kötelezettségét. A pesti hajósok a vízi szállításon kívül közvetítő kereskedelemmel is foglalkoztak. Innen jön az a feltételezés, hogy a pesti hajós céh eredete egy XIV. századi kereskedőtársaságban, vagyis gildében keresendő. (*Skorka, 2005.*)

Az ekkoriban még céhhé nem alakult iparközösségek mint vallási céllal létrejött testvérületek működtek. A fraternitasok tagjai oltárt alapítottak, vagy a város valamely templomának oltárát kötelesek voltak gondozni, és gyertyákkal ellátni. Ezen vallásos társaságok igen gyakran az oltár védőszentjéről kapták a nevüket, amely elnevezés megmaradt a céhszervezet kialakulása után is. Sőt az is előfordult, hogy egy-egy céhet a későbbiekben is csupán a védőszent nevével jelöltek. A pozsonyi kőművesek céhére még a XV. század végén is úgy hivatkoztak, mint *Szent Sebestyén* céhére, a kolozsvári tímárokéra, az eperjesi vargákéra mint *Szűz Mária* céhére. A céheknek még a vallási körmentekben elfoglalt helyét is előre, pontosan meghatározták. Az egyházi körmenetek alkalmával a céhek címeres zászlóik, vagy a céh védőszentjének festett képe alatt vonultak. A céhek megünnepezték védőszentjük ünnepnapját. A váci ötvös céh 1423 óta használta saját misekönyvét, amely - *Csukovics Enikő* megállapítása szerint - az egyetlen középkorból fennmaradt, kézműves céh tulajdonában lévő szertartáskönyv. (Idézi: *Skorka, 2005. 118.*)

A kötetben a céh ünnepi istentiszteleteihez a szertartásszövegeket gyűjtötték össze, így megtalálhatók benne a temetéskor, vagy az azt követően elmondható zsolozsmák¹⁴, és a *Mária* ünnepeken használt officiumok¹⁵ is.

A céheknél mindenképpen korábbi és alacsonyabb szintű szervezetekbe tömörülő kézművesek is - mint láttuk - felismerték már közös gazdasági érdekeiket, azonban az ipari termelés fejlődésének ezen a kezdeti fokán a kézművesek közösségét csak bizonyos jogok és kiváltságok illették meg: kis mennyiségben való adás-vétel, egyösszegben teljesített adózás, saját bíró, illetve előljáró, bizonyos piaci napokra vonatkozó árusítási monopólium. Valószínűsíthetjük, hogy a gyenge konkurencia miatt ezeknél komolyabb gazdasági szabályozásra nem is mutatkozott igény.

---

¹⁴ A különböző napszakokban elvégzett imaórák liturgiája.

¹⁵ A *Mária* ünnepek liturgiájának saját tételei.

A céhfejlődés első korszaka hazánkban

A XIV. század utolsó harmadától a XV. század közepéig tartó szakasz a kialakulásuktól az első - már működő céhekre utaló - forrás a Budai Jogkönyv megjelenésével datálható, amelynek 65. cikkelye egy szokásjogot rögzített, és több elemét más szabad királyi városok is átvették. Az 1405 után keletkezett jogkönyv 61 iparág működését szabályozta, biztosan azonban csak az ötvösöknek, a német mészárosoknak, a pénzverőknek, a halászoknak és a hajósoknak volt céhük. Továbbá, ismertek még a kesztyű-, táska-, erszény, öv és nadrágkészítők, valamint a harangöntők, kannakészítők, bádogosok, lakatosok, sarkantyúkészítők, dróthúzó és tűkészítők, és még az asztalosok-esztergályosok közös céhei.¹⁶ Az érintett cikkely *IV. Béla* (1235–1270) - fenn nem maradt - oklevelére hivatkozva megtiltja, hogy bárki valamely más személy mesterségébe beavatkozzék, egynél több szakmát űzzön, illetve más helyett annak a mesterségét gyakorolja, melyet művelni nem tud, hanem mindenki elégedjék meg saját tevékenységével. (*Mollary*, 1959. 85–86.)

A céhek kialakulását - a történészek vélekedései szerint - három összetevő eredményezhette: egyes feltételezések szerint az első magyarországi céheket a német nyelvterületről érkező hospesek német mintára hozhatták létre. Mások úgy vélik, hogy a magyar céhek a vallásos testvéreletekből jöttek létre, megint más felfogás szerint a városokban végzett katonai, védelmi tevékenység kovácsolta egyé az első céheket. Nem feladatunk annak eldöntése, hogy melyik feltételezés állja meg a helyét, de valószínűsíthetjük, hogy a magyar céhfejlődést mindhárom körülmény elősegítette. Továbbá azok a gazdasági folyamatok adhattak lökést e fejlődési folyamatnak, amelyek az általunk vizsgált időszakban Magyarországot beemelték az európai kereskedelem vérkeringésébe. A XIV. században a magyar árutermelésnek az a körülmény adott lendületet, hogy 1320–1350 között, az újonnan feltárt aranybányáknak köszönhetően, a bányászatban robbanásszerű fejlődés ment végbe. Az Anjou-korban Magyarország szolgáltatta az akkori világ aranytermelésének harmadát, az európainak pedig kb. a 90 %-át! (*Skorka*, 2005. 119.)

Az európai kereskedelem élénkülésével párhuzamosan egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott a magyar nemesérckészlet iránt. A bányavárosok és a távolsági kereskedelem útvonalán fekvő jelentősebb városok képessé váltak, a helyi igényeken túl, a differenciáltabb gazdasági igények kielégítésére is, így az őket körülvevő, egykét vármegyényi kiterjedésű piaci körzet határai megszilárdultak. A város polgárainak és a vonzáskörzet jobbágyságának árucseréje az adott régióknak hetente egyszer-kétszer, később háromszor megtartott hetipiacain bonyolódott le. A hetipiacok alkalmával hamar megmutatkozott, hogy a városi kézművesség által előállított iparcikkeket, és a vidéki jobbágyság mezőgazdasági terményeit figyelembe véve, az egyes piackörzetekre milyen keresleti és kínálati arány jellemző. Amely iparágak termékei iránt a legnagyobb érdeklődés mutatkozott, azok szakadtak el legelőször a háziszükségletek kielégítésétől. Az ilyen iparágakban alakult ki legkorábban piaci verseny, vagyis ezen iparágak mesterei érezték leghamarabb szükségét a termelés szabályozásának, a helyi kézművesek szorosabb összefogásának. (*Wenzel*, 1874. 39.)

Amint arra még később visszatérünk, nem minden iparág képviselői tömörültek céhszervezetekbe még 1526-ig sem, sőt szembetűnő, hogy a nyugat-európai céhfejlődéshez

---

¹⁶ Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn, hrsg. von Karl Mollary, Akadémiai Kiadó, Budapest. 1959.

képezt Magyarországon aránytalanul kevés iparos érdekvédelmi szervezet alakult. Ugyanakkor az is előfordult, hogy azonos iparcsoportokhoz tartozó foglalkozások képviselői közös céhet alkottak. Erre példa a lakatosok, sarkantyúsok, kardcsiszárok, páncélgyártók egyesült céhe. Megtörtént az is, hogy a város azonos foglalkozású, de különböző nemzetiségű mesterei önálló testületeket hoztak létre. (Trostovszky, 1996.)

A céhekre utaló, legkorábbi tárgyi emlék *Ábel* festőmester Budáról ismert céhcímeres sírköve 1346-ból. 1376-ból maradtak fenn az első céhszabályzatok. Ebben az évben bocsátotta ki *Nagy Lajos* a céhek működését szabályozó általános rendelkezéseit, az erdélyi szászok hét széke számára.¹⁷ E dekrétum állítása szerint, az uralkodó az általa korábban eltörölt kézműves céheket és rendszabályaikat állította vissza. Ebből arra következtethetünk, hogy a céhszervezetek az erdélyi szászok körében az 1376 előtti időszakban jöttek létre, tehát Magyarországon az első céhek feltehetően Erdélyben, a szászoknál alakultak ki. (Akiik egyébként határvédelmi feladatokat és elláttak, tehát nem téves az feltételezés sem, hogy a városokban végzett katonai, védelmi tevékenység kovácsolta egyggyé az első céheket.) (Szulovszky, 2005.)

Nagy Lajos általános céhszabályzata 19 céhet (kovácsok, szűcsök, kesztyűsök, mészárosok, pékek, tímárok, irhatímárok, vargák, késművesek, foltozósabók, kalaposok, kötélverők, gyapjúszövőők, takácsok bognárok, szabók, nyergesek, kádárok és fazekasok) és 26 iparágat - a kovács mesterségen belül differenciálódott tűkészítők, üstművesek, sárgaréz művesek... - vonultat fel. Ez a dokumentum arra utal, hogy a szászok által lakott közigazgatási területeken ekkorra igen gazdag, sokoldalú kézműves élet fejlődött ki. (Szűcs, 1955.)

Amint utaltunk már rá, a céhszervezetek megjelenése nem volt általános a XIV. században, sőt inkább kivételesnek mondható. Jelentős változás csak a következő században dokumentált, amikor például Sopronban már 10 céhszervezet működött: mészárosok, pékek, vargák, tímárok, szűcsök, szabók, molnárok, ácsok, posztókészítők és kovácsok. Bártfán a XV. század végén kilenc céh működött. Kassán ugyanezen időszakból 11 szabályzat maradt fenn. Kisebb eltérésekkel hasonló a helyzet Pozsonyban és Kolozsvárott. Pest városának hét szabályzata maradt fenn ebből a századból. Buda mint a magyar királyok székhelye, a XIV. században vált a legjelentősebb szabad királyi várossá, és a maga 7500–8000 fős lakosságával az ország legnépesebb településének számított. A fentiekből is következik, hogy valószínűsíthetően a késő középkor gazdaságilag legfejlettebb magyar városa lehetett. Képviselőik 12, később 15 céhszervezetbe tömörültek. (Szulovszky, 2005)

A középkori feldolgozó-iparágak közül legfontosabb - köszönhetően a kiváló minőségű alapanyagot kínáló állattenyésztésnek -, a bőripar volt. A nyersbőr feldolgozását tímárok végezték. Aszerint, hogy a bőrből milyen termék készült, kialakultak különböző mesterségek: szíjgyártás, nyereg-, tarsoly-, erszény-, övkészítés. A kesztyűk, a bőrruhaujjak, pergamenek alapjául szolgáló finomabb bőrök is a tímárok műhelyeiben készültek. A XV. század közepén Pozsonyban 26, Bártfán 27, Kolozsvárott 32, Sopronban 36 bőriparosról tudunk. (Szűcs, 1955.)

---

¹⁷ *Hét széke*: történelmi - közigazgatási - terület Erdélyben, az 1320 körül Szeben központtal kialakított szász igazgatási, igazságügyi székek gyűjtőneve.

A korai céhszabályok és sajátosságaik

A céhek magyarországi megjelenését segíthette a német nyelvterülettől érkező hospesek által hozott német minta, de a korábban említett vallásos testfelületek működése, illetve a városokban végzett katonai és védelmi tevékenység is összekovácsolhatta a mesterembereket. Főképpen azonban azok a gazdasági változások adhattak lökést a céhfejlődés folyamatának, melyek a kérdéses időszakban Magyarországot beemelték az európai kereskedelmi vérkeringésbe. (Léderer, 1928. 638–645.)

A történeti kutatások a korai céhszervezetek két forrását tárták fel. A legkorábbi céhszabályok egyike az erdélyi szász céhek közös statútuma, a másik a már fentebb említett Budai Jogkönyv. Ezek alapján megállapítható, hogy a céhfejlődés első korszakában, az azonos foglalkozást űző iparosok közös érdekeik biztosítására törekedtek. Idegen városok, vagy a közeli mezővárosok iparcikkeinek a helyi piacon való megjelenését, ottani térnyerésüket kívánták megakadályozni. A hetipiacon elsősorban a helyi mesterek vásárlását és árusítását akarták kizárólagossá tenni. Továbbá, a céhmesterek számára gondos és szakszerű munkavégzést írtak elő, így elősegítették, hogy a korai időszak érdekvédelmi szervezetei valóban szolgálják az ipar fejlődését, és garantálják a termékek minőségét.

E kezdeti időszak egyik sajátossága, hogy a szász iparosok XIV. századi szabályzata előírta, hogy minden mestert kötelezően fel kellett venni a céhbe, függetlenül attól, hogy a városban született vagy bevándorló volt-e. Miután meggyőződtek a jelölt becsületessége, és előéletének fedhetetlensége felől, sem letelepedését, sem felvételét nem akadályozhatták meg: „...úgy jövevény, mint bennszülött ha a mi körünkben nincsen megbélyegezve, saját mesterségének céhébe felvétetni tartozik...” (Idézi: Skorka, 2005. 122.) Az újonnan felvett mestereket a céhtagság elnyerésekor a szabályzat felvételi díj fizetésére kötelezte. A céh közös kasszájából gondozták a templomok oltárait, és ebből támogatták a város szegényeit és árváit.

Másik sajátossága e korai céhszabályzatnak, a méltányosság gyakorlása a kevésbé jómódú kézművesekkel szemben, a mesterré válásuk elősegítése érdekében. Kimondta ugyanis, „...hogy minden szegény kézművesnek a céhbelépés alkalmával tagdíja kiegyenlítésére kellő időhaladék tűzessen ki.” Erre a kedvezményre annál is inkább szükség volt, mert a felvétel előtt a jelöltnek meghatározott mennyiségű viasszal is támogatnia kellett jövőbeli céhét, sőt a leendő mestertársait úgynevezett uzsonnával kellett megvendégelnie.¹⁸

Ha egy céhszervezet a mesterjelöltektől az előírtaknál nagyobb összeget vagy más jellegű adományokat szedett be, esetleg jogtalanul tagadta meg a tagfelvételt, 20 ezüstmárka bírságot fizetett.

További sajátossága e korai céhtörvényeknek, hogy a mestereknek szabad kezét adtak a nyersanyag beszerzési, a termelési és az értékesítési folyamatokban. „Bármely kézműves a maga mesterségét bármi helyes módon akarná gyakorolni, a munkájához és a mesterségéhez tartozó kellékeket és szükségleteket, amennyit akar és képes, a maga számára egyedül, más vagy mások társasága nélkül vásárolhat. Saját művéből amennyit akar és módjában áll, készíthet, vásárba vihet és árusíthat, mind háznál, mind a piacon.

---

¹⁸ A szerény „uzsonna” a valóságban inkább a lakomához állt közelebb.

Valamennyi inast és segédet saját munkájához, amennyit akar, szabadon tarthat.” (Idézi: Skorka, 2005. 122.)

Ugyanakkor a középkorban a városi hatóságok nem támogatták azt, hogy egy mester több különböző mesterséget űzzön: Ha egy kézműves több szakmához is értett, ki kellett választania az általa elsajátított foglalkozások közül azt, amelyet gyakorolni kívánt. A többit pedig hús ezüstmárkás büntetés terhe mellett örökre el kellett hagynia.

Bár a szászokra vonatkozó, 1376-os statútumot a király engedélyével és parancsával fektették le, a középkori céhszabályokat az iparosok általában mégis a városi tanács előtt foglalták írásba, így a város politikai életét irányító testületnek a város gazdasági életébe is betekintése és beleszólása lett. Az uralkodó, illetve a tanács felülről szabályozva igyekezett garantálni a városok területén előállított és a piacra került termékek minőségét.

Például, ha a szász tímárok rosszul és elégtelenül kidolgozott bőrt vittek a vásárra, elkobozták tőlük a portékájukat. Hasonló sorsra jutott az a gyapjúszővő, amelyiknek a posztója a meghatározott hosszúságot, illetve szélességet nem érte el ugyan, de termékét mégis rendes vég gyanánt kínálta, ha pedig a hamis szőttest készített, az általa alkalmazott nem megfelelő eljárásért minden ingó vagyonával fizetett. Azonos szankciók vonatkoztak azokra a budai posztókészítőkre is, akik a valódi gyapjú közé szőrt keverték. (Szűcs, 1955.)

A ruházati ipar területén a Budai Jogkönyv kikötötte, hogy a szabók a szövetekkel és a posztókkal nem folytathatnak kereskedést. Műhelyeikben kizárólag olyan posztót vághattak fel, amelyet felerészben gyapjúból, felerészben pedig lenből készültek. Ezeket magyarul *bubónak*, németül *dirdumdey*-nek, illetve *slagtuch*-nak nevezték. Ez utóbbi megnevezés arra utal, hogy ez a fajta anyag elsősorban a bálák, a nagyobb posztókötegek csomagolására szolgált. A kassai szabócéh 1457-ben kelt szabályzata így határozza meg a mesterek feladatát: a szabónak minden olyan darabot el kell készíteni, amely illik egy paraszthoz az eke mellé, egy plébánoshoz az oltárnál, egy lovaghoz, a csatamezőre, egy polgárnak a ruhatárához, egy hajadonhoz a táncban, egy apáthoz a rendjében, valamint egy lóhoz nyeregtakaró gyanánt, illetve mindazt, amit az ország szokása szerinti viselet diktál. (Meltz, 1892. 638.)

A legtöbb iparág a fém- és fémfeldolgozó-ipar, valamint a fegyvergyártás területén jött létre. Az ide tartozó foglalkozások többségének alapjául a kovácsmesterség szolgált. Ebből váltak ki a szegkovácsok, lakatosok, kard-, kasza-, fejsze-, fegyverkovácsok, a páncélkészítők, a sisakosok, a sarkantyúsok, az ágyúöntők és a puskmesterek. A ház és konyha felszereléséhez járultak hozzá munkájukkal a kések, kanalasok, tűgyártók, az üstösök, az ólöntők, a bádogosok és a rézművesek. A vas és fémipar a XV. század közepén, nagyvárosainkban 15–30 mestert foglalkoztatott. (Szűcs, 1955. 71–73.)

A korai céhek tagsága

E korai céhszervezetek működésével kapcsolatban felmerülhet még az a kérdés is, kik lehettek a szervezet tagjai, illetve milyen feltételei voltak a felvételüknek a céhbe. A mester munkája során az inasoktól és a legényektől várható segítséget. A fejlődés korai időszakában nem találkozunk sem az inasok és a legények munkavégzésének, sem pedig szakképzésének szabályozásával. Ez idő tájt keletkezett szabályzatokban legtöbbször meg sem említették őket. A szászok statútumában a mesterek keze alá dolgozókat, az inasokat és

segédeket a „*kézművességet tanuló ifjak*” kifejezésekkel illették, de pontos feladatkörüket nem határozták meg. Úgy tűnik, hogy a szakmát tanuló ifjaknak, akkor még nem kellett bizonysgot tenni szakértelmükről remek elkészítésével sem, és a tapasztalatszerzés céljából való vándorlásra sem kötelezték őket. Elegendő volt, ha egy kézműves legény néhány évre elszegődött egy mesterhez, majd tanulóévei leteltével a mester igazolásával vizsgát tett, így automatikusan kismesterré válhatott, utána rövid időn belül önállósulhatott. (*Szterényi, 1897.*)

A céhekből való felvétel elsődleges feltétele a szabályzatban lefektetett általános követelményeknek való megfelelés volt, vagyis, hogy az adott kézművesek képesek legyenek termékeikkel egyaránt ellátni a városban élő, és a városba érkező személyeket.

A céhbe való bekerülésnek másodlagos feltétele a szabályzatban meghatározott felvételi díjak befizetése és a kötelezettségek teljesítése volt. Több szempontból is szerencsésnek mondhatta magát az a fiatal mester, aki egy elhunyt mester özvegyét vette nőül, hiszen ebben az esetben a felvételi költségeknek pusztán a felét kellett befizetnie, illetve az asszonnyal együtt megkapta a néhai mester műhelyét, szerszámait, sőt még a városi polgárjogot is.

A céhbe tartozó mester halála után fia és az özvegye is teljes céhjoggal rendelkezett, vagyis a céhszervezetben belül, felvételi díj nélkül folytathatták az elhunyt iparát.

Fontos kitétel, hogy a korai szabályozásokban nem találkozunk olyan rendelkezéssel, amely az özvegyek esetében meghatározta volna, hogy férjük halála után meddig folytathatják a kézműves szakmát egyénileg, vagyis újraraházasodás nélkül. Nem csak a kereskedők, hanem a kézművesek feleségére is jellemző a középkorban, hogy igen fontos szerep hárult rájuk a mesterségek folytatásában és a műhely fenntartásában. (*Szűcs, 1955.*)

A mezővárosok iparossága

Az eddigiekben vizsgált céhszabályzatok és jogkönyvek a legfejlettebbnek mondható szabad királyi városok forrásanyagából kerültek elő. Ez nem azt jelenti azonban, hogy a XIV. században a mezővárosokban nem működtek volna céhek. Annál is inkább, hiszen, mint már említettük, az oppidumok¹⁹ körül is kialakult az a piaci körzet, amely elősegíthette a mezővárosi polgárság ipari fejlődését és a mezővárosi céhek létrejöttét.

Egyrészt a céhes ipar differenciálódásával nőttek a különbségek a szegényebb és gazdagabb kézműves mesterek és az őket tömörítő céhek között, másrészt alapvetően különböztek az életfeltételek, ezért célszerűnek látom külön vizsgálni a szabad királyi városok, a mezővárosok/falvak iparúzó polgárságának helyzetét, mely körülmények hatottak és segítették vagy nehezítették az utánpótlás, a céhes nevelés körülményeit. (*Szádeczky, 1913.*)

A mezőváros mint településtípus gazdasági fejlődésének sajátossága, hogy a társadalmi munkamegosztás igen lassan valósult meg, vagyis hosszú ideig váratott magára a mezőgazdasági és ipari termelés szétválása. A városfejlődés tekintetében a mezővárosok inkább mezőgazdasági jellegű berendezkedést mutattak, ugyanakkor a falvak önellátó

---

¹⁹ oppidum = mezőváros latin neve. Földesúri joghatóság alatt álló, de a közönséges jobbágyfalvaknál szabadabb, vásártartási joggal és bizonyos autonómiával rendelkező település. Az oppidumok alakulásának jelentős korszaka volt a XIV-XV. század első fele. Ebben az időszakban kb. 800 falu kapott mezővárosi jogot a történeti Magyarország területén. A XV-XVI. század fordulóján az ország lakosságának mintegy 16–20%-a lakott oppidumokban.

háziparától abban különböztek, hogy az oppidumok iparosainak egy része, felhagyva a mezőgazdasági termeléssel, ebben az időszakban kezdett kizárólag kézműves tevékenységgel foglalkozni. (Király, 1894.)

A XV. század első feléig, vagyis a célfejlődés első szakaszában a mezővárosok lakosságának körülbelül 15 %-a lehetett kézműves. Ha ezt összevetjük az előbbiekben megállapított városokra vonatkozó értékkel (20-30%), akkor megállapíthatjuk, hogy a mezővárosok fejlettsége nem csak a társadalmi munkamegosztás lassú kialakulása szempontjából maradt el a városokétól, hanem az iparosok számarányában is. A munkamegosztás kezdetleges fokából az oppidumok iparának differenciátlansága szükségszerűen következik. A mezőgazdasági termelés a kézművesek idejének egy részét bizonyos fokig mégis lekötötte, vagyis mesterségbeli tudásukat nem tökéletesíthették annyira, hogy döntően megváltozzanak a kézműipari eljárások. Így az ipari termelés - eltekintve néhány kivételtől - erősen falusias jellegű maradt. A mezővárosok gazdaságát elsősorban azok az iparágak jellemezték, amelyek legkorábban válhattak ki a háziparból, tehát a tömegszükségleti cikketek előállító iparágak. A szabó-, a varga-, a kovács-, valamint a szűcsmesterségre kell gondolnunk. Ezek az iparosok komoly konkurenciát jelentettek a városi kézművesek számára. (Horváth, 1846.)

A mezővárosokban általában hat-hét iparággal találkozhatunk, bár a nyugati határszélen, a Délvidék kereskedővárosaiban, valamint az Alföldnek a városoktól távol eső oppidumaiban tapasztalhatunk ennél differenciáltabb ipart. Az utóbbi mezővárosok fontos jellemzője volt, hogy mezőgazdaságukban az állattenyésztés és marhakereskedelem játszotta a főszerepet, vagyis az őstermelés kevésbé vonta el az iparosokat a szakmájuktól. Ha az iparcsoportok megoszlását vizsgáljuk, egyes tájegységenként a XV. század közepéig, akkor megállapíthatjuk, hogy a ruházati ipar, mint a Dunántúlon, mind az Alföldön uralta a kézműiparnak szinte az egészét, hiszen az iparosoknak átlagosan 31%-a ebbe az iparcsoportba sorolható.

Az oppidumok ruházati ipara a falvak és a helyi lakosság igényeit elégítette ki, és mivel az ott élők életmódja igen egyszerű viseletet diktált, a ruházati ipar sem vált túlságosan sokrétűvé. Három szakaszát emelhetjük ki - szabó, varga, szűcs -, amelyek ezekben a településeken leginkább megtalálhatók. A szabók száma bizonyára jóval meghaladta a többi mester számát, hiszen 1453-ban Kisvárdán egyszerre tizenkettő működött, céhszervezetük mégis messze elmaradt a másik két foglalkozásától. 1455-ből ismert a szikszói szabók céglevele, a vajdák pedig 1415-ben Podolinban, a XV. század közepén Debrecenben, 1447-ben Szondon; a szűcsök pedig 1458-ban Rimaszombaton nyertek céhes kiváltságokat. A szondi vargák céglevele kimondja a testület tagjainak iparúzési monopóliumát, ezért a településeken rajtuk kívül egyetlen polgár, vagy jobbágy sem gyakorolhatta ezt a mesterséget. (Szulovszky, 2005.)

Az alföldi területeken a fa-, a vas- és a szövőipar az iparosok számát tekintve egyaránt a harmadik helyen állt. A Dunántúlon a harmadik helyet elfoglaló faipart 12%-kal a vas, majd 8%-kal a szövőipar követi. A faipart mindenekelőtt az asztalosok, bognárok, kocsi- és kerékgyártók bortermező vidéken a kádárok képviselték. Az asztalos szakmán belüli differenciálódás a mezővárosokban azonban kismértékű, esztergályosokat, illetve szekrénygyártókat csak elvétve találunk. (Heckenast, 1996.)

A fémipart szinte kizárólag a kovácsok képviselték. A kovácsmesterségen belül Modorban figyelhető meg a legnagyobb sokrétűség, mert a kovácsokon kívül találunk késkovácsokat, köszörűst és ekegyártót is. Kivételes jelenségnek tekinthető, hogy a XIV. század végén, néhány mezővárosban (Lendva, Kálló, Mohács, Vasvár) ötvösök és fegyverkovácsok is munkálkodtak. Ezen iparágak megjelenését csak egy-egy uradalmi központ földesúri székhely közelsége indokolhatta. Az alsólendvai ötvös-, íjgyártó-, és csiszárcéh a *Kanizsai* család számára dolgozott. Az ötvösség és a fegyvergyártás azonban egy idő után nem volt képes tartani a versenyt a városi iparosokkal az oppidumokban, így a XVI. század közepére meg is szűntek.

Az építőipar után a bőripar alkalmazta a legkevesebb iparost. Az építőiparon belül is főleg ácsokkal találkozunk, de előfordul kőműves, kőfaragó, valamint festő is. (Skorka, 2005.)

Az első mezővárosi céhszabályok híven tükrözik, hogy a szervezetek célja a külső konkurencia letörése volt. A helybeli iparosok féltve őrizték kiváltságaikat, és arra törekedtek, hogy a városokon áruba bocsátott nyersanyagok a helybeliek kezére kerüljenek. Hasonló monopóliumokra, előjogokra tettek szert a termékek értékesítésében is. A debreceni szabók az idegenek számára csupán régi ruhák árusítását engedélyezték. A gyöngyösi és a rimaszombati mészárosok az idegenek számára a piacon külön helyet jelöltek ki. A debreceni kovácsok lakatgyártók, csiszárok és szíjgyártók csak fizetés ellenében engedték meg, hogy idegenek, elsősorban kassai kereskedők a Szent György-napi vásáron portékáikat kirakhassák. A német lipcsei vargák megvédték a helyi mesterségek nyersanyag elővételi jogát, a szénvásárlásakor a debreceni kovácsok is előnyt élveztek. (Horváth, 1846.)

A céhfejlődés első szakaszához kötődő szabályok a városi vagy mezővárosi céhek piackörzetébe behatolni kívánó idegeneknek, más civitás, illetve oppidum piackörzetéhez tartozó iparosoknak és kereskedők portékái ellen irányultak. A céhszabályok olyan privilégiumokat rögzítettek, amelyek monopolizálták a céhtagok kicsiben folytatott kereskedelmét, illetve bizonyos heti piacokon saját portékájuk árusítását az idegenekkel szemben kizárólagossá tették. A Budai Jogkönyv meg is nevezi, mit tekintenek idegennek: „...idegen árut, amit vidékről hoznak a városba, sem idegen kereskedő, sem senki más nem részelve árusítani a városi mesterek beleegyezése nélkül.” Ha a szabályozás ellenére mégis áruba bocsátották a városon kívül keletkezett terméket, a jogkönyv kifejezéseivel élve a helyi iparosok „megrövidítésére, kijátszása”, valósult meg. (Orosz, 1987.)

A korai időszak érdekvédelmi szervezetei egyrészt a kézműves termék minőségét, előállításuk szakszerűségét védték, másrészt az ipari termelés fejlődését is elősegítették. A városokban a munka színvonalát a helyi tanács - kivételes esetekben az uralkodó -, pl. mezővárosokban a földesúr által jóváhagyott céhszabályzatok garantálták. A céhmesterek felelőségei közé tartozott, hogy a termelés folyamatát, az anyagbeszerzést, árusítást, vagyis a közösség szegényebb és gazdagabb tagjainak kiszolgálását az előírásoknak megfelelően ellenőrizték. A minőség védelmének része volt az is, hogy a korai célszabályok nagy része megfogalmazta az adott mesterséget érintő különleges szakmai fogásokat, eljárásokat, sőt az egyes státutumok, egyenesen e speciális műveletek meghatározása céljából keletkeztek. (Skorka, 2018a.)

Az inasok és a segédlegények helyzete a korai céhekben

Szabályozták az inasok, illetve a legények felvételének feltételeit, nem olvashatunk azonban a vándorlási kötelezettségekről, illetve mesterremek készítésére vonatkozó előírásokról, holott nyilván már akkor is, sőt elsősorban ekkor, gondosan ügyeltek arra, hogy csak megfelelően képzett személyek nyerhessenek mesterjogot. Úgy tűnik, hogy addig, amíg egyre táguló piac újabb és újabb iparosokat igényelt, a céhek bátran, komolyabb korlátozások nélkül növelték tagságuk számát. Az iparosság gyarapodása két forrásból táplálkozott, egyrészt a környező falvak paraszti kézműveseinek vagy távolabbi települések mestereinek beköltözéséből, másrészt az inaséveket letöltő helyi legények felvételéből. Megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy a korai periódusban a mesterré váláshoz még minden segédlegénynek megadatott a lehetőség. Sem ezekben a státúumokban, sem a Budai Jogkönyvben nem fordul elő a kontár kifejezés. Ez ugyancsak a korai céhek nyitottságát bizonyítja, hogy nem tapasztalhatók az iparosok erőszakos elnyomulásának, vagy a konkurencia termelésből való kiszorításának jelei. (Szulovszky, 2005.)

A szakképzés a hazai céhfejlődés második szakaszában

A céhfejlődésnek a XIV. század utolsó harmadától a XV. század közepéig tartó első szakaszát a piacok bővülésével párhuzamosan az iparfejlődés kibontakozása határozta meg. A XV. század derekán azonban több szempontból is fordulat következett be. Ekkorra stabilá váltak a kibővült piackörzetek, amelyek addig központi településeikre vonzották az iparosokat. Ettől kezdve a kézműipar piaca nem tágulhatott tovább. Bár a magyarországi árutermelés ez időszakra már rendszeressé vált, fejlődésben egy bizonyos szinten mégis megtorpanás figyelhető meg, mert a nyugati termékeknek a magyar piacokra való folyamatos beáramlása a magyar ipar fejlődésének komoly akadálya lett. Legnépszerűbb importcikknek természetesen a posztó számított a magyarországi vásárokon. Hetipiacokon a nyugat és kelet-európai posztóféleségek széles skálájával találkozhattak. Ennek következményeként a magyar textilgyártás még uralkodói kezdeményezésre sem tudott a legjelentősebb iparágak közé emelkedni. Hasonlóképpen rendszeres behozatali cikkek közé tartoztak a késárúk, az üstök, a tepsik, az övek, az üvegtárgyak és ablakok, tükrök, ez ugyancsak nem ösztönözte a magyar ipart további differenciálódásra és fejlődésre. (Skorka, 2018a.)

E folyamatok azt eredményezték, hogy a kínálatot a kereslet állandósuló mennyiségéhez kellett igazítani. A piac ettől kezdve csak meghatározott számú iparost volt képes eltartani, így a helyi kézműveseknek létérdekké vált, hogy az újonnan érkező mesterek számát eszközeikkel korlátozzák. A helybéli iparosok pedig kétféle módon tudták távol tartani a nem kívánatos személyeket. Egyrészt azon kézművesek is szervezetekbe kezdtek tömörülni, akik a társulásnak eddig nem érezték szükségét, másrészt a céhek már nem is hasonlítottak a korábbi nyitott társaságokhoz, hiszen szabályzataikban egyre nehezebb követelményeket támasztottak a társulni kívánókkal szemben. 1467-ben jött létre a pozsonyi szűcsök céhe, és az első szabályzatában rögvest leszögezte, hogy a céhtagokon kívül senki nem készíthet új árukat. A céhen kívüli szűcsök csak régi szőrméket javíthatnak, foltozhatnak. A státúrum érdekessége az, hogy a szövetkező szűcsök más rokon iparágak képviselőit is igyekeztek kirekeszteni, hiszen meghatározták, hogy a szabók nem bélelhetnek szőrmével kabátot, vagy hogy a kesztyűsök nem készíthetnek szőrmekesztyűt. (Iványi, 1906.)

1477-ig a kolozsvári kovácsoknak csak - a székesegyházukban Szent László tiszteletére emelt oltár körül csoportosult - testvérületéről hallottunk, ebben az évben azonban céhhé szerveződtek, mert „a *fráternitásukon kívül helyi kovácsok miatt igen sok anyagi kárt kellett elszenvedniük*”. (Idézi: Horváth, 1846. 44.)

A mesterek, akik már eddig is céhekbe tömörültek, ekkor új és az eddigieknél szigorúbb céhszabályzatokat terjesztettek be jóváhagyásra a városi tanács elé. A szigorítások természetesen mindkét esetben a céhen kívüli iparosok városból való kiszorítására irányultak. A céhfejlődés második korszakában keletkezett szervezetek, illetve szabályzatok ezek szerint immáron nem az „idegenek” piaci jelenlétének korlátozása céljából jöttek létre, hanem inkább a város falain belüli versenytársak elnyomásáért. Egyáltalán nem meglepő ezután, hogy a XV. század végére a céhek egyre zártabb és merevebb társaságokká váltak. (Iványi, 1906.)

Azonban a városok ezek után sem zárták be kapujukat azok előtt, akik a falvakból, esetleg más városokból akartak betelepülni. Annál is inkább nem, mert a városi populációnak szüksége volt a folyamatos külső utánpótlásra, hiszen jelentősebb városainkban (Buda,

Pozsony, Sopron, Epres...) általános volt az egy családon belüli gyermekek alacsony száma. A civitásokban az ekkor Nyugat-Európában is elterjedt családmoddal találkozunk, amelyre a családokban az alacsony gyermekszám és a generációnkénti különélés volt jellemző. A települések demográfiai helyzetét egy másik jelenség is fenyegette, amelyet a kutatók „a harmadik generáció veszélye”-ként emlegetnek. Ez azt jelenti, hogy mivel a városi családok többsége csak ritkán tudott ükunokákat felmutatni, a harmadik generációval e családok gyakran kihaltak. Elengedhetetlenné vált tehát a kívülről érkezők betelepítése, hogy a városi népesség lélekszámát szinten tarthassák. (Körömy, 1883.)

Az iparúzó számának változását, vagyis a csökkenését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a város ipari népességében jelentkező hiányát egyenletesen töltötték fel, vélhetően betelepülőkkel és a segédlegényekkel. Egy mester halála után a műhelyét özvegye, lánya és természetesen fia örökölhette. Ha az örökös a fiú volt, a megfelelő tanulmányok elvégzése után valószínűleg minden nehézség nélkül átvehette apja iparát és egykori helyét a piacon is. Az özvegy bizonyos időkorlátozásokkal irányíthatta férje műhelyét, tarthatott legényeket, inasokat is, ha pedig újból férjhez ment, mindezt átadhatta újonnan választottjának, így ő az előző mester helyére lépett. Ha a lány örökölt, férjhezmenetele után ugyanez volt a helyzet. A céhes iparosok szigorúan ügyeltek tehát arra, hogy a kiesett kézműves helyét mindig csak egy új kézműves foglalhassa el. (Szűcs, 1955. 136.)

A kézművesek vagyoni differenciálódása

A városi kézművesség - ahogy azt már láttuk - a korábbi időszakban sem volt homogén réteg. Egyes iparosok vagyona és jövedelme között érzékelhető volt a különbség, még egy iparágon belül is. Számított természetesen a műhelyek nagysága, a mester által foglalkoztatott inasok, legények száma is, de a tehetősebb iparosok azok voltak, akiknek nemcsak a házuk, műhelyük, hanem nagyobb értékű ingatlanuk is volt. (Kubinyi, 2008.)

A kézművesek jövedelmét elsősorban a szőlőbirtok és az ahhoz kapcsolódó borkereskedelem növelte. Az iparosságon belül már a korai időktől kezdve számolhattunk azzal a vékony felső réteggel, amelynek jövedelme nem az iparúzésből származott, hanem főleg a kiterjedt borkereskedelemről. Ez a kézművesek 10-15%-át jelentő csoport, vagyonából következően igen gyorsan a város patríciusai közé emelkedhetett, tanácsstaggá, bíróvá válhatott, és felhagyva a kézműves foglalkozásával a továbbiakban kizárólag kereskedelemről élt. A kézművesség legnagyobb csoportját az ipari középpolgárság alkotta, legfőbb jövedelemforrását mestersége biztosította. Mindezt az egy-két szőlő birtokából származó bevételek csak kiegészítették. Az iparosok legszegényebb rétegének nem volt ingatlanja, előfordulhatott, hogy még saját műhellyel sem rendelkeztek. Miután az áruterelés a XV. század közepétől rendszeressé vált, a kézműves rétegek közötti vagyoni különbség tovább nőtt. Miután a céhszervezetek termelési szabályai szigorúbbá váltak, az iparosok vagyonosabb felső és középső rétege átlagosnál magasabb jövedelmét nem használhatta fel ipari termelésének bővítésére, fokozására, pénzüket ezért további ingatlanokba, mindenekelőtt pedig szőlőkbe fektették. Így azonban növekedett a borkereskedelem volumene is, ez azután további anyagi gyarapodáshoz vezetett. A szegényebb iparosok helyzete tovább romlott, hiszen alulmaradtak a helyi kézművesek körében dúló konkurenciaharcban. Az elszegényedett lesüllyedt iparosok könnyedén elveszthették

házukat, műhelyüket is, ennek következménye pedig céhbeli tagságuk megszűnése is lehetett. (Skorka, 2018.)

A XVI. század elején lopási ügybe keveredett egy eperjesi szűcs. Mivel azonban a per költségeit nem tudta kifizetni, céhtársai kizárták maguk közül. Később még házat és műhelyét is elvették. Tudomásunk van *Antal* bártfai nyerges esetéről is, aki egykor tehetősebb polgárok közé tartozott, az idők folyamán annyira elszegényedett azonban, hogy városát elhagyva székelyispán jobbágya lett. A XV. század végére a legtehetősebb iparosok a kézműveseknek 14-17%-át, a középréteg a felét, a vagyontalanok pedig csaknem az egyharmadát alkották. Ezek a nincstelen, zsellérsorban élő iparosok a külvárosban tengették életüket, elsősorban szakmájukba vágó, javító, foltozó munkájukat műhely hiányában a megrendelők házában végezték. Gyarapították soraikat a céhfejlődés második korszakában megjelenő kontárok is. (Szádeczky-Kardoss, 1913.)

A XV. század közepétől a városi iparosokat nem csak vagyoni helyzetük alapján sorolhatjuk csoportokba, hanem olyan szempontok alapján is, hogy sikerült-e céhtagságot szerezniük, vagy csak a céhen kívüli paraszti iparosok városba költöző rétegét gyarapították. Utóbbiak eredetileg ugyanazzal a céllal települtek be, hogy egyenrangú tagjává váljanak a városi kézműveseknek, ami azonban az 1400-as évek első évtizedeiben még sikerülhetett, az egyre inkább lehetetlenné vált a későbbiekben. Amikor 1510-ben *János* debreceni kalapos mester Kassára települt, és felvételét kérte a város kalapos céhébe, a mesterek visszautasították. A városi tanács azonban úgy rendelkezett, hogy céhen kívül folytathatja mesterségét, ne avatkozzon a mesterek munkájába. 1523-ban ugyanez megisméltódott egy *Mihály* nyerges és a nyergesek céhe között is. Ezek a betelepülő, de céhtagságot nem szerző iparosok gyorsan beleolvadtak a korábban említett elszegényedett, céhtagságát elvesztett rétegbe, így jöhetett létre a céhszabályokban a céheknek „jelentős károkat okozó”-ként emlegetett kontárok csoportja. Ezeket a csoportokat a céhfejlődés második szakaszában a bezárkózó, a kontárokat és új iparosokat kirekeszteni igyekvő céhek tehát „*maguk hozták létre*”. Ha pedig az érdekeiket ébren őrző céhtagok leleplezték a tiltott tevékenységüket, városi tanács a kontárt börtönnel is sújthatta. A közfelfogásban erősen rögzült az a tévhit, hogy a kontárok kezéből rossz minőségű selejtes portéka kerül ki. Ez csak kis részben igaz. Hiába volt a szakértelem, a szerszámok hiánya és a munkavégzés körülményei miatt, műhely nélkül, silányabb eszközökkel igazi mesterműveket valóban nehéz volt készíteni, de a kontárnak elemi érdeke volt, hogy igényes munkát végezzen, hogy megélhetését hosszabb távon is biztosítani tudja. A középkorban a kontármunkának elsősorban azokat a termékeket minősítették, amelyek nem a céh előírásainak megfelelően jöttek létre. Céhjelzés nem kerülhetett rájuk, és így piaci forgalomba sem kerülhettek. (Szterényi, 1897.)

A kassai szabók 1457-ben keletkezett céhlevele elrendelte, hogy ha a város területén bárhol kontármunkára akadnak, azt elkobozzák és felosszák. A kolozsvári lakatos és sarkantyús céh mesterének legfőbb kötelessége volt figyelni, nem folytat-e valaki kontár munkát. A kolozsvári ötvösök előírták, hogy a céhbe nem tartozó iparos csak 15 napig tartózkodhat és dolgozhat a város területén. (Tuza – Vissi, 2000.)

A céhrendszer egyrészt beilleszkedett a társadalom hűbéri rendszerébe, másrészt a XIV. század elejétől a XIX. század elejéig több fejlődési fokozaton ment keresztül. A céhszabályzatok és a céhlevelek királyi megerősítése először *Nagy Lajos* uralkodása alatt

1376-ban történt meg, de ez nem volt teljes körű, csak *Mária Terézia* vitte keresztül a céhszabályok általános rendezését azzal, hogy valamennyi céhlevelet kancelláriájával átdolgoztatta, sőt újakat adott ki és valamennyit királyi megerősítéssel látta el. Az ő trónra lépéséig céhlevelet adhatott ki a nádor, a püspök, a városi tanácsa, illetve mezővárosokban a földesúr is. (Gyórfy, 1980.)

Karrierút a céhekben

A céhek szakképző, nevelő munkája és az ott elnyerhető címek párhuzamba állíthatók a „szabad mesterségek” tanításával, a lovagi neveléssel, illetve az ezekben elérhető fokozatokkal.

1. táblázat A céhekben bejárható karrierút és a szabad művészetek, illetve a lovagi nevelés fokozatainak párhuzamai (Forrás: saját készítés)

„szabad művészetek” tanítása	lovagi nevelés	céhes szakképzés	
magister	lovag	mester	(magister)
licentiatus	fegyvernök	segéd(legény)	(famulus)
baccalaureus	apród	inas	(discipulus)

Erre a párhuzamra utal *Apáczai Csere János* is, amikor kolozsvári székfoglaló beszédében 1656-ban az alábbiak szerint érvel a hazai akadémiák szükségessége mellett: „...nálunk a vargák, csizmadiák, szűcsök, mészárosok, ácsok, kovácsok, rézművesek és más kézművesek céhei az iskolai testületet - mily szegyen! - messze felülmúlják. Mindezeknek a mesterembereknek a céheit felruházták azzal a kiváltsággal, hogy az arra méltóknak megadják a megérdemelt címeket és mesterségbeli fokozatokat. Csupán mi, az iskolák szerencsétlen lakói kényszerülünk arra, hogy a magisteri és doktori fokozat elnyeréséért külföldi akadémiákra fussunk.” (Apáczai, 2003. 201–228.)

A céhrendszer hierarchiája

A céh élén - az évenként megválasztott - főcéhmester és helyettese, a kiscéhmester állt. Például Mátyás király céhlevelei egy céhmesterről - dékánról - szólnak, de az erdélyi céheket kettő, a kassai céheket pedig négy mester igazgatta. A céhmestereket a céh tagjai, a felavatott mesterek választották. A választás a céh napján történt.²⁰ A megválasztott céhmester esküvel fogadta meg, hogy minden kötelességét teljesíti:

- gondot visel a céh vagyonára,
- védelmezi a céh tagjainak érdekeit,
- megőrzi a céhládában tárolt iratokat és pénztárt,
- valamint elnököl a céh gyűlésein és a lakomákon.

A céhmesterek jártak el a céh képviselőjében, de erkölcsi felelősséggel is tartoztak a hatóságokkal és a vásárlókkal szemben a mesterek munkáiért. Elmaradhatatlan kötelessége

²⁰ Ennek időpontja változó volt, Újév napja, Szent György napja, karácsony, vagy húsvét másnapja...

volt a céhmesternek évente legalább négyszer saját házában gyűlésre összehívni a céhtagokat, ahol a céh ügyes-bajos dolgait rendezték. A gyűlést lakoma követte, amit *Mária Teréziáig* a céh pénztárából finanszíroztak, de az uralkodó által átdolgoztatott céhszabályzatok bevezetése után már a mesterek maguk adták össze a lakomák költségeit. (Szűcs, 1955. 118.)

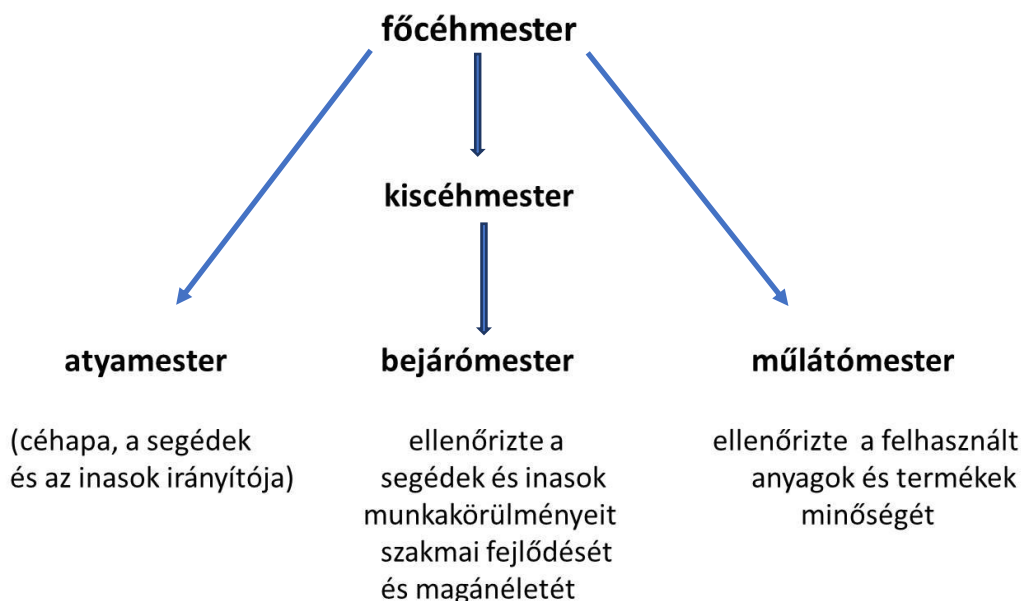
A céhmesterek és a műlátómesterek kötelessége volt havonta, helyenként hetente a mesterek műhelyeit és boltjait bejárni, munkájuk minőségét ellenőrizni és a rosszul dolgozókat megbüntetni. A céhvezetés minden eszközzel igyekezett megakadályozni, hogy valamelyik mester egy-egy gyengébb minőségű, netán hibás termékével kárt okozzon a vevőknek és szégyent hozzon a céhre. Ennek érdekében megvizsgálták a vásárra vitt árut, felügyeltek a vásárjog gyakorlására és az árusítás rendjére.

A szolgáló, vagy ifjú mester a céh legfiatalabb, vagy legutóbb felvett tagja volt, és különféle szolgáltatásokat külön juttatások nélkül kellett elvégeznie. Például Kolozsvárott az ötvösök céhszabályzata a szolgáló, ifjú mesterek kötelességévé tette a sírásást a céh halottai számára. (Szterényi, 1897, 3.)

Az ifjú mesterek előljárója a kulcsos mester volt, aki a céhláda második kulcsát őrizte. A legények maguk által választott vezetője az ő, illetve az inasok ügyes-bajos dolgait intézte, de ha kellett, büntető jogot is gyakorolhatott felettük.

A céhek belső élete

Az atyamester, vagy céhapa volt a legények és inasok irányítója. A műlátó mesterek ellenőrizték a felhasznált anyagok és a késztermékek minőségét, a bejárómesterek pedig a legények és inasok munkakörülményeit, szakmai fejlődését és magánéletét.

5. ábra A céhvezetés hierarchiája. Forrás: saját ábra.

Inasévek

Amennyiben a család kézművességre szánta a fiát, 11-12 évesen jelentkeznie kellett a kiválasztott szakma mesterénél egyik hozzátartozója kíséretében. A szerződéskötést két, legfeljebb négy hét próbaidő előzte meg. Ez arra szolgált, hogy felmérje a fiú képességeit, alkalmasságát, másrészt, hogy a fiú meg tud-e szokni a mester családjánál, be tud-e

illeszkedni, vagy megszökik és felbomlik a szerződés. Ha a jelentkező alkalmasnak bizonyult adott szakmára, és meg tudott szokni a családnál, inassá vált. (Vincze, 1937.)

Ekkor a mester a főcéhmester elé vitte az új inasát két kezes kíséretében, akik tájékoztatást tudtak adni a gyermek származásáról és rendezett családi állapotáról²¹, valamint 10-30 Ft erejéig kezességet vállaltak, hogy az inasnak szegődő fél nem szökik meg, hanem kitölti a szerződés idejét.

A XVI-XVII. századtól - a városi iskolák kiépülését követően - feltétel volt a leendő inas olvasás, írás és számolni tudása, (de még a XIX. században is voltak írástudatlan mesterek).

A szerződésben kikötött tanulói idő városonként és céhenként különböző volt, általában 3-4 év, de az ötvös, könyvkötő szakmák esetében 5-6 év is lehetett. Ez idő alatt fizetés nem járt, legfeljebb némi ruházatot kapott az inas.

A szerződést a céhenként változó mennyiségű viasz esetleg bor és egy-két forint nagyságú felvételi díj céhkasszába történt befizetése után az áldomás pecsételte meg. A szerződötetés nagy külsőségekkel járt. Például a szegedi csiszárok az összes mesterek előtt szegődtek. Amikor befizette a család a felvételi díjat, az inasnak a nyitott céhláda elé kellett állnia és a céhmester beszédet intézett hozzá; lelkére kötötte a szófogadást, a lelkiismeretességet és a kötelességtudást, majd felolvasta előtte az inasok reguláját.

„Az inas az ő Gazdájának és Asszonyának parantsolatainak minden jóban engedelmeskedvén, hűsége lenni köteles. Úgy mint: egy szavára felkelni. Gyertyát gyújtani, annakutána megmosakodván imádkozni. Gazdájának és Asszonyának csizmáját és kapczáját tisztítva előadni. Házat és Műhelyt tisztán kiséperni. A vízre serényen elmenni s jószágnak enni inni adni, s azoknak gondját viselni tartozik. Mindezeket ha „mordulás nélkül” elvégezte, mester engedélyével templomba mehet. Nemcsak a Mester, hanem a legények csizmáját is köteles kitisztítani és nekik is engedelmeskedni. A szerszámokra is ő ügyel fel, s ha elveszett valami, neki kell megtéríteni. A háznál igaz kezűnek kell lennie. Ebédre ne menjen piszkos köténnyel és kézzel. Az utcán süvegét levéve minden becsületes embert illedelmesen köszöntsön, különösképpen a mestereket és legényeket. A szót széjjelhordani, vagy visszafelvetni nem léssen szabad. Legényre vagy inastársára meg sajditván, hogy az illetlen dolgot cselekszik, vagy valamit elad, azonnal jelentse mesterének, mert különben neki is része lesz a büntetésben. Ha a gazdája céh gyűlésre vagy mulatságra megy, lámpással kísérje, és várja meg. Járjon templomba, de ott ne botránkoztasson meg senkit, hogy az betsületes céh ez által meg ne kisebétődjön. Az inasok ne gúnyolják egymást, ne veszekedjenek, ne kártyázzanak. Ha az inas nem viseli jól magát, keményen meg fog korbácsoltatni. Az elszökött inast, ha nem megy vissza gazdájához, vessék ki a céhből s Inas-Társai hármát-hármát üssenek rajta, bocsássák békével. Az ilyet mester nem veheti fel...” (Idézi: Szterényi, 1897, 5.)

A mester és a segédek kötelesek voltak az inassal emberségesen bánni, nemcsak a mesterségre, hanem egyéb minden tudnivalókra is kioktatni. A céh is gondolt az inasokra. A szegény, árva fiúknak a céhmester viselte gondját, hogy rongyosan ne járjon, és csúfjára ne legyen céhnek. Ha a mester elhalt, a céh vezetése döntött, hogy az inas maradjon-e az özvegnél, vagy más mesternél tanuljon.

---

²¹ „...atyafiaival, vagy egyéb tisztességes emberekkel, akik meg tudják mondani, hogy micsoda nemzet és hogy igaz ágyból való-e?” Idézi: Hilf László (1929): A szegedi iparosság története. Szegedi Ipartestület Kiadása, Szeged.

A rendezetlen családi viszonyok; házasságon kívül született, vagy elvált szülők gyermeke nem lehetett inas. (Mai szakképző iskoláink e szabályokat érvényesítve szinte teljesen kiürülnének...)

Az inasnak be kellett költöznie a mester házába, mert az inas- és a segédévek alatt annak háznépéhez tartozott. A mester családfői hatalma alá került, és azon kívül, hogy a műhelyben a szakma alapismereteit tanulta, semmiféle háztartásban adódó feladat elvégzése alól nem vonhatta ki magát. (Kerti munka, gyermekek őrzése, állatok gondozása....) A tanításért nem fizetett, ellátásáról és ruházatáról a mester gondoskodott. A mester a nyitott céhláda előtt jelentette be inasa nevét, származási helyét, és az eltöltendő inas évek számát. Gyakran már a szegődtetés alkalmával kinyilvánította, hogy inasa a sikeres és eredményes tanulóévek múltán tanulmányait igazoló céhpecsétes levelet, egy öltözet ruhát, esetleg bizonyos pénzösszeget kap. A feltételeket sem az inas, sem a mester nem hághatta át, hiszen megállapodásuk minden pontját bejegyezték a céhkönyvbe. Ha az inas tanulmányait nem azonnal kezdte meg, a kezdeti terminus mellé a fiúért kezességet vállaló személyek nevét is feljegyezték. A kezesek a céhhel szemben vállaltak felelősséget, a szervezetet érő esetleges károk megtérítésére. (Szűcs, 1955.)

A mester és tanítvány viszonya alapvetően a tekintélyen és a megbecsülésen alapult, de az inas részéről nemcsak a mestert övezte kellő tisztelet, hanem annak családját is. A mester viszont nem bánhatott igazságtalanul inasával. Ha a fiú szorgalmas volt, dicséretet kapott, ha a rábízott feladatot hanyagul végezte el, mestere megbüntethette. Hasonló viszony fűzte az inast a mesterénél dolgozó segédlegényekhez is, tőlük tisztelet fejében oktatásban részesült. Egyes céheknél megkövetelték, hogy az inas vesse meg a segédlegény ágyát, sőt hetente egyszer meg kellett mosnia a mesterasszony feleségének lábát is.²²

Lakást és ételt kapott, és betegség esetén ápolás járt neki. Mesterét el nem hagyhatta, legfeljebb, ha „nyomós oka” volt rá: rossz ellátás, sorozatos ütlegetés, mesterségre való tanítás vétkes elhagyása, de ilyenkor a főcéhmesternek kellett kivizsgálnia az ügyet. A céhszabályok előírták ugyan, hogy a mester jól bánjon inasával, de azt is, hogy *„...az mód szerinti szitokért az inas mesterét el ne hagyja, hanem panaszával forduljon a főcéhmesterhez, vagy a komisszáriushoz és ezek vizsgálják meg az ügyét, s ha úgy találják, másik mesterhez rendelik, mely estben a tanítási díjnak hátralévő részét a mester köteles visszaadni.”* Idézi: (Orosz, 2003. 13.)

Az inas tanulóéveinek száma attól is függött, hogy hány éves korábban szegődött, mert a fiatalabbakat a mester tovább tartotta magánál. A XV. század második felétől az inasévek száma növekedést mutat, a XVI. században már sok esetben meg sem határozták előre. Ezt az eljárást nyilvánvalóan a mesterek érdeke diktálta, ugyanis aki később vált legénnyé, mesterember, vagyis fiatal versenytárs is később lett. A mesterek fiaival a céh kegyesebben bánt, nekik fele annyi inaskodás is elég volt, mint a többieknek, hiszen kedvező esetben amúgy is az apjuk műhelyét vették át. Léteztek úgynevezett - „pénzes inasok”-, akik a mesternek fizettek a kiképzésért, ők ezért egy évvel korábban szabadulhattak fel. Az inasévek leteltével a mester csakúgy, mint a szegődtetésnél, a céh teljes tagsága címe előtt szabadította fel tanítványát, és adott írásos elismerést arról, hogy az akkorra a tizenötödik éve körül járó fiatal megtanulta a mesterség alapfogásait. A felszabadítás időpontja ugyancsak bekerült a céhkönyvbe. Ha a felszabadult legény más mesterhez szegődött, ezt az írást be kellett mutatni, mint tanúsítványt, és a céhpecséttel ellátott tanulólevél bemutatása a mesterré válásnál is fontos követelmény volt. Soha nem váltott mesterré azt, akinek az inaséveiről nem volt tanúsítványa. (Vincze, 1937.)

---

²² Azt, hogy ez milyen széles körben elterjedt szokás volt, az inasok számára írásba foglalt intés is tanúsítja, mely így hangzott: *„...de csak a térdéig, mert feljebb is nyúlkálsz, megbüntetnek!”*

A céhekben „csak” gyakorlati képzés folyt. A mesterség műveléséhez elengedhetetlen elméleti: mérési, számolási és rajzoló ismereteket az inasok a munkafolyamatok közben sajátították el mesterüktől és a segédektől. A XVIII. századtól a nagyobb városokban rajziskolákat hoztak létre, amelyeknek a vasárnapi tagozatain inasok és a segédek számára kötelező rajztanfolyamokat szerveztek. (Tóth, 2006.)

A céhek megkövetelték az inastól:

- a vallásos életformát (templomba járás, rendszeres imádkozás, temetéseken részvétel);
- a magántulajdon, a törvények és rendszabályok tiszteletét és betartását;
- titoktartási kötelezettsége volt mindenről, amit a mestertől vagy a feleségétől hallott, de kötelessége volt „besúgni”, ami a legényektől a mester családjáról a tudomására jutott „...hogyan jó házi béke tartassék”. (Idézi: Szűcs, 1994. 32.)

E kettős nevelés gyakran meghasonlást, jellembeli torzulást eredményezett a még kialakulatlan személyiségű fiatalokban, annak - akár - egy életre szóló következményeivel.

Segédévek

Az inasévek leteltével, ha az ifjú becsületesen kitöltötte az „apród”-éveket, mestere megkérte a céhvezetést, hogy szabadítsák fel. A fiatal keresztanyát és keresztapát választott magának, akik a legénnyé avatásakor mellette álltak. A felszabadítás is ünnepélyes külsőségek között a nyitott céhláda előtt történt. A céhmester ismét beszédet intézett az immár fiatal segédhez. Újból figyelmeztette a kötelességteljesítésre, a munkaszeretetre, a céh iránti hűségre. Felolvasta a céh artikulusait és azok megtartására intette, majd Isten áldását kérve átadta neki a pecsétes segédlevelét. Mestere új ruhával, némi pénzzel és áldomással tisztelte meg. Beléphetett a „legények társágába”²³, szűkössé vált a fizetés, majd elkezdődött a szakma alaposabb elsajátítása.

Kétheti felmondással elhagyhatta mesterét, de templomi szolgálat vagy temetés elmulasztása, részegség, kockajáték, lázítás stb. a céh szigorú büntetését vonta maga után.

A segédlegények továbbképzését úgy biztosította a céhrendszer, hogy kötelezővé tette a vándorlást. Ez alól csak súlyos betegség menthette meg a legényt, vagy ha mester fia volt és a szülei közül valamelyik súlyos betegségben szenvedett.

Kétévi munka után ki kellett váltani a vándorkönyvet. Elhagyva a várost, megkezdte a „vándorlást”. 2-5 évig különböző helyeken a szakmában dolgozva tökéletesítette tudását. A történelmi Magyarország területéről egyesek osztrák, délnémet, ritkábban török vagy francia műhelyekbe is eljutottak. (Metz, 2004. 178-196.)

Míndeközben

- új anyagokat
- új szerszámokat
- új technológiákat
- új embereket, társadalmi-politikai viszonyokat és eszméket ismert meg.

---

²³ A felszabadult legények a céhrendszer keretein belül külön társulatot alapítottak, és a XVI. századtól már saját szabályzatuk volt. A kolozsvári szabólegények és inasok szabályzata 1502-ben készült, az ötvöslegényeké pedig 1532-ben.

A vándorlás intézményéről a legkorábbi források a soproni céheknél maradtak fenn. 1447-ben a cipészek szabályzata kimondta, hogy ha egy legény remeklését nem fogadták el, akkor újból vándorútra kellett indulnia. Újból kellett kezdeni utat annak is, aki idő előtt tért haza. A vargák 1477. évi szabályzata úgy rendelkezett, hogy legények, karácsony, húsvét vagy pünkösd előtt négy héttel már ne induljanak el. A pozsonyi német vargáknál ugyanez a határ 14 nap volt. 1524-ben a takácsok kétévi vándorlásra kötelezték legényeiket. 1512-ben a nagyszombati tímároknál is találkozunk a vándorlás kötelezettségével, de a legények vándorútjai csak a XVI. században váltak általános gyakorlattá. A vándorlás célja egyrészt a legényeknek a hosszabbítása, másrészt az idegen mesterek fortélyainak ellesése, szakmai ismeretek bővítése, tökéletesítése, adott esetben egy idegen nyelv megismerése volt. A mester fiainak vándorlási idejét sok helyen a felére csökkentették, sőt előfordult, hogy az apa a betegségére hivatkozva fia a vándorút teljesítése alól felmentést kapott. (Skorka, 2018a.)

A Magyarország és Nyugat-Európa közötti vándorlások irányáról csak szórvány adatok maradtak fenn. A bécsi tímárlegények rendszeresen jártak Budára, Kassára, a szakma kitanulása céljából. Bécsből Pozsonyba, Budára, Kassára gyakran látogattak más kézművesek is. A budaiak egyaránt megfordultak Bécsben és Pozsonyban is. Az erdélyi szász legények úticéljai olyan német városok voltak, mint Regensburg, Augsburg, Köln, Nürnberg és Strasbourg. Sűrűn felkerestek azonban a távolabbi németalföldi mestereket is, egyaránt eljutottak Velencébe és Firenzébe is. (Domonkos, 2002.)

A vándorlegények élet- és munkakörülményei

A vándorlás kényszerűen nélkülözésekkel, megpróbáltatásokkal járt, de emelte a legény szakmai ismereteinek, készségeinek színvonalát, szélesítette látókörét; összegezve jótékony hatással volt a céhes nevelésre. (Szűcs, 1994. 33.)

Szegeden, lévén szabad királyi város, szinte állandóan tömegesen fordultak meg zarándok legények. Elhelyezésük és foglalkoztatásuk céhenként változó volt. Egyes céhek kezdetektől tiltották, hogy a legény a mesterénél lakjon, de csak a XVIII. századra alakult ki, hogy minden céhnek volt már „Herberg-je”, afféle munkásszállója a vándorló legények számára, vagy az atyamesternél tartottak fenn néhány ágyat a vándorlegények részére. Ezeket az ágyakat minden atyamesterválasztáskor tovább vitték a legények ládájával együtt. (Hilf, 1929.)

6. ábra Kiss Páll szíjgyártó legény vándorkönyve (Forrás: H. L. családi hagyatékából)

Ha a vándorló legény elszegődött, új helyén köteles volt legalább két „látóhetet” szolgálni, s utána szegődhetett más mesterhez, de onnan már csak kétheti felmondással távozhatott. Ha munkát kapott, be kellett fizetnie a legények ládájába a felvételi pénzt²⁴ és a legénykönyvbe magát beírni. A legények szabályzata szerint a beteg legény felett két-két társa felváltva őrködött, s ha meghalt, a temetésén megjelentek a legények és a mesterek is.

A vándorló legények erkölcsös életvitelét a céhek atyamesterei felügyelték. A kihágásokat szigorúan megbüntették: a pénzbírságokat a legényládába kellett befizetni és cég a vagyonát gyarapította. (Skorka, 2005.)

A segédlegények munkaideje általában hajnali három órától este 8 óráig tartott. De a mesternek - a cérendszer szellemiségéből fakadóan - mindenben példát kellett mutatnia a fiatalabbaknak, ezért a legénnyel együtt kezdte és végezte a munkát ő is. Ezen az embertelen munkaidőn - némileg - enyhített *Mária Terézia* rendelete, mely szerint „...a mesterlegények egész esztendőn által, nem várván azt, hogy mestere felöltse, világot gyűjtson, vagy tüzet élesszen, az munkához reggel öt órakor kezdjen és azt ebéd után is nem előbb, hanem estvéli nyolc órakor félben hagyni köteleztetnek.” (Idézi: Sztéryni, 1897, 7.)

A császárnő 1772-ben kelt rendelete tehát az addig szokásos 17 órás napi munkaidőt 15 órára csökkentette. A vasárnap volt az egyetlen heti pihenőnap, illetve a törvényes ünnepnapok. A legények szerény fizetésén a mesternek - ha akart volna - sem állt módjában emelni, mert azt is a céhszabályzat határozta meg, ugyanúgy, mint a bérfizetés heti rendszerességét. A legény úgy tudott javítani az anyagi helyzetén, ha a napi munka elvégzése után - a mester engedélyével - magának dolgozott. A szegedi csizmadiák céhe azt is megengedte, hogy a legény este, a munkaidő után gazdájának dolgozva foltozzon. Ezért a munkadíj egyharmadát kapta. A szegedi csizár cég legényei pedig minden ötödik héten a mester szerszámával, de a saját vasukból egy szablyát csinálhattak maguknak. (Hilf, 1929.)

A legényeket a helyi rendszabályok az idegen városokban is kötötték. Nem mehettek el hétköznap este tetszés szerint, de nem maradhattak ki a munkából, mert ezekből a mestereknek kára származhatott, és a kárt legényeknek meg kellett téríteniük. Magaviseletükre is ügyelniük kellett, nem kártyázhattak és kockázhattak utcán, kocsmában, nyilvános helyen. Pénzbüntetés járt azért is, ha a polgári mivoltát sértve kabát, harisnya nélkül ment az utcára, vagy ha a tisztességes embernek nem adta meg a kellő tiszteletet, és süvegét megemelve nem köszöntötte. Hitvány emberek társaságában nem mutatkozhattak, nem volt szabad asztalt ütögetni, kurjongatni, bort kilötyinteni. Ha egyikük megbetegedett, felépüléséig két társa virrasztott az ágyánál. (Horváth, 1846.)

A céhek megszabták a mestereknek, hogy a legényeikkel szemben tisztelettel legyenek és a heti béreket pontosan fizessék ki. Viszont, ha a legény kontárhoz szegődött el, elvesztette a mesterénél eltöltött időt, és ha nem engedelmeskedett a cég utasításainak, csendőrrel a városból is kikísértették. Szegeden számos céhvezetés csak egy vagy két segédet engedett alkalmazni a mestereknek, és ez szabály kivétel nélkül vonatkozott a cég minden mesterére. (Hilf, 1929.)

---

²⁴ A felvételi pénz összege Szegeden a XVIII. században 11 krajcár volt.

Mesteresztendő - mesterré válás

Miután letöltötte a legény a vándorló éveit és mesterségét teljesen kitanulta, visszatérve a városba - amennyiben házat és polgárjogot nyert - kérhette mesterré avatását és felvételét a céhbe. A mesterré avatás hosszú és bonyolult procedúrája az alábbiak szerint történt:

A segédlegény megjelent a főcéhmesternél, bemutatta a keresztlevelét, a tanulólevelét, a vándorkönyvét, az erkölcsi bizonyítványát, továbbá igazolta, hogy a városi magisztrátustól megszerezte a polgárjogot és „könyörgött”, hogy engedjék meg mestermunkájának, a remeknek az elkészítését.

A céhvezetés szigorúan átvizsgálta a benyújtott okmányokat, különös tekintettel a vándorkönyv bejegyzéseire, mert a vándorlás előírt időtartamából csak kivételes esetben engedtek el²⁵, egyébként napra megkövetelték a vándorlási idő letöltését.

Ha a segédlegénynek minden irata rendben találtatott, „mesteresztendőre” bocsátották, és megkezdhette a felkészülést a „remeklésre”. A mesteresztendőt a legény megválthatta a céhládába befizetett pénzzel, vagy özvegy mesterné feleségül vételével.

A főcéhmester összehívta az avatógyűlést. A gyűlésen a nyitott céhláda előtt felolvasták a céhszabályzatokat, lefizették vele a szokásos egy tallért, később 1 Ft-ot, és kiadták neki a remek elkészítésére vonatkozó feladatot. Rendszerint olyat, ami könnyen értékesíthető volt. Az általában nagyon bonyolult remekmunkát a céh által megszabott módszerek szerint kellett elkészíteni, arra kirendelt két „múlító mester” jelenlétében teljesen egyedül, saját költségre, a legjobb minőségű (természetesen a legdrágább anyagokból). Ellenőreit mindaddig, amíg el nem készült - tehetsége szerint - étellel és itallal is el kellett látnia. Az elkészült remeket a céh tagjai és egy meghívott más szakmabeli mester is megszemlélte, átvizsgálta. A remeket apróbb hibákkal - bírság ellenében - elfogadták. Nagyobb hibák esetén nem róttak ki bírságot, hanem utasították a legényt, hogy tanuljon tovább, és készítsen újabb remeket.

A mesterjelöltek általában egy esztendőt kaptak a mesterremek elkészítésére. Ennek során nem élhettek más segítségével, egyes céhek a jelölteket egyszerre több mesterremek bemutatására is kötelezték. A kassai vargák nyolc pár különböző fajta sarut, s egy pár kapcsos csizmát követeltek. 1450-ben a szíjgyártók már négy mesterremeket követeltek. A lakatosok, sarkantyúsok, páncélgyártók, kardcsiszárok, egyesült céhe 1461-ben saját szakmájában mindenkitől három-három remeket várt. Az erszénygyártók három erszény, a nyergesek négy különféle nyereg elkészítését várták el a legényektől. A kolozsvári fazekasok 1523-ban kilenc boroshordót, négyakós, tejesfazekat, mákőrli tálát, „rózsás” és „cipellős” festett kerámiát kívántak azzal a kitételrel, hogyha nem tudja a legény elkészíteni, tanulja a mesterséget tovább. Ugyanezt rögzítették a szabók és a kovácsok statútumaiban is. Az ötvös céheknek nem lehetett tagja senki, aki nem tudott címerpajzsot készíteni, címert vézni, serleget kívül-belül megmunkálni, drágakövekkel aranygyűrűt kirakni. A bognár céh Nagyszébenben 1490-ben egy jó szekeret; a kovácsok kaszát, kapát, fejszét, serpenyőt; a festők egy magas lazúrkővel díszített, aranyozott Mária-kép elkészítését, ezen kívül üvegfestésben való jártasságot vártak el legényeiktől. Az itteni ötvösök megelégedtek egy csillaggal, egy vagy két ékköves aranygyűrűvel és egy kanállal is. 1510-ben a zágrábi puskaműveseknél a tehetősebb legények 20 forinttal megválthatták a mesterremeket. Ezek

---

²⁵ Két kivétel volt: súlyos betegség, vagy ha mester fia volt az aspiráns. Például a szegedi lakatos céh mestere fiának négy év helyett csak három évig kellett vándorúton lennie.

szerint a gazdagabbak a mester fiaikhoz hasonlóan méltányosabb eljárásban részesültek. (Iványi, 1906.)

A remeklés elfogadásával véget ért a próbatétel, egyben a céhes nevelés is, de még egy súlyos anyagi megpróbáltatás következett a mesterjelölt számára:

Ki kellett fizetni a „céhbeállítás” díját (kb. 100 Ft-ot)²⁶, majd pedig megvendégelni a céh összes mesterét feleségstül. Ez a „mesterasztal” a végsőkéig kimerítette az ifjú mester anyagi teherbíró képességét, és - nagyon sok fiataalt - már a felmerülő költségek számbavétele visszatartott attól, hogy felvételét kérje a mesterek sorába.

Egyes céheknél a vendéglistán a mesterek családtagjai is szerepeltek. A lakoma szó használatát a vendéglátás mérete indokolta, a korabeli források ebéd, mesterebéd, illetve az uzsonna kifejezéseket alkalmazták. A XV. században a pesti szűcsök a legény felavatása utáni „kisebb összejövetelen” háromfogásos ebéd, sült pecsenye, valamint két pint bor feltalálását várták el. Néhány nappal később újabb összejövetelt tartottak, melynek keretében megismételték a korábbi lakomát. A legszélesebb körű összejövetel azonban a harmadik volt, ahol a mesterek családtagjaikkal jelentek meg, az eddiginél még nagyobb lakmározást csaptak. A tímárok még pontosabban leírták a szertartás menetét. Az első alkalommal kétfogásos ebédet két pint borral, második alkalommal hatfogásost tálalnak, harmadszor a szokásos ételeket olyan mennyiségben tálalták fel, ahogy a mesterek elegendőnek találják. A pozsonyi kádárok előírták, hogy a mesterebéd alkalmával fogyasztott étel és bor minőségét 3-4 mester vizsgálja felül, és az ebéd hét fogásnál kevesebből nem állhatott. A mesterebéd fontosságát jelzi, hogy a legtöbb céh még a mesterek fiainak sem engedte el teljesítését. A fentiekből jól érzékelhető, hogy az ebéd a legények számára minden más kiadásnál nagyobb anyagi megterhelést jelentett. (Ortvay, 1892. 236.)

A mesterebéd alkalmával került sor a mestertaksa befizetésével, amely a céh pénztárát gyarapította. A céhtaksa nem a XV. században alakult ki, hiszen létezett a céhfejlődés első korszakában is, bár akkortájt szinte a felvétel egyetlen, komoly feltételének számított. A pozsonyi szabók 1431 után azért kértek új szabályzatot, hogy a korábinál magasabb felvételi díjakat állapíthassanak meg. Három aranyforintot határoztak meg, melyet a lakoma költségén kívül negyed akó borral és hét font viasszal egyetemben kell befizetniük a jelentkezőknek. A kolozsvári lakatosok négy forintot követeltek a céhtaksa gyanánt, a kovácsok ugyanennyit és még négy akó bort és nyolc font viaszt, a szűcsök pedig hat aranyforintot. A mester özvegyét vagy lányát feleségül vevő legény és mesterek fiai természetesen a céhtaksa befizetésénél is kedvezményekben részesültek. (Skorka, 2018 b.)

Aki e kemény és költséges próbatételeket kiállta, kérhette a felvételét a céh mestereinek sorába, de:

- inast és legényt még 3-5 évig nem tarthatott, és
- záros határidőn belül meg kellett nősnie
- kirakodó vásárokon az öregebb mesterek sátrai mögött kapott helyet és
- gyűjthette a pénzt adósságai törlesztésére, majd pedig a szükséges szerszámok beszerzésére. (Vincze, 1927. 12.)

---

²⁶ Később Mária Terézia 15, majd pedig Ferenc császár 25 Ft-ban állapította meg a legmagasabb taksát, de ezt nem tartották be, hanem a legkülönbözőbb címeken pótdíjakat szedtek.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy a karrierút csúcsát jelentő mesterré válás a céhek fennállásának második időszakától már csak egy szűk és kiváltságos réteg számára adatott meg. Ehhez a szakismereteken kívül olyan tényezőknek is meg kellett lenniük, mint a városi polgárjog és a lakomát, valamint a céhtaksát fedező anyagi háttér. Erre pedig az iparosoknak csak a legfelső rétege, vagy középső rétegének egy része volt képes, vagyis a XV. század közepétől a szegényebb rétegek előtt a céhek kapui teljesen bezárultak. Pozsonyban előfordult az is, hogy a segédlegénynek nem sikerült mesterré válás, bár anyagi tehetsége adott volt hozzá, szakmájában azonban a mesterek körében éppen nem volt üresedés. A céhszabályzatok felkészültek erre az esetre is, és a jelentkező legény éveit legtöbbször a mesterremek visszautasításával hosszabbították meg. (Skorka, 2004.)

A mesterek kiváltságos helyzete a céhekben

A céhek legjelentősebb inasok és legények felett álló tagjai a mesterek voltak. Az azonos vagy hasonló foglalkozású iparosokat tömörítő céh és a hozzárendelt szabályok minden előnyét a mesterek élvezték. A XV. század második felétől a mesterek körébe csak azok léphettek be, akit maguk is befogadtak. A mesterek számát a legtöbb céhben a városi tanács eleve meghatározta, az első időszakban gyakran nem érték el ezt a számot, a második periódusban pedig folyamatosan arra törekedtek, hogy ne lépják túl. A mesterek céhen belüli rangsorát az határozta meg, hogy mikor váltak céhtagokká. Aki előbb lett mester, az számított rangidősnek. Ennek fontosságát jelzi az, hogy a céhkönyvekben a mesterek rang szerinti sorrendjét sok helyen évente feljegyezték. (Horváth, 1846.)

A céh élére rendszerint rangidős mestereket állították, vagyis őket választották céhmesterré. A céhmester irányította a szervezet ügyeit, és ő kezelte a céhkasszát is. Ő hívta egybe a céhgyűlést, ő vezette a tárgyalásokat, céhhatározatokat kezdeményezett, és ő képviselte a szervezet érdekeit a céhen kívül is. Általában egy-két évre választották, de többször előfordult, hogy mandátumuk lejártá után is tisztségükben maradhattak megerősítéssel, illetve újraválasztással. Ha egy céhen belül több ugyanolyan korú mester is akadt, közülük a tekintélyesebbet - ezalatt azt kell értenünk, hogy - a legtöbb esetben a legtehetősebbet választották. Az újonnan megválasztott céhmester átvette a céh pénztárát a leköszönő céhmestertől. Ezt „józanul és okosan” kezelte és elszámolást készített mindenről. A kassa átadásakor pontosan feljegyezték, mennyit adott át a régi elnök pénzben, követelésben és egyéb értékekben. Egyes szabályzatok - nyilván a céhmester ellenőrzése céljából - két mester megválasztását írták elő. Ekkor a pályázók köre nem változott, egyikük a fő céhmester lett, a másik pedig alcéhmester, aki a következő évben váltotta a társát. (Iványi, 1906.)

A legények felett álló atyamesterek ugyancsak a céhek idősebb tagjai közül kerültek ki. Ha városban nem volt szállás, az odaérkező legény az atyamestert kereste fel. Az is előfordult, hogy próbaidejét az atyamester mellett töltötte el. Az atyamesteren kívül fontos szerep jutott a múltató mesternek. Őt szintén az idősebb tagok közül választották ki. Rá igen összetett feladat hárult; ő ellenőrizte a város piacán megjelent termékeket, felülvizsgálta a portékák méretét, tömegét és minőségét is. Megbízása elsődlegesen a kontármunka kiszűrésére és a városokba behozott áruk ellenőrzésére vonatkozott. A múltató mesterek, mint a szakma minden írott és íratlan minőségi követelményét ismerő kézművesek főszerepet játszottak a legények mesterremekének értékelése alkalmával is. A három tekintélyes személyen kívül találkozhatunk egyes céheknél úgynevezett ifjú mesterrel is. E

tisztséget mindig a céh legfiatalabb mestere töltötte be. Ő tájékoztatta a céhtagokat a rendes és rendkívüli céhgyűlések időpontjáról. A céhek negyedévenként rendszeresen összejöveteleket tartottak. Ha volt a céhnek saját háza abban, ha nem volt, akkor a céhmester házában. Ez alkalmakkor a megjelent mesterek, legények - egyes céheknél az inasok - megtárgyalták az éppen aktuális ügyeket. A mesterek megjelenése kötelező volt. A távolmaradókat pénzbüntetéssel sújtották. Ekkor szegődtek vagy szabadították fel az inasokat, ekkor szabták ki a büntetéseket. Ekkor választották meg a tisztségviselőket, és ez alkalommal iktatták be a céhkönyvbe mindezeket az eseményeket is. A negyedévenkénti összejövetelen a céh perselyét minden céh alá tartozó személy egy előre meghatározott összeggel támogatta. Rendkívüli gyűlésre csak rendkívüli esetben került sor. Ilyennek számítottak azok a cselekedetek, amelyeket a mesterek, a legények és az inasok követtek el a céhszabály ellen. Az összejöveteleken minden alkalommal felolvasták a céhszabályokat, hogy nem tudásuk, nem ismeretük soha senkinek ne szolgálhasson mentségül. A gyűléseken gyakran hoztak olyan határozatokat, amelyek kiegészítették a szabályzatot, ilyenkor a tagság által elfogadott új rendelkezést is feljegyezték a céhkönyvben. A tárgyalások során ítékeztek a céhszabályok ellen vétő mesterek, legények, inasok ügyében. A mester által elkövetett legsúlyosabb kihágás az lehetett, ha kontárokkal tartotta a kapcsolatot, velük dolgoztatott, vagy üzletelt. Az ilyen esetek után a mesternek nem volt többé maradása a céhben. Arra is volt példa, hogy a kézműves nem volt hajlandó elfogadni a rá kirótt büntetést, és maga döntött úgy, hogy elhagyja a céhet. (*Szádeczky-Kardoss, 1913.*)

Komoly szabálysértésnek számított, ha a mester a szabályokkal ellentétben ünnepnapokon is dolgozott, kisebb vétségek közé tartozott, ha a mester igazságtalanul bánt inasával, vagy ha más polgárokat szidalmazott. Ezen esetekben a büntetés általában egy meghatározott pénzösszeg befizetése volt a céh pénztárába. Kivételes alkalmakkor viaszfizetésre is kötelezhették a mestert. Borbüntetésekkel pedig inkább csak a legények vétségeit torolták meg. Bizonyos céheknél a mesterek rendszeresen kölcsönözhetek különböző összegeket a céhkasszából, erről azonban tudnia kellett minden mesternek és legénynek. A kölcsön összegét és a felvétel időpontját bejegyezték a céhkönyvbe, mellékelve később a visszafizetésre vonatkozó halasztási kérelmeket is. Voltak céhek, amelyek kikötötték, hogy a pénztárból csak a beteg mesterek vehetnek fel kölcsönt. Egyes céheknél a közös pénzből fizették a legények bérét, sőt az is előfordult, hogy a szervezet pénzből vásároltak nyersanyagokat, amelyeket később egymás között osztottak szét. (*Szűcs, 1955.*)

A fentiekből következik, hogy három-négy hivatalos céhszemélyen kívül minden céhnek volt írnoke is. Ez persze nem azt jelenti, hogy az iparosok többsége nem rendelkezett volna az alapvető kulturális technikákkal - bár még a XIX. században is voltak írástudatlan susztermesterek -, de az írnokektól egy-egy tanúsítvány kiállítása vagy tartalmának lefordítása megkívánta mind a latin és a német, mind később a magyar nyelv megfelelő szintű ismeretét. A céhkönyvek, a tanulólevelek és egyéb céhiratokat kizárólag hozzáértő, megbízható személy kezelhette. A céhkönyvek a XVI. századtól kezdtek elterjedni. A könyvekben a mesterekre vonatkozó bejegyzések számára elkülönített részeket tartottak fenn, valamint külön oldalakra jegyezték fel az elszegődött és felszabadult inasokat. (*Pozsár, 1912.*)

Szintén a XVI. századtól számolhatunk a tanulólevelek és egyéb céhíratok hitelesítésére szolgáló cégpecsétnek elterjedésével. A pecsétben mindig az adott szakmára jellemző szimbólumokat vésték. A pecsételőt még a céhmester is csak a többi mester tudtával használhatta. A cég könyveit, a pecsétet, és egyéb ereklyéket, ha volt, a céhládjában tartották. A céhláda nagy tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett a céhtagok körében. Minden összejövetelt nyitott céhládánál kezdtek, és amíg nyitva volt, pénzbüntetés terhe mellett tilos volt illetlenül viselkedni, vitatkozni, de nem lehetett még az asztalra könyökölni sem. Ha a szervezetnek nem volt saját székháza, a ládát és a céhek egyéb ingóságait a céhmester házában őrizték. Amikor az új céhmestert megválasztották, a ládát az új céhmesterhez ünnepélyes körmenetben vitték át. A láda és a persely kulcsáért szintén a céhmester tartozott felelősséggel. Ha ezeket elvesztette, nem csak új kulcsok készíttetéséről kellett gondoskodnia, hanem külön büntetést is kapott. Egyes céheknél, így például az ötvösöknél a XV. században általánossá vált a hitelesítő jel használata. A mesterek az általuk készített és minőségi követelményeknek megfelelt minden terméket elláttak saját mesterjegyükkal. Ez általában a monogramjuk, vagy nevük valamelyik betűje volt. Az ötvösök által készített tárgyakon gyakran feltűnt városuk címere is. Ezeknek a termékekre való rápecsételése minőségellenőrzésre, a minőség tanúsítására szolgált. (Körömy, 1883.)

7. ábra A Hódmezővásárhelyi takács cég mesterlevele 1825-ből.

A cégbeállítás díja nem volt egyformán kötelező. A mesternek a fia általában csak felét fizette a megszabott díjnak.

A szegedi céhek a remeklő mesterinasoknak az alábbi munkákat adták:

Bádogosnak 1853-ban: oszlopos kávédarálógép, teaüst és egy oszlopos kávéfőzőgép készítése. Kovácsnak 1724-ben: egy fél alsó kocsi saját vasával és egy fiatal ló patkolása.

Ötvösnek 1728-ban: pecsét, drágaköves gyűrű és egy ón vizespohár készítése. (Pozsár, 1912.)

A céhszabályok és azok változásai

A céhszabályzatok a feudalizmus korában társadalmi és gazdasági, valamint a már említett szociális funkciókat is betöltötték azzal, hogy erkölcsi normákat szabtak meg tagjaik számára. Akadályozták, vagy legalábbis nehezítették az idegen mesterek letelepedését a településükön. A céhtagok pedig arra törekedtek, hogy nemzedékről nemzedékre hagyományozódják iparuk. Ha egy mesternek fia(i) született/születtek, mindent elkövetett azért, hogy az ő mesterségét folytassák. Ezzel magyarázható az a - témát kutató számára szembetűnő - jelenség, hogy a céhek kötelékébe tartozott iparosok névjegyzékei gyakorta hosszú évtizedeken át alig változtak, új nevekkel alig-alig gyarapodtak.

Társadalmi és gazdasági szempontból a céh tagjainak - de jure - egyforma jogaik voltak. Demokratikus szellemben éltek egymás mellett szegények és gazdagok, idősek és fiatalok.

Tömeges megrendelés esetén a munkákat a főcéhmester osztotta el, kizárva, hogy valaki kapzsiságból mások kárára vállalhasson többet. (Skorka, 2018a.)

A nyersanyagokat, szerszámokat a céhtagok a városban csak a céhmester által szerezhették be, nehogy egyesek mások rovására nagy készleteket halmozhassanak fel. A tisztességtelen versenyt szigorúan büntették, hasonlóképpen azt, aki más vevőjét elcsalta, mestertársa termékeit leszólta, továbbá azt is megbüntették, aki olyan személytől fogadott el megrendelést, aki másik mesternek még adósa volt. A főcéhmester által szervezett céhgyűléseken az adósok neveit felolvasták. Viszont, ha a mester tartozott valakinek, a céhvezetés kényszerítette, hogy fizesse meg a tartozását. A termékek árát a céh szabta meg, attól eltérni csak büntetés terhe mellett lehetett. (Szerényi, 1897.)

Szociális szempontból a fraternitás hagyományaként gondoskodtak a betegekről. Segélyezték és ápták a szegénysorsú, beteg céhtagokat és hozzátartozóikat. Ha valamelyik mester családjában haláleset történt, a céhbeliek tartoztak feleségeikkel, legényeikkel és inasaikkal a halottat kikísérni a temetőbe, és „*minden meghalt mesterembernek lelkeért tartozott a czéh egy szent misét szolgáltatni*”, amelyen a mesterek házanépükkel voltak kötelesek részt venni.

A vallásosság ébrentartását szolgálták a szertartások látogatásának céhek által előírt kötelezősége. Különösen fontos volt az Úrnap i énekes körmenteken való részvételük. Ezeken a körmenteken a céhek testületileg vettek részt. Szegeden 1724-ben - pestisjárvány visszahúzódsát követően – az Úrnap i körmenetben „*...a céhek előtt egynéhánypár kis deákocska saját zászlójukkal mentek. Az bötsületes céhek közül pedig akiknek még zászlójuk nem volt, előre mentek; utánuk a zászlós céhek közül először a gombkötők, azután a szabók, noha protestációval, szűcsök, csizmadiák és legutóbb a mészárosok. Kik után oskolabéli deákok. Azután tisztelendő pater Franciscanus uramék, szokásuk szerint keresztel...*” - olvashatjuk a Ferences Rend Historia Domusában.²⁷

1791-ig a protestáns felekezetek valamelyikéhez tartozó céhtagoknak is részt kellett venniük a katolikusok ünnepein, sőt a felekezeti hovatartozás olyan kizárólagosan meghatározó tényező volt, hogy a például a szegedi csizmadiák, mészárosok, kovácsok, bognárok, pécek, kötélverők csak katolikus vallású személyeket vettek fel a céhükbe. Különösen az izraelitáktól idegenkedtek. Szegeden 1848-ban 57 zsidó iparos volt, de egyet sem vettek fel közülük céhbe. A városi tanács engedélye alapján egyszer történt meg 1826-ban, hogy egy izraelita

²⁷ Historia Domus. Szegedi Ferences Rendház. 1724. 50.

fiatalembert, *Deutsch Ábrahámot* felvették tímárinasnak. Szegeden, szabad királyi város lévén, állandóan tömegesen fordultak meg a »szarándok« legényekm ahol a XIX. században már szintén minden céhnek volt Herbergje, ahol a városba érkező vándorlegény megszállhatott, amíg nem talált mestert, aki befogadja. (*Hilf*, 1929.)

A legények kívánatos életviteléről is rendelkezett előírásokkal minden céh. Például tilos volt „dologtévő” napon (munkanapon) az utcán sétálni, és más legényeket kocsmába hívni. Mindenfajta szabályszegést pénzbüntetéssel sújtottak. A céhes munkaidő jelentősen eltért a maitól: *Mária Terézia* rendelete előtt 17 órás volt egy munkanap (reggel 3-tól este 8-ig); 1772-től viszont már „csak” napi 15 órát kellett dolgoznia mind a legényeknek, mind a mestereknek. Pihenőnapot a vasárnap és egyéb ünnepnapok jelentettek. A legények fizetése - amit egy hétre, vagy egy évre állapítottak meg - igen szerény volt, és azon a mesterek nem változtathattak. (*Winkler*, 1921.)

Erkölcsei szempontból egyrészt ellentmondással terhelt viszonyok jellemezték a céhes nevelést és életvitelt, másrészt az atyamesterek figyelemmel kísérték a céhtagok életét, és ha szükség volt rá, bele is szóltak. Utaltunk már az inasok kettős nevelésére, de azt is el kell ismernünk, hogy a céhbe felvett új mesternek egyszerre más kötelességei és jogai, egyszóval más élete lett, mint azelőtt. A céhszabályok megtanulásának és interiorizációjának, a bennük kifejeződő az erkölcsi szigoroknak a végső célja a rend, a stabilitás fenntartása, és az élhető életkörülmények biztosítása volt.

Becsületes életmód, fegyelmezett és hibátlan munkavégzés, hogy megőriztessék az iparosok tisztessége és jó hírneve. A céhbe felvett fiatal mesternek egy éven belül kötelezően meg kellett nősiülnie, hogy a „házasságok törése megakadályoztassék”. Feleségül venni csak jóhírű lányt vagy özvegyet volt szabad, mert ellenkező esetben eltiltották a mesterségétől. Kicsapongásért súlyos büntetés járt, de azt a mestert is megbüntették, akinek a felesége élt erkölcstelen életet. A családi veszekedéseket is meghallgatta a céhvezetés, és ítélte a férj vagy a feleség rovására. A lopás is „cégéres” véteknek számított, amit - az elkövetett bűn mértéke szerint - pénzbírással, vagy kizárással sújtottak.

A céh és a mesterek életében a legszebb és a legünnepélyesebb alkalom a mester céhbelépésének 50. évfordulóján készített „arany-remek” bemutatása és a hozzákapcsolódó jubileumi ünneplés volt, melyen a céhtagok feleségükkel, segédekkel és inasaikkal együtt vettek részt. (*Szádeczky-Kardoss*, 1889.)

A céhszabályok változásainak hatásai a karrierútra

Mint említettük, a városi iparosok utánpótlását eredetileg nemcsak a bevándorlás jelentette, hanem a legények mesterré válása is. Ezek szerint a céhes kézművesek számára a kontárokon kívül a segédlegényeknek az idők folyamán bekövetkezett felszaporodása is komoly konkurenciát jelentett. Mint láttuk, a korai szabályzatok nagyvonalúan hallgattak arról, hogy hány legény dolgozhatott egy mester keze alatt. Céhtagságuk, mesterré válásuk feltétele nemcsak a törvényes születés és a becsületesség, hanem a felvételi díjak befizetése és a céhtagok megvendéglése is volt. Mint fentebb megállapítottuk, a kezdeti időkben talán minden legény mesterré válhatott. A piaci viszonyok változása azonban a XV. század közepétől a céhek szempontjából szükségessé tette a legényekkel szembeni követelményrendszer bővítését. 1455-ben a soproni tanács a város elhagyására kötelezett

minden legényt, aki nem volt elszegődve valamelyik mesterhez, tehát feltehetően kontár módjára próbált dolgozni. Aki a határozatot nem teljesítette, börtönbe zárták. A XV. század derekától egyre szabályozottabb lett a legények élete. Mestereik egyre nagyobb akadályokkal gördítettek a céhmesterré válásuk elé. Feltehetően erre az időre körvonalazódott határozottabban a mesterré válás útja is. (Körömy, 1883.)

Az inasévek száma céhenként változott, legkevesebb egy-két év volt, átlagnak a három-négy esztendő tekinthető. A pozsonyi ötvösök a XVI. században négytől kilenc évig terjedő időtartamra szegődtek inasait, a takácsok, mészárosok három évre. A városból való távozást azonban a XV. században egyre gyakrabban nem önként választották. A céhlegény és a vándorlás a köztudatban szorosan összekapcsolódó szavak, holott a legények számára csak a céhfejlődés második korszakában vált kötelezővé a vándorlás. A vándorlás intézményéről a legkorábbi források a soproni céheknél maradtak fenn. 1447-ben a cipészek szabályzata kimondta, hogy ha egy legény remeklését nem fogadták el, akkor újból vándorútra kellett indulnia. Újból kellett kezdeni az utat annak is, aki idő előtt tért haza. A német vargák 1477. évi szabályzata úgy rendelkezett, hogy legények, karácsony, húsvét vagy pünkösd előtt négy héttel már ne induljanak el. A pozsonyi német vargáknál ugyanez a határ 14 nap volt. 1524-ben a takácsok kétévi vándorlásra kötelezték legényeiket. 1512-ben a nagyszombati tímároknál is találkozunk a vándorlás kötelezettségével, de a legények vándorútjai csak a XVI. században váltak általános gyakorlattá. A vándorlás célja egyrészt a legényeknek a hosszabbítása, másrészt az idegen mesterek fortélyainak ellesése, szakmai ismeretek bővítése, tökéletesítése, adott esetben egy idegen nyelv megismerése volt. A mester fiainak vándorlási idejét sok helyen a felére csökkentették, sőt előfordult, hogy az apa a betegségére hivatkozva fia a vándorút teljesítése alól felmentést kapott. (Skorka, 2018a.)

A Magyarország és Nyugat-Európa közötti vándorlások irányáról csak szórvány adatok maradtak fenn. A bécsi tímárlegények rendszeresen jártak Budára, Kassára, a szakma kitanulása céljából. Bécsből Pozsonyba, Budára, Kassára gyakran látogattak más kézművesek is. A budaiakat egyaránt megfordultak Bécsben és Pozsonyban is. Az erdélyi szász legények úticéljai olyan német városok voltak, mint Regensburg, Augsburg, Köln, Nürnberg és Strasbourg. Sűrűn felkerestek azonban a távolabbi németalföldi mestereket is, egyaránt eljutottak Velencébe és Firenzébe is. (Domonkos, 2002.)

A vándorútján egy idegen városban megérkező zárandok legény a mesterségéhez tartozó céhe szállására ment. Bejelentkezése után a céh két mesterének kötelessége volt felkeresni őt. Kikérdezték származásáról, az utolsó tartózkodási helyéről, majd a legény számára műhelyt és munkát kerestek. A találkozó ideje alatt elfogyasztott bor árát a mesterek látták. A munkába állás előtt az alkalmasságát bizonyítania kellett a leendő mester előtt, ezért egymás kölcsönös kiismerésére, a céhszabályzatok általában két hét próbaidőt rendeltek el. Ez idő alatt kapcsolatukat mindkettő felbonthatta. Ha a legény a próbaidő után megmaradt mesterénél, már csak két hét felmondási idő után távozhatott. A mestertől legényének napi háromszori étkezés és szakmától és céhtől függő fizetés járt, ha a városban az adott szakmának működött legény céhe, a legények társasága, ebbe tartozott belépni, és köteles volt legénytársakat társposhárral, vagyis borral is megvendégetni. Miután a legény inasévei alatt elsajátította a mesterség alapjait, és legényei alatt a helybéli vagy idegen mesterek keze

alá dolgozva finomította, csiszolta ismereteit, elérkezett az idő a mesterré válásra. Ennek alapfeltétele volt, hogy a mester igazolta az inasévek szabályos és megfelelő betöltését, a jelöltnek pedig a mesterremek elkészítésével kézzelfogható tanúbizonyságot kellett adnia szakmai ismereteiről. (*Horváth, 1846.*)

A céhekbe való belépés alapfeltételei között sorolható a XV. századtól egyre gyakrabban követelt városi polgárjog, 1439-től Kassán, az erszénygyárók majd 1459-től a bognárok, esztergályosok, asztalosok egyesült céhébe, majd 1467-től a pozsonyi szűcsök szervezetében, csak azt vették fel, aki városi polgárjogot szerzett. A városi polgárjogra pedig az tehetett szert, akinek a település területén ingatlana volt. Érthető, hogy ilyen körülmények között mennyire szerencsésnek mondhatta magát az a betelepülő kézműves, aki feleségül vehette egy néhai céhmester özvegyét vagy leány örökösét. A céhbe lépéskor a továbbiakban is fontos követelménynek számított, hogy a jelentkező lakoma keretében lássa vendégül leendő céhtársait. Egyes céheknél a vendéglistán a mesterek családtagjai is szerepeltek. A lakoma szó használatát a vendéglátás mérete indokolta, a korabeli források ebéd, mesterebéd, illetve az uzsonna kifejezéseket alkalmazták. A XV. században a pesti szűcsök legény felavatása utáni „kisebb összejövetelen” háromfogásos ebéd, sült pecsenye, valamint két pint bor feltalálását várták el. Néhány nappal később újabb összejövetelt tartottak, melynek keretében megismételték a korábbi lakomát. A legszélesebb körű összejövetel azonban a harmadik volt, ahol a mesterek családtagjaikkal jelentek meg, az eddiginél még nagyobb lakmározást csaptak. A tímárok még pontosabban leírták a szertartás menetét. Az első alkalommal kétfogásos ebédet két pint borral, második alkalommal hatfogásost tálalnak, harmadszor a szokásos ételeket olyan mennyiségben tálalták fel, ahogy a mesterek elegendőnek találják. A pozsonyi kádárok előírták, hogy a mesterebéd alkalmával fogyasztott étel és bor minőségét 3-4 mester vizsgálja felül, és az ebéd hét fogásnál kevesebből nem állhatott. A mesterebéd fontosságát jelzi, hogy a legtöbb céh még a mesterek fiainak sem engedte el teljesítését. A fentiekből jól érzékelhető, hogy az ebéd a legények számára minden más kiadásnál nagyobb anyagi megterhelést jelentett. (*Ortvay, 1892. 240.*)

A mesterebédek alkalmával került sor a mestertaksa befizetésével, amely a céh pénztárát gyarapította. A céhtaksa nem a XV. században alakult ki, hiszen létezett a céhfejlődés első korszakában is, bár akkortájt szinte a felvétel egyetlen, komoly feltételének számított. A pozsonyi szabók 1431 után azért kértek új szabályzatot, hogy a korábinál magasabb felvételi díjakat állapíthassanak meg. Három aranyforintot határoztak meg, melyet a lakoma költségén kívül negyed akó borral és hét font viasszal egyetemben kell befizetniük a jelentkezőknek. A kolozsvári lakatosok négy forintot követeltek a céhtaksa gyanánt, a kovácsok ugyanennyit és még négy akó bort és nyolc font viaszt, a szűcsök pedig hat aranyforintot. A mester özvegyét vagy lányát feleségül vevő legény és mesterek fiai természetesen a céhtaksa befizetésénél is kedvezményekben részesültek. (*Skorka, 2018 b.*)

A sok feltételnek egyszerre megfelelni nem nevezhető könnyűnek, elsősorban anyagi szempontból. A törvényes születés, a segédlevél felmutatása és a mesterremek elkészítése a kézművesek számára már korántsem garantálta, hogy foglalkozásukat törvényesen gyakorolhatják városukban.

A legénycéhek kialakulása

A XVI. században egyre gyakoribbá vált, hogy egyes segédlegényekből soha nem válhatott mester, noha szakmai tudása elérte a mesteri szintet. Ettől az időszaktól kezdve ezért találkozunk egyre gyakrabban úgynevezett legénycéhekkel. A legkorábbi ismert legénycéh a kassai takácslegényeké, 1429-ben jött létre, ezt nem sokkal később, 1433-ban a pozsonyi péklegények céhe követte. A legénycéheknek a mestercéhekhez hasonlóan saját szabályrendszerük volt. Ezek a rendtartások kezdeti időkben a mesterek kívánsága szerint készültek el, és váltak a legényszervezetek alapokmányává. Ezek szellemében fogalmazták meg, milyen fegyelmet és erkölcsöt várt el a mester a segédlegényekkel szemben. Amint az előbbiekben a pozsonyi péklegények esetében is olvashattuk, mindezen törekvések persze lehetnek indokoltak is, hiszen a mestereknek volt okuk tartani a legények harcias magatartásától. 1444-ben a pesti vargák komoly határozatban léptek fel azokkal a legényekkel szemben, akik társaikat magasabb bérek elérése érdekében fellázítják. A legénycéhszabályok kimondták, hogy a céhekbe csak olyan legényt lehet felvenni, aki tiszta életű és erkölcsös, a legények önálló pénztárát meghatározott pénzüsszeggel támogatja, és legénytársait társphárral vendégeli meg. Vagyis a legénycéhek kisebb méretekben és alacsonyabb szinten ugyan, de a mestercéhekéhez hasonló feltétel- és követelményrendszert kezdtek felállítani a belépni kívánókkal szemben. A legénycéhek efféle szabályozása elsősorban a helyi konkurencia letörésére irányult, hiszen minél kevesebb legény dolgozott egy városban, annál nagyobb esély kínálkozott arra, hogy mesterré válhassanak. A legénycéhek tehát nem csupán a mestercéhekkel szemben próbálták védeni tagjaikat, hanem a felszabaduló inasokkal szemben is. A XVI. század folyamán sorra jöttek létre újabb és újabb legénycéhek, így a kolozsvári szabólegények 1502-ben, a késmárki kovácslegények 1515-ben, pozsonyi vargalegények 1516-ban, erszénykészítő legények 1528-ban, és a kolozsvári ötvöslegények 1532-ben már maguk alakították ki szervezetüket és szabályzatukat. Ettől kezdve a mestercéh szabályai a céh egészére, a legénycéh szabályai pedig csak a legényekre vonatkoztak.

A legényeknek nem csak önálló céhük, szabályzatuk, hanem külön elöljárójuk is volt. A legények élén az öreglegény állt. Egyes céheknél kettő is volt. Ahogy az elnevezésük is mutatja, az öreglegényeket a rangidős legények közül választották. Előfordulhatott, hogy az egyiket már megházasodott legények közül a mesterek jelölték ki, ám a másik öreglegény személyéről maguk a segédlegények dönthettek. A későbbi időkben övék lett mindkét öreglegény választásának joga. (*Iványi, 1906.*)

Találunk arra is példát, hogy azok a legénycéhek, amelyek egyszerre tömörítettek magyarokat és németeket is. Egyik öreg legényük magyar, a másik német volt. Előfordulhatott, hogy az öreglegények azok sorából kerültek ki, akik már évek óta reménykedtek mesterré válásukban, ám ez esetleg soha nem történt meg. A legények a mesterektől függetlenül heti vagy kétheti rendszerességgel összejöveteleket tartottak, amelyeken jelen lehetett a mestercéh megbízottja, az atyamester, aki a legényeket felügyelte, és az újonnan érkezettek felett „gyámkodott”. A legénycéh tagságának számára a megjelenés azonban kötelező volt, ha valaki távol maradt, pénz vagy viaszbüntetést fizetett. E rendszeres gyűlések célja is az volt, mint a mestercéh összejöveteleinek. Így simították el a legények között felmerült viszályokat, és a korabeli források szerint, ezek nem is ritkán fordultak elő, hiszen a kézműves legényeket nem éppen jámbor természetükről ismerték. A

legények vakmerő, heves, vérmérsékletű, hirtelen haragú, fegyverforgató, mindig harcra kész ifjak voltak. Ha a legények között nem sikerült igazságot tenni, az ügyet a mestercéh elé vitték, a kivételes esetek kapcsán rendkívüli céhgyűlést hívtak össze. Ezért azonban a legényeknek külön kellett a perselybe fizetni. A köztük lévő viszály alapvető oka egymás szidalmazása lehetett, de előfordulhatott az is, hogy egyikük kezét emelt a másikra, vagy kést, kardot rántott a másik ellen. A tiltott szerencsejáték, a szabados életű nőekkel való találkozgatások mellett a legények körében az számított legsúlyosabb vétségnek, ha idegen társaságban valamelyikük fecsegett a bizalmas tanácskozásaikról. (Skorka, 2009.)

A fentiekből kiderült, hogy a legényeknek volt önálló pénztáruk is. Ebben a felvételi és hetenkénti tagdíjakból és a bírságokból befolyt pénzeket őrizték. A kassza tette lehetővé, hogy a legénycéhek segélypénztár feladatkörét is elláthassák. A legény betegségének ideje alatt gyógykezelését a céh fizette. Felgyógyulása után a segélyt visszatérítette a céhének, ha pedig meghalt, a tartozását a hagyatékából fedezték. Társuk halála esetén a legények magukra vállalták a temetést és a lelki üdvéért tartott mise költségeit. (Szűcs, 1955.)

A céhek szerepe a városi és a politikai életben

A céheknek Magyarországon nem volt komoly politikai súlyuk. Legtöbb városunkban találkozhatunk az esküdtek között egy-két iparosmesterrel is. Ezek általában a leggazdagabb kézművesek közül kerültek ki. Miután mesterségükkel felhagytak, a városi patríciusok sorába emelkedtek és kereskedelemmel foglalkoztak a továbbiakban. A kézművesekre Budán hárult fontosabb szerep. Jómódú céhpolgárok *Frigyes* fia, *András* mészáros és *Lőrincz* szűcs vezetésével a város kézművesi és szegényebb rétegei 1402-ben fellázadtak a fennálló tanács uralma ellen, és rövid időre ugyan, de egy 36 tagú testületként átvették a város irányítását. A rend megszilárdulása után mintegy harminc évvel, 1439-ben újabb esemény történt. A város élén álló német többségű tanács hosszas kínszások után megölette, majd Dunába dobatta a magyar patríciusok vezetőjét, a hatalomba nagyobb beleszólást követelő *János* ötvöst. A gyilkosságot zendülés követte, ennek leverése után a két „párt” úgy egyezett meg, hogy a 12 tagú tanácsot ezek után egy 100 tagú testületnek kell megválasztania. Ebben egyenlő arányban vesznek részt németek és magyarok, ötven polgárt pedig a céhek tagjai delegálnak. Általában minden céhből három vagy négy iparos került be a nagytanácsba. A kézműveseknek a város életére úgy tűnik, csak a szász városokban volt igazán befolyásuk. Az erdélyi szászoknál a polgármesterek, a tanácsosok, kézművesek, kereskedők voltak. Ezek még hivatali megbízatásuk idejére sem pártoltak el eredeti mesterségüktől. A szász városoknak egyetlen főhivatású hivatalnok volt, a jegyző. A polgárok és a városi tisztségviselők megválasztásakor saját céhük soraiban vonultak az urna elé. (Szádeczky-Kardoss, 1889.)

A céhek tehát nem játszottak meghatározó szerepet városok politikai életének irányításában; fontosabb feladat azonban a városvédelemben hárult rájuk. A városokat övező falak, tornyok, kapuk védelmét vélhetően az egyes céhek között osztották fel. A pozsonyi városfal három bástyáját a pékekről, vargákról és a mészárosokról nevezték el. Ez arra utal, hogy a tornyok az illető céhek felügyelete alatt álltak, és azt is jelentette, hogy a karbantartási munkák elvégzése is a mesterek hatáskörébe tartozott. A tornyokat egyszersmind fegyver és gabonaraktárként is használták. A céhfejlődés második korszaka legjelentősebb városainkban a céheket merev, bezárkózott társaságokká tette, amelyek a tagok érdekeit

többé már nem csupán az idegen kézművesek konkurenciájával szemben védték, hanem egyre szigorúbb intézkedésekkel próbálták a piactól távol tartani a helyi versenytársakat is. A szabályok a céhfejlődés első időszakában az ipar fejlődését elősegítették, garantálták a kézműves termékek állandó magas színvonalát. Az egyre radikálisabbá és erőszakosabbá váló túlszabályozások következtében a második periódusban az ipari fejlődést nem csak hátráltatták, hanem vissza is vetették, pedig ezt ekkor az importárúk fokozott beáramlása már amúgy is akadályozta. (Szűcs, 1955.)

A céhfejlődés második korszaka a mezővárosokban

A céhfejlődés első ciklusában a városok és a mezővárosok fejlődése között számos párhuzamot találtunk. Ez a párhuzamosság a XV. század közepétől bekövetkező változások esetében is fennáll. A kezdeti összefogás célja az oppidumoknál is az volt, hogy kiszorítsa a településen kívüli versenytársakat a helyi piacról. A XV. század folyamán azonban a kedvező piaclehetőségek, a szabadabb élet, a vám és adókedvezmények, a falvak lakosságának egyre nagyobb részét csábították a mezővárosokba. Nem meglepő tehát, hogy az oppidumok iparosainak száma növekedésnek indult. A kézműves lakosság körében jelentős gyarapodást tapasztalunk, ezek létszáma száz év alatt több mint duplájára nőtt. A legnagyobb fejlődést két iparcsoport, a ruházati ipar és a vasipar mutatja. Ezekben a foglalkoztatottak száma a XV. század közepétől a XVI. század közepéig megháromszorozódott. (Skorka, 2005.)

Az iparos lakosság létszámának erőteljes növekedése következtében a XV. század közepétől a helyi kézművesek közötti verseny mind erőteljesebbé vált. Ennek kiküszöbölésére az oppidumokban is újabb céheket és újabb céh szabályzatokat alkottak meg. 1468-ban a debreceni szabók, 1478-ban a mészárosok, 1489-ben a kovácsok, csiszárok, lakatosok, szíjgyártók. 1471-ben a német lipcsei vargák. 1479-ben a rimaszombati aranyművesek, kovácsok, lakatosok, nyergesek, kötélgyártók, 1480-ban a sárvári kovácsok, 1493-ban a rohonci kádárok, 1498-ban a gyöngyösi mészárosok, 1508-ban a lipótszentmiklósi vargák és a miskolci mészárosok. 1513-ban az érsekújvári szűcsök, majd 1521-ben a miskolci vargák is céhekbe tömörültek. A debreceni szabók a XVI. század első felében megerősítették 1468. évi szabályzatukat, és néhány olyan bekezdéssel bővítették ki, amelynek a szabók és posztónyírok közötti verseny kiéleződésére utalnak. A szabók nem nyírhattak, és szolgálkival sem nyíráthattak posztót. A posztónyírok sem avatkozhattak bele a szabók mesterségébe. A céhen kívüli szabók nem foglalkozhattak szabással, kereskedésüket még a vásárok idejére is megtiltották. Találunk bizonyítékot a mesterek és tanítványaik elkülönülésére is, hiszen a mesterek nem dolgozhattak legényeikkel egy társaságban. A gyöngyösi mészárosok is meghatározták, hogy a mesterek a legényekkel ne társuljanak, hanem inkább illően fizessék meg a munkájukat. A miskolci vargáknál pontosan kimondták, a mestert megfosztják mesterségétől, ha legényével társul. (Ravasz, 1966.)

A legkorábbi mezővárosi céhlevelek kimondták, hogy a helyi iparosoknak nyersanyagfelvásárlási előjoguk, vagy monopóliumuk van, ekkorra azonban mind gyakoribbá vált a nagyobb nyersanyagtételek egyéni felvásárlásának tilalma. A vásárlást a céhek több szervezetnél is be kellett jelenteni, hogy minden tag részesülhessen belőle. Megszabták, hogy hány legényt alkalmazhat egy mester, mert minél több legény dolgozott egy műhelyben, annál inkább nőtt a termelés, a céhek viszont igyekeztek elejét venni annak,

hogy a mesterek közötti termelési egyenlőtlenségek keletkezzenek. Megtiltották minden szabványtól eltérő díszítés alkalmazását is, hogy ne tegye vonzóvá egyes iparosok portékáit, így ne tudja elcsábítani céhtársainak vevőit. A gyöngyösi és a miskolci mészárosok előírták, hogy minden mester csak egyenlő számú állatot vághat le. (*Szádeczky-Kardoss, 1913.*)

A XV. század végi szabályzatok egyre pontosabban kezdték meghatározni a kontárok körét: a városokban, az oppidumokban is a falvakból beköltöző céhtagságot nem szerző kézművesek, és mesterré válás lehetőségétől egyre inkább megfosztott legények táborát. A városi szervezetek magas felvételi követelményeit a mezővárosok céhei is átvették, a szakmai tudás ezekben másodlagos szempontoknak bizonyult. A miskolci mészárosok kimondták, hogy négy legényév letöltése után csak az lehet mesterré, akit a mesterek közössége megválaszt, vagyis a helyi versenytársak számának szabályozása éppen úgy a mesterek kezében volt, mint a városokban. A céhfelvétel sem számított kevésbé költséges ceremóniának, hiszen az oppidumokban is kötelező volt a jelölteknek állni a felvételi díjat és a lakomát. Azon sem lepődhetünk meg túlságosan, hogy az iparos családok családtagjainak özvegyeit és leánygyermeküket férjének a felvételnél bizonyos kedvezményeket nyújtottak. (*Körömy, 1883.*)

A mezővárosi kézművesek körében tehát ugyanaz a folyamat játszódott le, mint a városiakéban. Megfigyelhettük azt is, hogy az itteni iparos szervezetek mintájaként a városi státútumok szolgáltak. Azok a települések, amelyek a munkamegosztás fokát tekintve csak csekély mértékben haladtak meg a falusi ipart, és városaink iparától messze elmaradtak, és a városokat csak olyan mértékben követték, amilyen mértékben az adott mezővárosi gazdasági és társadalmi berendezést engedte.

A németlipcsei vargák a beszercei és zólyomi vargák céhének mintájára alapították meg céhüket. Az alsókőrösi lakatosok céhlevele a zágrábiakét és a szombathelyiekét követte, a sárváriak Varasd, a szikszóiak Eger, az érsekújváriak Győr céhszervezetének működési elveit vették át saját viszonyaik közé. Az átvételek, a másolások mindig csak akkor következtek be, amikor a helyi fejlődés az iparosok megszervezését szükségessé tette. A mintául szolgáló szabályokat pedig mindig saját helyzetüknek megfelelően alakították át.

A XVI. század következő évtizedekben azon törekvéseknek lehetünk szemtanúi, hogy a céhmesterek egyre inkább azzal próbálkoztak, hogy a céhet bizonyos családok egyedüli vállalkozásává tegyék, s ezen keresztül aztán az adott ipar tevékenység üzésének jogát is megkísérlik kisajátítani. Ettől kezdve sokkal nagyobb hangsúlyt helyeznek arra, hogy a mesterek fiai apjuk mesterségét folytassák, illetve, hogy özvegyeik és lányaik kikhez menjenek férjhez. A céhmesterek fenntartják maguknak a jogot, hogy az özvegyek férjhezmeneteli szándékát jóváhagyhassák, a céh hozzájárulásából házasodhatnak a mesterek fiai is. A mester lánya jövendőbelijét csak a céh tudtával választhatja ki, a mesterek újbóli nősülését a céh tagságának engedélyéhez kötik. Aki pedig vét e szabály ellen, azt kizárják a céhből. Komoly előnyökhöz jut az, aki nem közönséges legénnyel köt házasságot, és az is, aki nem közönséges leánnyal, hanem céhmester leszármazottjával. A céhtagság és a céh így kezd a XVI. század folyamán egy-egy mester családi monopóliumává válni mind a városokban, mind a mezővárosokban. (*Szűcs, 1955.*)

Az iparosok helyzete Pozsonyban

Amint a fentiekben már részleteztük, a középkori Pozsony Budával, Kassával, Nagyszombattal, Eperjessel, Sopronnal és Bártfával egyetemben a szabad királyi városok közé tartozott. A hét szabad várost, mint az ország legjelentősebb és gazdaságilag legfejlettebb településeit tartjuk számon. Gazdaságuk színvonala egyrészt a kereskedelemben betöltött szerepükből, másrészt a városi iparágak sokrétűségéből fakadt. A XVI. század közepétől, miután Buda török kézre került, Pozsony az ország fővárosa lett, ipari és kereskedelmi fontossága pedig tovább növekedett.

A pozsonyi polgároknak és városuknak a pozsonyi ispántól való függetlenségét 1291-ben *III. András* kiváltságlevelében teremtette meg. A XIV. század első felében kiadott privilégiumok alapján arra következtethetünk, hogy a város lakói az iparosok igen magas százalékát is beleértve, jövedelmüket elsősorban gabona-, bor- és állatkereskedelemből szerezték. Jóllehet, a város agrárjellege csak a XIV. század második felében kezdett megszűnni, az 1530-as években mindössze nyolc városhoz tartozó majorságról beszélhetünk. Ezzel szemben körülbelül kétezer szőlőparcellával a szőlőgazdálkodás még mindig elterjedt és kedvelt kereseti forrás volt. (*Skorka, 2004.*)

Minél több önálló iparágra specializálódtak a kézműves alpmesterségek, és minél több mesterembert foglalkoztattak, annál fejlettebbnek tekinthetjük a várost iparilag.

Az 1379. évi adólajstrom - amely a belvárosi iparosokra nem terjed ki - alapján Pozsonyban nyolc alapvető iparcsoportot különböztethetünk meg egymástól. A legtöbb adófizető mester, szám szerint 33, ruházati iparhoz köthető, szövőiparhoz 23, élelmiszeriparhoz 20, a faiparhoz 19, bőriparhoz 17, vas és fémiparhoz 12 a fűtés-világítás iparához négy, az építőiparhoz pedig mindössze három. A fennmaradt, mintegy fél évszázaddal későbbi, 1434-ből való adókönyv alapján kimutatható, hogy az élelmiszeripar a ruházati ipar mellé emelkedve, 43-43 adózó iparost foglalkoztatott, második helyre a faipar és az építőipar került 24-24 kézművessel. Ezeket a vas- és fémipar követi huszonegy mesterrel, a bőripar 18-cal. Komoly visszaesést szenvedett el a szövőipar 10, és egy helyben maradt a fűtésvilágítás ipara, négy adózó szakemberrel. A XIV. század végi adójegyzék fontos jellemzője, hogy az iparcsoportok mesteremberei között feltűntet igen sok őstermelőt is. A későbbiek folyamán ezek száma lassan csökkent. Az őstermelők közé sorolhatók a *kőtörők*, akik a városi bányákból fejtettek építőanyagot, utak kövezetéül, lövedékként szolgáló kisebb-nagyobb kőtömböket, kiszolgálva mind a várost, mind a polgárok egyéni igényeit. A mészégetőket a Lőrinc-kapunál és a Vogl-toronynál található városi mészvermek látták el munkával, a várost határoló erdők és ligetek fájának hajtásai kiváló alapanyagul szolgáltak, sövénykészítőknek, a városvédelmi művek elé állított sövényfalak, a dunai árvizek elleni töltéskosarak, sövényutak, -kerítések, háztartásokban használt kosarak fonásához. A külvárosi szénraktárakat a *fűkaszálók* töltötték fel nyaranta. A favágók pedig minden évszakban készséggel álltak a város és polgárai rendelkezésére.

Az inasok és a segédlegények létszámának változásai a mesterek számának fenti ingadozásait követték. (*Szűcs, 1955.*)

A céhtagok létszámának változásai

A különféle kézműves mesterek számának időszakos változásai meghatározták a céhes képzésekbe felvehető inasok és a legények – a mesteri cím várományosainak – körét, de az aspiránsok létszáma az expanziók idején is csak fáziskéséssel követte a gazdasági fellendülések által nyíló lehetőségeket.

A középkori iparosság legtehetősebb tagjai a molnárok, mészárosok, vargák, tímárok közül kerültek ki. Az őstermeléshez igen közel álló molnárok az adózók sorában már a XIV. század második felében igen szép számmal képviseltették magukat. Saját malmaikon kívül, ahogy azt a végrendelezési könyvből is kiderül, saját házuk és szőlőparcellájuk is volt. A vízimalmok Vödricztől egészen Sellendorfig húzódtak, de valószínűleg voltak a városban szárazmalmok is, hiszen a folyók gyakori áradása, vagy a téli fagy miatt szünetelt a vízimalmok munkája. A molnárok őrlésből származó jövedelmüket az adatok szerint igen sikeresen egészítették ki borkereskedelemmel, hiszen ezzel a tevékenységükkel még a XV. század folyamán sem hagytak fel. Az egyik molnármesternek vízimalma posztója kallózásra is alkalmas volt, így ő szövet finomításával egészítette ki keresetét. A molnárok céhbe való szerveződéséről nincs adatunk, sem a középkorra, sem a kora újkor időszakára.

A szakemberutánpótlás is ennek megfelelően az aktuális kereslet-kínálat függvényében változott, szervezettségében pedig esetleges volt. Mindig az adott mester habitusa határozta meg az inasok és segédlegények lehetőségeit és esélyeit a választott szakma fortélyainak elsajátításában. (*Ortvay*, 1892. 245.)

A mészárosok vagyona sem csupán a vágásból származott, hanem országos, sőt határon túli marhakereskedelemből is. A mészárosok a vargákkal és a pékekkel együtt 1376-ban kapták meg céhszabályzatukat a városi tanácstól. Pozsony város első, hivatalos dokumentummal rendelkező céhei ezek. A mészárosok szabályzata szerint 1376-ban a tanács a városi mészároszékek és mészáros mesterek számát 28-ra maximalizálta, azonban ennél valószínűleg kevesebbel számolhatunk, hiszen 1434-ből is csak 12 mészárosról van feljegyzés. Céhszabályzatuk kimondta, hogy a marhákat minden mesternek a város területén kellett levágnia, és a városi tanács egy tagjának és két felesküdt mesternek kellett a hús minőségét ellenőriznie, mielőtt a mészárszéke előtt áruba bocsátotta volna. A mészárosok, mint tehetős polgárok a molnárokhoz hasonlóan több ingatlannal, köztük szőlővel is rendelkeztek, és 1434-es adózási jegyzék szerint ők is bekapcsolódtak a borkereskedelembe. A bőripar két önálló ágát alkotó kézművesek, tímárok és vargák; előbbi a nyersbőrt dolgozta fel, utóbbi a kidolgozott bőrt lábbelivé alakította. Már az 1379-es adólajstromon is megkülönböztették a tímármesterség két ágát, a tímárokét, akik a bőrt durván dolgozták ki, és az irhatímárokét, akik a finomabb bőroket állították elő. Az összeírásban két irhás, 14 tímár és két tímárözvegy szerepel, akik, mivel adózó polgárok voltak, nyilván férjük mesterségét folytatták, létszámuk 1734-re kilencre emelkedett. Végrendeleteikből kiderült, hogy a tímárok nem csak házzal, hanem telekkel és szőlővel is rendelkeztek, így a borkereskedelemben is részt vettek. A tímárok céhes szervezéséről igen keveset tudunk, de bizonyos, hogy már XIV. századtól voltak közös munkatelepeik a város és a Duna közötti területen. A vargák is egy közösségben telepedtek le a belváros területén a Schuestergässlben. 1379-ben 15 cipészről, fél évszázaddal később 12 cipészről és egy cipésznéről tudunk. (*Körömy*, 1883.)

A vargák 1376-ban az elsők között kaptak céhszabályzatot, amely szerint csak árral, dróttal és két szurkos fonállal készíthettek el mindennemű lábbelit, és csak zsírral kenhették be. A tű, a faggyú használata és a foltozás, a cipőnek a piacon való elégetése terhe mellett tilos volt. A XVI. században azon túl, hogy a csizmadiák önálló szervezetekbe tömörültek, módosították az eredeti céhszabályzatukat is, tudniillik a cipészlegények 1516-ban sérelmezték a céhen kívüli foltozóvargák munkavállalását, tiltakozásul a közeli Bazin városában vonultak ki, így Pozsonyban munkaerőhiány keletkezett. A susztermesterek engedve a nyomásnak, módosították a céhszabályzatot, többek között a céhkényszer kimondásával is, ami azt jelentette, hogy céhen kívüli vargák nem maradhattak a városban. A legények lázadásának másik következménye a cipészek legénycéhének létrehozása lett, melynek szabályzatát a mesterek írásban fektették le. (Szulovszky, 2005.)

Noha a pékek nem tartoztak az előbb említett legvagyonosabb iparosok közé, mégis ki kell emelnünk őket, hiszen azok közé az egyesületek közé tartoztak, amelyek bizonyíthatóan a legkorábban, 1376-ban kaptak szabályokat érdekvédelmi szervezetüknek. A pékek a városi polgárság életének nélkülözhetetlenek voltak, hiszen a legfontosabb élelmiszert a kenyérfélék jelentették. Szabályzatukból kiderül, hogy a városi tanács 1376-ban 16 pékmester működését engedélyezte. Ezek a belvárosban saját utcájukban laktak, de ugyanúgy megtaláljuk nyomaikat a külváros területén is. 1434-ben 18 pék, avagy pékasszony került az adózók sorába. A pékek iparának már a XIV. században is több ága ismert. Megkülönböztethetjük az általában fehér lisztet használó cipónagyságú zsemlét készítő zsemléseket, a fehér lisztből fehér kenyeret sütő fehérpékeket, a barna vagy fekete silány lisztből olcsó pékárut készítő feketepékek, végül a pékek önálló iparágát alkották a mézesbábkészítők is. A városi hatóság természetesen írásban szabályozta a péksütemények minőségét és nagyságát az ellenőrzés megkönnyítése céljából, a pékek 1436-tól áruikat egy-egy római számmal látták el, hogy a mesterembert panasz esetén könnyen felelősségre lehessen vonni. A péklegénynek önálló céhe már igen korán, 1433-ban létrejött, melynek szabályait a pékmesterek fogalmazták meg. (Skorka, 2005. 147.)

Amint látható, a ruházati és szövő iparágak együttesen igen sok kézművest foglalkoztattak a középkori Pozsonyban. Már az 1379. évi adójegyzékben is önálló iparágként jelent meg a takácsok, vásznasok, kallósok, gyapjútisztítók és posztókészítők mestersége. 1434-re tovább differenciálódott az ipar: feltűntek a posztóványolók, posztónyírók, posztófestők és a posztókereskedők. A takács feladata volt a vászon len-, illetve kenderfonalból való szövése, az előbbit *kindl*nek, az utóbbit *rupfen*nek nevezték. A fenti adatokból nyilván jól látszik, hogy a szövőipar 1434-ben igen komoly visszaesést mutat. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a XV. században a pozsonyi polgárok igen nagy mennyiségben importálták az Európa legkiemelkedőbb szövőipari központjaiban beszerzett posztót és vásznat. (Ortvay, 1892.)

Így a Pozsonyban gyakran előállított durva, olcsó és nyers darócot, a gyapjúkészítők, kallósok, ványolók a maguk műhelyében mosták, tisztították meg a zsírtól, enyvtől, piszoktól és egyéb anyagoktól. A tisztított posztó szőrszárait a posztónyírók simították azonos irányba, ezután kerültek a festőkhöz, azután bocsáthatták áruba. Pozsonyban gyakran maguk a posztókereskedők voltak a posztónyírók, és boltjaik a városháza előtti terén álltak. A ruhakészítés felelősei a szabók voltak, akik ruháikat megrendelésre, és pontos méretre, a polgárok által megvásárolt szövetből varrták. 1379-ből három szabómesterről tudunk, de

jövedelmük igazán nem tűnik jelentősnek. 1434-ben már tíz szabómesterről tudunk, és egy szabónéról, akik az adózók körébe tartoztak. A XV. századi szabók a korábbiaknál jóval vagyonosabbnak számítottak, szert tehettek olykor még szőlőparcellákra is, így foglalkoztak borkereskedéssel is. A ruházati ipar speciális, de a középkorban igen fontos ága a kalapkészítés. 1379-ben és 1434-ben is csupán két-két *kalapost* jegyezték fel. Hogy a későbbiekben növekedett a kalaposok száma és jelentősége, arra igen jó bizonyítékul szolgál, hogy Pozsonyban ma is utca őrzi a kalaposmesterek emlékét. A városban készült süvegek a XVII. században lettek igazán híressé. A szabóknak és a kalaposoknak tiltott volt a kabátokat és a fejfedőket szőrmével bélelni, ehhez engedélyt csak olyanok kaphattak, akik a bőrt képesek voltak saját kezükkel feldolgozni. A szűcsöket pedig erre minden készségük, tudásuk és szabályzatuk feljogosította. A szőrmével bérelt és díszített a ruhadarab a középkorban igen kedvelt volt, és mivel Pozsony környéki erdők prêmes állatokban gazdagnak mutatkoztak, a város szűcsmesterei komoly foglalkoztatásnak örvendtek. A ruházati és szövőipari ágazatokat érdekvédelmi szervezetek megalakulása szempontjából figyeljük meg, azt tapasztaljuk, hogy a szabók 1411. évből származó céhe a legkorábbi, ezt a szűcsök szerveződése követte 1467-ben, a posztónyíróké 1470-ben, a legkésőbbi a takácsok 1552-ből való társulása. (Szűcs, 1955.)

A tímárokról, a bőripar igen kiemelkedő képviselőiről már esett szó, a XV. század folyamán a bőrfeldolgozás azonban számos újabb iparágat hívott létre. Ilyenek a város tehetősebb polgárai közé tartozó nyereg és nyeregtáska készítést vállaló nyergesek. A középkorban a szépen kidolgozott nyergek polgári és főúri körökben egyformán igen értékes ajándéknak számítottak. Nem csoda tehát, hogy az adóösszeírók szerint a nyergesek ennek ellenére is jelentős jövedelmet könyvelhettek el, hogy nem volt szőlőjük. A középkori polgárok előszeretettel hordtak tarsolyokat és zacskókat, amelyek egyszerre voltak hasznosak is és fényűző dísz tárgyak is. A zacskósok, tarsolyosok, akik táskákat, utazó ládákat is készítettek, a XVI. századra a legkeresettebb kézművesek közé emelkedtek, céhüket is 1459-ben alakították meg. Nem tekinthetjük ennyire jelentősnek az övkészítőket és szíjgyártókat, hiszen 1379-ben egyet sem jegyezték fel közülük, még 1434-ben is csak négy szíjgyártóról szólnak a feljegyzések. (Szulovszky, 2005.)

A kőművesek és az ácsok, akik az 1379. adólajstromban nem is szerepeltek, az elkövetkezendő századokra már nélkülözhetetlenné váltak. Pozsony ugyanis a XV. századra már bekerült a Magyar Királyság gazdaságilag legjelentősebb városai közé, az ország nyugati kapujának tekintették, és nemcsak a kereskedőket vonzotta, hanem a letelepülni vágyókat is. Az építőipari szakembereknek nem csak új lakóházakat kellett emelniük, hanem felelősek voltak a város szépítéséért és erősítéséért is. A XVI. században újabb lökést adott az építészeti iparágaknak, hogy Pozsony a török által hódított Buda helyébe lépve a királyi Magyarország fővárosa lett. A polgári építkezések lassabban haladtak, de a városi intézmények bőven kínáltak munkát a kőművesek számára. (Ortvay, 1892.)

1451-ben a várfalaknak a város irányába néző lőréseit befalzták, majd 1487-ben elvégezték az új városi óra felszereléséhez szükséges állványozást, 1491-ben a városfalon keletkezett lyukak tüntették el. 1498-ban sor került a városban álló féltorony renoválására, 1510-ben az egyik városkapu előtt lévő árkot falzták ki, ugyanekkor a fegyverraktárhoz tűzfalakat is emeltek. Az ácsmesterek hajó- és hídácsoknál, malomépítésnél vízgátak, és

akasztófa emelésénél találtak munkát, háztetőket, zsindeleztek, házakhoz, ereszeket és üvegablakok elé falácsokat készítettek. A vagyonos polgároknak számító ácsok és kőművesek 1434. évi összeírás alapján borüzletekben is érdekeltek voltak. Vélhetően létezett a kőműveseknek és ácsoknak is valamilyen társulása, a fennmaradt forrásokban azonban nincsen adat arra, hogy a céhekről beszélhessünk. Mindenesetre az bizonyos, hogy mint európai társainak, a pozsonyi kőműveseknek is voltak kőműves jelvényeik. (Skorka, 2005.)

A faiparban dolgozó kézművesek, *asztalosok és szekrényesek* száma nem lehetett túl jelentős, hiszen 1379-ből egy asztalost és két szekrényest, 1434-ből csupán két asztalost tudunk kimutatni. Mind számukban, mind jövedelemben jelentősebbnek bizonyultak náluk a fatálakat, -tányérokat, -teknőket, fakanalakat, -villákat, -lapátokat, játékkockákat, sakktáblákat, készítő esztergályosok és a városi iparosság legkeresettebb kézművesei, a kádárok. A XVI. század folyamán mindkét iparág mesterei céhekbe tömörülve dolgoztak, ám céhkönyvük csak a kádároknak maradt fenn. (Szádeczky-Kardoss, 1913.)

A fém- és faipar mesterei közül azok, akik elsősorban a polgári háztartásokat látták el használati eszközökkel, a *rézművesek*, az *ónedénygyártók* és a *bádogosok* soraiból kerültek ki. A rézedényeket és más konyhai eszközöket gyártó rézművesek a középkori Pozsonyban egyáltalán nem képviseltették magukat nagy számban, hiszen az 1379-es összeíráson egyetlen özvegyet említett, az 1434-es egyet sem. 1520-ban pedig, a város fürdőjének kádját egy bécsi rézművessel készítették el. A rézeszközöknek a háztartásban jelentkező hiányát ónedényekkel küszöbölték ki. Az ónedénygyártók tálakkal, tányérokkal, kanalakkal, poharakkal, gyertyatartókkal és lámpákkal látták el a polgárokat. Céhük azonban a XVII. században, viszonylag későn jött létre. Háztartási eszközök, a tölcsérek, palackok, csövek, kancsók, kannák, edények gyártásában a bádogosok jelentősége volt nagy, esetükben azonban a városi megbízásokkal is számolnunk kell; (tornyok csúcsainak befedése, házaknak, bádogos zászlóinak elkészítése és felszerelése). Ennek a három iparoscsoportnak a tagjai nem tartoztak a város tehetős polgárai közé. Ebben nyilván az is szerepet játszott, hogy az ónt és a bádogot importálni kellett, az üstöket és tepsiket pedig a pozsonyiak nem mindig tőlük vették, hanem gyakran importból szerezték be. Jelentős volt a belvárosban, külön utcában lakó lakatosok közössége. Számuk a XVIII. század folyamán egyre növekedett, céhes szervezetük első nyomai mégis a XVII. század első évtizedeiből maradtak fenn. A lakatosoknak akadt munkájuk bőséggel, hiszen nem csupán kulcsokat, zárat, ajtó- és ablakkereteket készítettek, hanem a város óráit is ők állították be, sőt őket bízták meg az ágyúk megvasalásával is. A hajdan egységes kovácmesterségből az igények és az eljárás módok fejlődésével váltak ki a lécszindelyszegeket gyártó szegkovácsok, a fegyver-, páncél és kardkovácsok, a sisakosok, az íjgyártók és a sarkantyúkészítők. Az alapiparág sem differenciálódott annyira, mint a kovácsoké. Pozsony a fegyvergyártásban rejlő lehetőséget meglehetősen korán felismerte, hiszen a középkori városok véderejét - többek között - a védelmi szolgálatra kötelezett polgárság alkotta. Ennek megfelelően a polgárokat el kellett látni fegyverzetrel, ez pedig a városi fegyverkovácsos dolga volt. Saját polgáraik igényein túl a fegyvermesterek gyakran kaptak megbízásokat a nemesektől, kardok, páncélok, mell-, láb- és nyakvérték, pajzsok, vasingek, pléhkesztyűk, sisakok készítésére, de olykor még a jobbágyok is vásárolhattak tőlük vadászfegyvereket. A pozsonyi fegyvergyártók nem késlekedtek alkalmassá tenni iparukat a XV. századi új harcászat követelményeinek kielégítésére,

lőfegyverek gyártására. Ekkor jelentek meg a szakállas puskákat készítő puskművesek és a tüzér, illetve ágyú mesterek. 1414-ben Pozsonyban egyetlen ágyú mestert tartunk számon, 1434-ben négyet, négy évvel később már hatot. A városnak ezen kívül gazdag fegyverraktára és ágyúöntő műhelye is volt, ahol az ágyúk csövét agyagformákban öntötték ki, a szerkezet más részeit pedig saját műhelyükben kovácsolták, és ácsok készítették el. A kőlövegek a kőfaragók és a kőművesek munkáját dicsérték. Ólomöntők az ólomgolyókat készítették, a puskaporhoz szükséges a salétromot pedig a salétrom mesterek állították elő. (Szűcs, 1955.)

A pozsonyi céhszervezettel kapcsolatban is megállapíthatunk néhány alapvetést. Látható, hogy a XIV. század második felétől a kézművesek céhekbe való szerveződése folyamatosan ment végbe, a későbbi évszázadok folyamán az újabb iparágak megjelenéséhez, illetve bizonyos iparágak jelentőségének növekedéséhez alkalmazkodva. Az első céhszabályzatokat minden esetben a városi hatóság szerkesztette meg, ezt a feladatot a XV. századtól azonban a társulni vágyó mesterek vállalták magukra, és a városi tanácsnak már csak a jóváhagyó szerep maradt. A XV. század folyamán jelentek meg a további mestercéhek mellett működő legénycéhek, melyek felügyeleti joga a mestereké volt. A korszak egyéb viszonyait tekintetbe véve figyelemre méltó, hogy igen nagy számban találunk olyan pozsonyi özvegyeket, akik a férj halála után tovább folytatták mesterségét, tartottak legényt is, inast is, emez iparúzési jogukat csak akkor veszítették el, ha másodszor is férjhez mentek. A céhek ezáltal úgynevezett erkölcsrendészeti feladatokat is elláttak, hiszen a mesterek közé csak törvényes házasságból származó, derék, becsületes, igaz keresztény ember kerülhetett. Gyakran szabták feltételül a mielőbbi nősülést, ezzel próbálták a kézműveseket a városhoz kötni, a legényeknek megtiltották a lányokkal való együtt hálást, illetve a kocsmákban, utcákon való kockázást, kártyázást. A céhszabályzatok vallás erkölcsi részei előírták a tagoknak bizonyos körmeneteken való részvételét és a misehallgatást. Az úgynevezett iparrendészeti feladatok is a céhek hatáskörébe tartoztak, hiszen ezek szabályozták a termelőfolyamatot, ezek akadályozták meg a konkurencia kialakulását, és ezek biztosították a termékek állandó minőségét. Erkölcsrendészeti és iparrendészeti szempontból a pozsonyi céhek igen jól és fegyelmezetten működtek, azonban a városigazgatásban testületileg egyáltalán nem jutottak szerephez, jelentőségüket, vagy inkább jelentéktelenségüket az is igazolja, hogy a polgárjogot Pozsonyban a mestereknek nem a céhtagság szerezte meg, hanem éppen fordítva: a céhekbe csak pozsonyi polgárokat vettek fel. Másrészt Pozsonyban az iparúzés joga nem kapcsolódott össze a városi hivatalvezetés jogával, aki ez utóbbit választotta, annak általában le kellett mondania az előbbiről. (Skorka, 2005.)

A pozsonyi ipar szerkezetének XIV-XVI. századi fejlődését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a városi ipara nem érte el a nyugat-európai városok fejlettségét. Pozsonyban hozzávetőleg 50-60 iparágat különböztethetünk meg egymástól, szemben azzal, hogy a kézművesipar ebben az időszakban Nyugat-Európa városaiban átlagosan száz iparágra vált szét. A csekély termékexportból arra következtethetünk, hogy az ipari termelés a lakosság igényét épphogy ki tudta elégíteni, bár mint láttuk egyes iparágakból még azt sem mondhatjuk el. Az ipar teljes fejlődését valószínűleg nagymértékben akadályozták az őstermelő ágazatok. Elég csak arra utalni, mekkora volt a szerepe és jelentősége a szőlőgazdálkodásnak és a bortermelésnek a pozsonyi polgárok foglalkoztatásában és jövedelmében. (Ortvay, 1892.)

Az ipar és a céhek helyzete a három részre szakadt Magyarországon

A másfél százados török uralom idején hazánk ipari és városi fejlődésének megrekedése több tényezővel magyarázható. A nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyünk, amely elősegítette az iparcikkek növekvő behozatalát, - *korábban* is viszonylag - *fejletlen ipart* legyőzhetetlen ellenfelekkel állította szembe. Továbbá figyelembe kell venni azt is, hogy a behozott nagy mennyiségű készáru előállítására mögött magasabb üzemszervezési szint állt, a termékek minősége vélhetően nem haladta meg a külföldi céhmesterek áruinak szintjét, ám az alacsonyabb ár a minőségi hátrányt ellensúlyozta; a tőkésedő kézműipar termékei tágabb fogyasztói kör számára váltak elérhetőbbé. (Meltzl, 1892. 632.)

A hazai agrár- és nyersanyag kivitel előtt szélesebb kapuk nyíltak meg, amelyeken keresztül viszont még több iparcikk juthatott be az országba. Az erős királyi hatalom hiánya, *az ország politikai megosztottsága* eleve lehetetlenné tette a belső piac védelmét, amelynek felleveőképessége *a népesség számának tartós csökkenése* miatt amúgy is korlátozott volt. Ipari, illetve *kereskedelmi szempontból olyan fontos települések kerültek török uralom alá*, mint - a szabad királyi városok közül - Buda, Pest, Szeged, Fehérvár, továbbá *népes mezővárosok*, például Kecskemét, Ráckeve, Makó, Mohács, Pécs, amelyeknek lakosságából nem lebecsülendő iparra lehet következtetni. (Buza, 2005.)

A töröktől való mentesség, a legutolsó török kézre került vártól való viszonylagos távolság nem jelentett automatikusan békés körülményeket; a *központi hatalom*, amelyet idegen erő testesített meg, s a vele szembeforduló rendiség - jogi, nemzeti, illetve vallási sérelmek miatt indított - *küzdelmei* többször felvonulási tereppé, hadműveleti területté tették a városok környékét. Ha ellenállásba ütköztek a felvonult hadak, a városokat ostrommal vették be, a polgárság ilyenkor szokott adójának többszörösét volt kénytelen kifizetni, ezen túl még természetbeni terheket - például fegyver- és lőporgyártás, ágyúvontatási és hadiszállítási, továbbá élelmezési és abrakolási kötelezettséget hárítottak rá. Önkéntes kapunyitásra is volt példa, erre nem csak az anyagi okok készítették a polgárságot. Például Kassa és néhány szabad királyi város azért tárta ki kapuit Bocskai seregei előtt, mert a *polgárságot sújtó rekatolizációs törekvésekkel szemben* a leendő fejedelemben látták a vallásszabadság védelmezőjét.

Sajnos nem csak a külső körülmények nehezítették a szerény polgári létet, hanem akadtak feszültségek a falakon belül is, például egyrészt a város közigazgatási tisztségeit és gazdasági vezetését szilárdan birtokló tehetős kalmárok, bányavállalkozók, fő- vagy körtéri házak tulajdonosai, (az ún. ringbürgerek), másrészt a szegényebb kézműves, illetve polgárjoggal nem rendelkező városiak, továbbá a még bizonytalanabb megélhetési külvárosiak (az ún. hóstásiak) között. Felső-Magyarországtól Erdélyig nem voltak példátlanok a nyelvi és vallási feszültségek, a magyar és a német iparosok, illetve egyes alsó-magyarországi városokban a német és szlovák lakosok között, de az 1608. évi országgyűlés végzésének megfelelő nagyszombati, illetve beszercebányai gyakorlat - rendszeres csere, mely szerint a magyar, a német, illetve a szlovák tisztikar évente váltotta egymást -, jelzi, hogy ezeket az ellentéteket át lehetett hidalni. Az ipari és városi fejlődés nyugat-európai mércéhez mért lemaradása nem miattuk következett be. (Király, 1894.)

A török kori Magyarország *kézműves* iparának fejlettsége nem haladta meg a céhekét. A *céhrendszer* nem szorult a városok falai közé, jöttek létre mezővárosi céhek,

ahogy azt már korábban is láttuk, illetve egyes falvak és mezővárosok környékének iparosai szintén alapítottak céhet. Azonban a 60-70 kézműipari ág nem mindegyike jutott el a céhes keretekig. A szakmák mintegy harmada sorolható a céhes iparba, amely nagyobb mértékben a jelentősebb szabad királyi városokban szakosodott. (Buza, 2005.)

A népesség egy része a házipari keretek között nem csak a családi szükségletek kielégítésére termelt, hanem áruba is kívánta bocsátani a felesleget, így versenytársként jelentkezett, az egyébként sem bővülő belső piacon. Az *önellátásra való törekvés* sem térben, sem időben nem volt egyenletes; kedvezőbb értékesítési lehetőség közepette kevésbé, viszont áruhiány, illetve nyomasztó pénzhiány esetén nagyobb mértékben jelentkezett. (Skorka, 2018.)

A bányászat hatása a XVI-XVII. század iparfejlődésére

Jól lehet a bányászat egyrészt több szempontból speciális, másrészt nem tartozik a szűkebb értelemben vett iparhoz, ámde jó néhány kézműves mesterséggel szoros kapcsolatban állt, ezért említést érdemel. Már csak azért is, mert a gazdaság leginkább tőkeigényes ágazata volt, amelynek jelentősége túlmutatott önmagán. Nem véletlen, hogy a *Thurzó-Fugger vállalkozás* kapcsán itt jelent meg a külföldi tőke, ami jelezte az ország, illetve politikai határokon átnyúló kalmár tőke termelésbe áramlását. 1546-ban végleg kivonultak az országból a Fuggerek, részben a mohácsi vész utáni belviszályok, részben az egyre fenyegető török veszély miatt.

A nemesérc kitermelése azonban nem vált teljes egészében kincstári monopóliummá, a magántőke képviselői bányatársaságokat hoztak létre, - például a XVI. század második felében a Brenner-szövetséget az ezüstjéről híres *Selmezbányán* - a nyereségből viszont befektetett tőkéjük arányában részesedtek. Kockázatosak és költségesek voltak a vállalkozások, mert szerény ismeretekkel rendelkeztek a telérek elhelyezkedéséről, gazdagságáról, ami a vállalkozók számára - szerződéseik szóhasználata szerint - az „*áldást*” jelentette. Legismertebb és legkeresettebb bányatermékünk az *arany* volt, amelyet főként Körmöcbánya és Selmezbánya térségében, illetve csökkenő hozammal néhány kisebb felföldi bányaváros környékén, továbbá számottevő mennyiségben Nagybányán, Kapnikbányán, szerényebb mértékben az erdélyi Abrudbányán és Zalatnán hoztak felszínre. Több helyütt foglalkoztak aranymosással is. A helység neve, középkori eredetű, arany és aranyos tagja, illetve a Maros, Aranyos mellékfolyójának neve egyaránt jelzi, hogy az érchegeységek felől folyó vizek hordalékában volt nemesfém is, amelyet szintén igyekeztek kinyerni. A nemesfémek beváltása és finomítása állami monopólium volt a királyi Magyarországon és Erdélyben egyaránt, s természetesen a kincstár mindenütt igyekezett leszorítani a beváltási árat. Ennek ellenére a körmöci aranybányászat a XVII. század végén gyakran volt veszteséges, és az erdélyi bányák hozama is csupán arra volt elegendő, hogy a fejedelmi pénzverdéket ellássa nyersanyaggal. (Schack – Vincze, 1930. 102–104.)

A XVII. század utolsó harmadában mind a nemesfémek, mind a réz bányászatát hátráltatta a szakemberhiány, ami elsősorban a reálbérek csökkenése miatt következett be. Érthető, hogy az 1680-as évektől a kincstár megkülönböztetett figyelmet fordított a szepességi, *Szomolnok* térségben megnyitott dúsnak ígérkező bányákra, amelyeknek reze, egyes esztendőkből több tízezer forint tiszta hasznot hozott. Erdély értékes bányakincseinek egyike volt a higany, akkori nevén a kéneső, amelyet Zalatnán hoztak felszínre. A higanyt amalgamozásra - részben az ezüst kinyerésére, részben pedig ónnal vegyítve *foncsorozásra* - használták, nem

véletlen, hogy az erdélyi higany egy része az üvegiparáról, tükreiről is híres Velencébe került. A magyarországi vastermelés sem mennyiségében, sem minősége terén nem versenyezhetett a szomszédos Stájerországgal. A dobsinai és a csetneki acélra azért békeidőben is számítottak a „kardverők”. Erdélyben és a hódoltságban egyaránt fogalom volt a csetneki sín- és rúdvas, amelyből a helyi kovácsok, szeget, patkót, ásót, sarlót, kapát, csoroszlját, ekevasat készítettek. (Buza, 2005.)

A malomipar és a sütőipar fejlődése az alapvető szükségletek kielégítésére

Az élelmiszeripar kézműipari szintet meghaladó ágazata a malomipar volt. Legelterjedtebbek voltak a vízimalmok, melyek között 10-12 pár kőre járó gátas malom is akadt - például Pápán, Tatán, Óváron. Főként a Dunán és a Tiszán sorakozott számos hajómalom - és akadályozta a hajózást -, de a Vágtól a Marosig nagyobb folyókon másutt sem volt ismeretlen e bonyolult szerkezet. Török szemmel nézve a hazai malomipar fejlett volt. *Evlija Cselebi*, a világhírű török útleíró a XVII. század közepén megcsodálta a „...magyar szerkezetű mesterséges vízimalmokat, amelyek különféle finom liszteket szolgáltatnak, még a lisztet is *megszitálják*, s a korpát *különválasztják*, úgy, hogy az embereknek hozzá sem kell nyúlnia, csak a búzát kell felöntenie.” A rázószita a XVI. század végén már Magyarországon is elterjedt, kiszorította a hagyományos őrlést, amelyben az őrlés után kézi szitálással kellett elválasztani a korpát.

Török kori molnárjaink *vámőrlést* folytattak, azaz nem pénzben, hanem természetben kapták meg az őrlési díjat. Ez a XVI-XVII. század folyamán sokáig 1/16-od rész volt, de a XVII. század végére sok helyütt 1/10-re emelkedett. A molnárt a vámnak csak egy része illette meg, hosszú évtizedeken át harmada, de a XV. század vége felé inkább a negyede. Többnyire *bérlőként dolgozott*, mert a *malomtartás földesúri jog volt*. (Szulovszky, 2005.)

A mezővárosiaknak helyenként sikerült kibújniuk az őrlőművek földesúri ellenőrzése alól. Például a Pozsony megyei Somorja lakóinak malmait nem írták össze, mert ők egyéb terheiket is pénzben váltották meg. Egyes hegyi és alföldi helységek gazdaságföldrajzi viszonyai nem tették lehetővé malom létesítését. Lakói kénytelenek voltak szekerezni az őrlendő gabonával. Még a nagyobb településeken sem élt és dolgozott annyi molnár, hogy céhszervezetet hozzanak létre, ezért egy-egy tájegység, esetleg szomszédos megyék molnárai *céhunióba* léptek. Például a barcasági német molnárok a XVI. század végén, a Vág völgyében élő vízi és hajómalommal rendelkező gazdák a XVII. század közepén az Abaúj-Borsod-Gömör-Torna és Zemplén megyei molnárok valamivel később. Az utóbbiak céhszabályzata szerint a céhtagságra pályázó köteles,

„...egy pár követ tisztességesen, ahogy az új gerendelyt 16 szegletben minden kár nélkül fölfaragni, avagy egy új, szárazkereket tisztességesen megkötni. Ha ez munkában valami hiba esik, az mesterek érdeme szerint megbüntessék, ha pedig a próbát igazán teljesíti, semmiképpen az céhnek igazságátul meg ne tartassék, hanem azzal élhessen ...”, azaz nyerjen felvételt a céhbe. A barcasági céhunió élén *főmester* állt, aki Brassóban lakott. A környék mezővárosában „öregmesterek” ügyeltek a céh rendjére. Évente választottak „malomlátót”, aki tisztsége idején kétszer járta be a malmokat, s ha indokoltnak látta, pénzbírsággal sújthatta a hanyag, illetve a céhszabály ellen vétő molnárokat. (Idézi: Buza, 2005. 176-177.)

A malomipar és a sütőipar a XVI-XVII. században már nem kapcsolódott olyan szorosan össze, mint a megelőző korokban. A legnagyobb teljesítőképességű sütőházak a fontosabb

uradalmi központokban épültek, mert a nagybirtokok várainak katonai és majorságainak gazdasági helyzete, az átutazók és az alkalmilag ott időzők ellátása rengeteg kenyeret igényelt.

A városi sütőipar céhesedésének bizonyítéka a Körmöci sütők céhének 1554. évi megalakítása. Ahol korábban nem jött létre céh, ott az alapítók valamelyik közeli város pékjeinek céhlevelét vették át, például a XVII. század első felében a késmárkiak a lőcseiekét. A nagyobb lélekszámú településeken akkor is, ha nem rendelkeztek szabad királyi városi joggal, megfigyelhető a sütőipar szakosodása. Például Debrecenben kenyér-, kalács-, perecsütők és mézeskalácsosokról tudunk. A *bábosok céhe* a XVII. század elején önállósult Pozsonyban. Nagyszombatban a XVII. század közepén több olyan perces és pogácsás volt, aki mestersége után adózott, de maga természetette meg a lisztnek való gabonát; rajtuk kívül még számos pék élt, a sütőiparban dolgozott, a legtöbb kézműves az egyetemi városokban. A király Magyarországra és Erdélybe beszállásolt császári katonák pedig sütésre kényszerítették a céhtagokat is. A XVII. század végén az élelmiszerhiány és a pénzomlás miatt növekedett a természetbeni ellátás súlya, s ezt a sütőipar ugyancsak megsínylette. (Buza, 2005. 179.)

A mészárosok mint „húsmívesek”

Az 1625-ben kelt országos céhszabályzat szerint a mészáros legény ...mesterré akar lenni ... hogy ő is az mesterségét ... szabadon művelhesse, ... tartozik az ő mesterségének és tudományának bizonyására, egy ökröt és egy ártányt²⁸ levágni. A nyilvános vágás alkalmával a legénynek nem is annyira a jószág letaglózásában kellett jeleskednie, hanem a hús „mívelésében”, vagyis árusításra alkalmassá tételében. A bárd és a tagló mesterei a szabad királyi városokban és a népesebb mezővárosokban céhekbe tömörültek. Egy-egy mészáros azonban a nagyobb falvakban is akadt. Noha a széktartás joga elvben a földesurat illette meg, helyenként közösségi, illetve egyéni tulajdonban álló mészárszékekről is maradtak fenn források. Az uradalmi központokban ritkán rendeztek be mészárszéket, és a jogaihoz következetesen ragaszkodó földesúr sem maga ügyelt a vágóhelyre, hanem általában némi pénzberért és természetbeniekért bérbe adta a mészárszéket, egyidejűleg a bérlő köteletségével tette azt, hogy vágáskor friss hússal lássa el a földesúri konyhát. (Vissi, 2003.)

A céhekbe tömörült városi mészárosok nemcsak vágással és kiméréssel foglalkoztak, hanem bőr-, faggyú- és marhakereskedelemmel is. Noha a viszonteladást a céhszabályzat tiltotta, az áruforgalmi adatok azt tanúsítják, hogy a mesterek a szigorú előírásokat nem tartották kötelezőnek magukra nézve. A céhek „húslátó” mesterei felett a helyi elöljáróság és a vásárbírák gyakorolták a felügyeleti jogot, az előbbi fogalmazta meg - a mai szemmel nézve meghökkentő - tisztasági követelményeket is. Németújvár 1648-ban kelt tanácsa határozata szerint a mérleg serpenyőjét és a húsvágó törzsöket minden héten le kell mosni. Szegénynek és gazdagnak egyaránt jó húst kell mérniük, az igaz fontokkal, az azt hitelesített súlyokkal. A máramarosi koronavárosok 1629. évi árszabása azt is tartalmazza, hogy a színhúst el kellett különíteni a belsőségektől, és mint írták, a mészáros, a hústra levágott jószág „...*máját, tüdejét és tökeit reá ne hányja!*” (Idézi: Buza, 2005. 180.)

---

²⁸ Herélt sertés, hízásra fogott kan disznó.

Amikor a török kori Magyarországon húsról esett szó, azon a marhahúst értették. A vályún tartott sertélyös marha ugyanis ritkaságszámba ment. A sertéshús kínálata a rövid, őszi-téli időszakra korlátozódott, a mészárosok védőszentjének *Szent Mártonnak* napjától (november 11-től) húshagyó keddig, azaz a nagyböjt kezdetéig. Abban az időben a juhhús fogyasztása volt jelentősebb. A nyári birkanyírás - azaz a gyapjú begyűjtése után - elvárták, hogy a mészárosok juhokat is vágjanak. Iglóban város tanácsa 1635-ben szerződést kötött a helybéli mészárosokkal, megállapodásuk azt is tartalmazta, hogy „...*Szent Jakab napjától (július 25-től) kezdve legyen minden mészárosnak juhhúsa is, hogy a nép válogathasson.*” (Idézi: Szterényi, 1897. 234.)

A faggyúból és különböző zsiradékból szappant főztek. Debrecen szappanos céhe messze földön híres volt, kiváltságaikat a XVI. század végén nyerték el. Szorosan kapcsolódik mindehhez a bőrkikészítés és -feldolgozás. A nyersbőrt kikészítése a mészárosok a *tímároknak* adták el. Szoros összefüggést figyelhető meg a mészárosok száma és általában a bőriparból élők száma között. Lőcsén hét kézműves iparág 55 művelője foglalkozott valamilyen formában nyers- és kikészített bőrrrel; 19 tímár, 15 szűcs, nyolc cipész volt, köztük néhány csizmadia, rajtuk kívül még szíj-, erszény- és nyereggyártó is dolgozott ebben az ipari ágazatban. A szűcsök nem csak a juhbőrt dolgozták fel, hanem kikészítették a nyest, a vidra, a róka, a farkas, sőt esetenként a medve gereznáját is. A mezővárosokban a szűcsök és a vargák voltak a bőripar művelői. Természetesen a szűcsök nem csak a helyi lakosság számára készítették a ködmönt, a subát, a bőrkesztyűt, hanem falusiaknak is, bérelték a felső ruházatot, süvegeket.

A szíjgyártók többnyire marhabőrből készítették műveiket. A kassai főcéh - Szepsi mezőváros szíjgyártóinak 1629 őszén kiadott - céhszabályzata szerint „magyar módra permezett láncos féket, sügyelőt” és más lószerszámokat kellett készítenie a remeklőnek, de számot kellett adnia a nemes módra való „farmatring²⁹” és az erős bőrovek készítésének tudományáról is. (Szulovszky, 2005.)

A ruházati és szövőipar a XV-XVII. században

A fonáshoz és szövéshez szükséges gyapot kivételével szinte minden nyersanyag adott volt a török kori Magyarországon, ezek a kézművesipari ágak mégsem tudtak megerősödni. Észak-Itáliában és a délnémet térségben kivitelre szőtték lentből és gyapotból barchend³⁰ nevű textíliát, Kassán azonban nem járt sikerrel a barchendszövés; *Zsigmond király* korábbi kiváltságlevele ellenére lehanyaglott e tevékenység. Bártfán ugyan még a XVII. században is szőtték vásznat lengyel fonalból, de a bártfai gyolcs fénykora valójában a XV. század második felére esett.

A posztószövés természetesen nem korlátozódott Erdélyre. Nyugat-Magyarországon, Szokolca, a Vág völgyében Puhó, a Kis-Kárpátok lábánál, szőlőművelésről nevezetes Bazin és Modor lakóinak egy része foglalkozott posztószövésel. Szepességi városaink közül Lőcsén 23 posztószövőt, négy takácsot írtak össze az 1660-as évek végén, velük szemben viszont 40 szabóról és egy szűrszabóról tudunk; e számokból kitűnik, hogy többen dolgoztak a feldolgozó, mint az alapanyaggyártó iparágban. (Szterényi, 1897.)

²⁹ farmatring = lószerszám: az a gömbölyű, kitömött, hurok alakú szíj, amely a ló farka alatt keresztülhúzva megakadályozza a nyereg vagy a szerszám előre csúszását.

³⁰ Sűrűn szőtt, egyik oldalán bolyhos pamutszövetből való (ruhanemű).

A régi magyar nyelvben *csapómestereknek* nevezték a gyapjút feldolgozó posztószövőket, a takácsok pedig a vászonszövés mesterei voltak. Fonalat nem készítettek, hanem a környező falvak fehérnépétől vásárolták fel a nyersanyagot. Pozsonytól Késmárkig ismert a céhlevelekből, hogy a takácsok hitelesített rőfökkel³¹ voltak kötelesek mérni a vásznat, amelyből naponta 3,5-4 métert szőtt meg egy mester. A külföldről behozott kiváló minőségű damasztal, gyolccsal nem versenyezhetnek a hazai vászonszövők. A hozomány- és a hagyatéki leltárban megkülönböztették a gyolcsot és a vásznat. Gyolcsot csak a Szepességben és Bártfa környékén, valamint Brassóban szőttek elfogadható minőségben. Vele szemben a vászonszövés elterjedtebb volt. Egyes mezővárosokban tucatnyi takácsmester dolgozott. Rimaszombatban a „Böcsületes Takats Céhnek” 1666-ban tíz tagja volt, a század végére pedig a vasiparáról híres Csetneken 13 céhbeli mester kötelezte magát arra, hogy mindenben eleget tesz a kassai takácsoktól átvett céhszabályzatnak. (*Heckenast, 1996. 66.*)

Egyes mezővárosok takácsainak népes száma persze nem feledteti azt, hogy többen éltek a ruházati iparból, mint szövésből. A nevek világa pedig országos szinten billenti a mérleg nyelvét a feldolgozóipar javára. Szabók ugyanis olyan mezővárosokban is nagy számban dolgoztak, amelyekben a szövet egyáltalán nem készült. Családnévként Magyarországon a *Szabó* leggyakoribb, ez korántsem véletlen, ugyanis a legények számát a kézműipar ezen ágában kevésbé korlátozták, a városokban és az országos vásárokon termékeik egyaránt keresettek voltak. Előfordult, hogy szövetekkel is, készruhával is kereskedő, tehetősebb mesterek - korabeli kifejezéssel élve - a „vásármívesek” - munkára fogtak falusi kézműveseket is. Ha azonban a kereslet csökkent, a mezővárosi és a szabad királyi városi szabók együttesen sürgették a kontárok és vándorszabók elleni fellépést. (*Buza, 2005.*)

A hódoltság mezővárosokban szintén a szabóké volt a legelterjedtebb mesterség, amelyik az élénk kereskedelmű Ráckevén több, mint 50 családnak nyújtott megélhetést a XVI. század közepén. Hiba lenne azonban szabómestereknek tekinteni minden *Szabó* nevű mezővárosi lakost; Nagykőrösön *Szabó Mihály* a XVII. század közepén egyike volt a mezőváros gazdag cívisének, de vagyonát nem tű és olló, hanem marhatenyésztés és lótarás révén gyarapította. A beköltöző *Csuzai-Szabó* pedig a szőlőművelés és borkereskedelem hasznából emelkedett a mezőváros tehetősei közé. (*Szulovszky, 2005.*)

A fonó és szövőipari termékeket dolgoztak fel a gombkötők, a paszományosok, a vászonfestők; kapcsolódó kézműipari ágak tekinthetjük a kötélverő és a süveges, (később a kalapos) szakmát. Győr német nemzetiségi süveggyártói a bécsújhelyiek céhlevelét vették át a XVII. század első felében. Népeesebb városainkban, különösen azokban, amelyekben nagyobb számban éltek egyházi és világi előkelők, a XVI. században egy-egy kárpitos korhű kifejezéssel élve „kárpitjártó” is megélt keze munkájából. Falusi és mezővárosi lakosságunk öltözetének csak felsőruházati elemeit készítette vagy varratta meg. Esetleg a vásárokon tett rájuk szert, azonban a fehérnemű vásznának nem lebecsülendő hányada a háziparból került ki, a paraszti fonó-szövő ipar terméke volt. (*Skorka, 2005.*)

---

³¹ Országoként változó régi hossz mérték, amellyel főleg szövetet, kelmét, szalagot mértek; a kifeszített karon a hüvelyk hegyének távolsága a mell közepétől: kb. 60–78 cm.

A fémművesség alakulása a török uralom alatt

A falusi kovácstól a szabad királyi városban is gazdagnak tekintett ötvöség erősen szakosodott ez az ágazat. A jobbágynépségeken belül - akár a majorságban, mint tulajdonos alkalmazott, akár a faluban a parasztnép között élt - a kovács ezermesternek számított. Kassán a kovácsoknak külön utcájuk volt. Kovácsok egyes cikketeket igen nagy mennyiségben állítottak elő. A rozsnyóiak 1569-ben 150 ezer zsendelyszeget szállítottak a töröknek, 1633-ban pedig földesuruk - *Pázmány Péter* - rendelt tőlük 50 ezer zsendely-, 10 ezer lécszeget, és több mázsa rúdvasat. Katonai igényeknek is eleget kellett tenniük akkor, amikor dárdát, kardot, sarkantyút, patkót és zablát kellett szállítaniuk. (*Buza, 2005. 184.*)

A szabad királyi városokban kovácsoktól elkülönültek a késesek, fegyverkovácsok, lakatosok, páncélgyártók, puskaművesek, azok, akik a vastárgyak készítését, a megmunkálását magasabb szinten művelték. Mellettük ónöntők, kézművesek, csatornakészítők egyes helyiségekben messze földön híres harangöntők tevékenykedtek. (*Szterényi, 1897.*)

A hódoltsági mezővárosok kovácsai nem csak a helyi és a környező falvak lakosságának dolgoztak, hanem a „török rendre” követelt munkának is eleget tettek. Nagykőrösön háromöt kovács pörölye alatt formálódottak azok a méretes hídszegek, amelyek a budai és szolnoki hidakat erősítették meg. Nagykőrös kovácsai nem csak szegkovácsok voltak, az igényeknek megfelelően „megvasalták” a malomkorongot, a hordókat és a kocsikat, esetenként pedig egyszerűbb eszközöket is készítettek. Igényesebb feladatokat kaptak a lakatosok, akik részben új termékeket - lakatokat is - előállítottak, részben javították a vas, a vasazott és a fémeszközöket, így a pántokkal erősített ládákat, béklyókat, puskákat, de nekik kellett megpatkolniuk a katonák csizmáit, a törökökét és a végbeliekét, vagy éppen azokét, akik megfordultak a Duna-Tisza közén. Szabad királyi városainkban önálló lakatos céheket is alapítottak. A kassaiaké már 1557-ben létezett, de mestereik fogyatkozó száma lehetett az oka annak, hogy a XVII. században már „Lakatos, Órás és Puskaműves” egyesült céhet létesítettek. A kovácsok látványos és nehéz munkáját megcsodálták a kortársak, a Csetneken végső nyugalomra helyezett *Gyöngyösi István* rímes formában örököltte meg a „tatar kovácsok” munkáját. Színes leírása azonban Gömör megyében szerzett tapasztalataira épült.

*Felgerjedvén a tűz, a szikrák ropognak,
Hevül a vas, arrúl rozsdák pattognak,
Az erőss kovácsok mellette forognak,
Kezdett munkájukhoz serényen fognak.
Hajnal-színt mutat már a vas setétsége,
megpirosította a tűz melegsége.
Minden mocska, szennye, rozsdája leége,
Engedelmeskedik lágyult keménsége.
Zúgnak a pörölyök felemelt kezekben,
Üt ki-ki, lehet mennél erősebben.
A tűz és a munka hevíti testekben,
A repülő szikrák dongnak műhelyekben. (Idézi Buza, 2005, 185.)*

A XVI-XVII. századi Magyarországon a kézműves fémipar csúcspontját az ötvösség érte el. Ez az iparág a felvidéki és erdélyi városokban virágzott igazán. Kelet-Közép-Európa más

térségeihez képest hazánk földje gazdag volt nemesfémekben, illetve az agrárkivitelből tekintélyes mennyiségű vert pénz - főként ezüst - áramlott egy ideig az országba. Az ezüst tallérok egy részéből zománcberakásos, drágakövekkel, gyöngyökkel ékesített tokokat, dísz- és kegytárgyakat, kelyheket, kupákat, fedeles kannákat, tálakat, ezüstoneszközöket, illetve ékszereket készítettek. Bár Augsburg és Nürnberg aranyműveseinek szintjéig nem jutottak, Brassó és Kolozsvár ötvöse messze földön híresek voltak. A nevesebb mesterek Kassán, Selmecebányán és Besztercebányán, valamint Lőcsén a gazdag városi polgárok közé sorolták, de a mezővárosi jogállású Debrecen és Kecskemét ötvöseinek is volt tekintélyük. Jeles végvári mezővárosaink közül Győr, Komárom, Esztergom és Érsekújvár ötvöse közös céhet alapítottak

a XVII. század elején. (*Győrffy, 1980.*)

A meghatározó nyugat-európai hatások mellett a török ötvösség befolyása is kimutatható. A fémművesség, pontosabban a fegyvergyártás anyag- és munkaerőigényes ága volt az ágyúöntés. Magyarországon és Erdélyben egyaránt csak néhány szabad királyi város kézművesei vállalkoztak e feladatra. *I. Rákóczi György* gyulafehérvári ágyúöntő műhelye - százas nagyságrendű munkáslétszámával - kiemelkedő ipari létesítménynek bizonyult. (*Szulovszky, 2005.*)

Fa- és építőipar a hódoltság idején

A fafeldolgozás ősi mindenesei az ácsok voltak. Mesterségbeli tudásukat dicsérik a korabeli középületek, város- és megyeházák tetőszerkezetei, a harang- és templomtornyok gerendázatai. Az ácsok és kőművesek béréről, mint a kor jól fizetett kézműveseinek napszámberéről, igen értékes feljegyzések maradtak fenn. Példájukat követve céhszervezetbe tömörültek, sok helyütt az asztalosok és az erdélyi szászok között az esztergályosok.

Számos új céhet hoztak létre a kádárok, különösen ott, ahol jelentős volt a szőlőművelés, illetve a borkereskedelem. Természetesen nem csak bornak való „karikafát”, hanem káposztástól, puszkaporos hordótól kezdve a fürödőkádig, a nagy, középső és kis dézsáig, a különböző itatóvödrökig többféle öblös edényt - csobolyót, csöbröt, puttonyt és sajtárt - készítettek. A mesterré válás előtt álló legénynek ugyanúgy kellett tudnia abroncsot faragni, mint „dugafát”, (= hordó, illetve kádfalat) hasogatni. A feldolgozásnál figyelembe vették a fa minőségét is, egységnyi idő alatt tölgyfából hat, fenyőből pedig 10 csobolyót kellett készíteni. (*Körömy, 1883.*)

A kádármesterség volt a fafeldolgozás legelterjedtebb iparága, céhesedése erőteljes volt Sopron, Pozsony és Trencsén megyében, valamint Erdélyben, a Marostól délkeletre. Bognárcéhek ugyancsak szép számmal alakultak a XVI-XVII. században. A bognár és kádármesterség nem mindenütt különült el élesen egymástól. A bognárok azonban inkább kerékgyártáshoz álltak közelebb. Mint a paraszti igényeket kielégítő eke-, eketaliga- és boronakészítők, szekér- és kocsigyártók voltak. Szorosan együttműködtek a kovácsokkal, Vas és Sopron megye több mezővárosában alapítottak közös - elegyesnek -, tehát vegyesnek is nevezett céhet a XVII. században, és a török uralom alól felszabadított Fehérvár első céheinek egyikét is együtt hozták létre. (*Szűcs, 1955.*)

Az évszázadok folyamán építőipar nyersanyaga jelentős mértékben megváltozott és a kőfaragók helyét egyre inkább a kőművesek vették át. Nyersanyagukat már nem csupán

kőbányák, hanem téглаégetők szolgáltatták. Volt rá példa, hogy ezt a tevékenységet uradalmi keretek között gyakorolták, és földesúri munkaszervezethez hasonlóan a szabad királyi városok mész- és téглаégetőiben fizetett szakemberek irányítása mellett szintén robotos jobbágyok dolgoztak. A falvakban és a kisebb mezővárosokban azonban még csak elvétve igényelték a kőművesek és legényeik munkáját, ritka volt ugyanis bennük a téglából épített lakóház. Ezt utóbbiak tulajdonosai néha a „küházi”, vagyis kőből, pontosabban téglából készült házban lakó ragadványnevet kapták. (Buza, 2005.)

A városok iparos népessége a hódoltság idején

Az iparból és kereskedelemről élő népesség aránya - beleszámítva az „iparosok” fogalmába a szénégetőtől a kora-kapitalista bányarész-tulajdonosig mindenkit - a bányavárosokban volt a legmagasabb. A XVI. század közepén Besztercebányán a népesség csaknem 3/5-e, Selmecebányán pedig több mint 3/5-e élt bányászattól és kohászatból. A XVI. században ismét növekvő lélekszámú Körmöcbányán, a lakosságnak alig egyharmada, a pénzverőket is hozzászámítva azonban közel a fele élt kézműipari tevékenységből. A hagyományos kézműves tevékenységet folytatókkal és a kereskedőkkel kiegészítve a nem mezőgazdasági foglalkozású népesség körét, azt látjuk, hogy e három - kiemelkedően fontos - bányavárosban a lakosság 85-90 százalékának megélhetése az iparból és a kereskedelemről származott. Hasonlóan magas arányt egyetlen szabad királyi városból sem lehet kimutatni! A XVI. század utolsó negyedében Nagyszombatban az adófizető lakosság 47%-a, az iparosok 30%-a pedig a kereskedők közül került ki, de nemcsak a fentebb említett sütők, hanem más kézművesek és kereskedők is rendelkeztek szántókkal, illetve szőlőkkel, (egyesek mindkettővel,) tehát nem szakadtak el teljesen az őstermeléstől. Sopronban a megyei és nyugat-dunántúli mezővárosokénál választékosabb volt az iparcikkek kínálata, de kézművesei és kereskedői egyaránt kevés inással dolgoztak, viszont szívesen tértek vissza a jövedelmező szőlőműveléshez, ugyanis a város bortermelése exportképes volt. (Szűcs, 1955.)

Kassán egyre több polgár tett szert „majorságra”, ami természetesen nem uradalmi gazdaságot, hanem kert-, illetve kisebb rét- és szántógazdálkodást jelentett, de más városok részben mezőgazdasággal foglalkozó polgárságához hasonlóan e majortulajdonosok is egyre függetlenebbek lettek az agrártermékek piacától.

Minél inkább önállóvá vált a mezőgazdaság felé forduló polgárság, annál inkább erősítette az országos mértékben is kimutatható, önellátó gazdaság jellemzőit. A kor polgára számára - hosszú távon - sem az ipar, sem a kereskedelem nem jelentett vagyonbiztonságot, megnyugtatónak egyedül a földszerzés bizonyult.

Hasonló jelenség bontakozott ki a városgazdaságban. Fentebb láttuk, hogy a felső-magyarországi városok előszeretettel vettek *szőlőbirtokokat* a Hegyalján, amelyeket bér munkásokkal műveltettek meg. Szabad királyi városaink azonban, mint „nemes” városok, jogi személyként földesurak voltak. Kassának húszon felüli, Bártfának pedig tíznél több jobbágyfalva volt, az utóbbi egészen a XVII. század végéig rendelkezett árugabonával. Lőcse egy mezőváros, és nyolc jobbágyfalu ura volt, időlegesen földet bérelt és majorkodtatott; Nagyszombatnak, valamint Sopronnak is voltak *robotköteles jobbágyfalvai*. A városok majorsági gazdálkodásának színvonala azonban nem haladta meg a világi földesurakét; sőt, volt rá példa, hogy a városatyák közül a majorok irányításával megbízott tisztségviselők időnként megkárosították a várost. A városok tulajdonában álló jobbágyfalvakra a polgárság

gyakran hárította át a katonai terhek egy részét; e polgárt és várost alkalmasint egyaránt kímélő lehetőségek ellenére az adókkal megnyomorított városok, mint testületek is eladósodtak, elszegényedtek, és a XVI-XVIII. század fordulójára gyarapítás helyett részben zálogba adták, részben örökre elvesztették fekvő jószágait. (Buza, 2005.)

A XVII. század végére hanyatló város lett Eperjes is, pedig lakosságának száma korábban emelkedett, a XVI. század közepén 2600, a XVII. század elején 4700 körüli volt. Nemcsak a fejlődésben megrekedt Bártfát, hanem Lőcsét is megelőzte, az északkeleti országrészen egyedül Kassa járt előtte. Eperjes fémművessége fejlődött, kézművesei kivitelre is termeltek, hasznot húzott a város a katonaságnak szállított iparcikkekből, és az élénk lengyel-magyar áruforgalomból. Tehetős kereskedők lakták; egyfelől kedvezőbb gazdasági helyzetével, másfelől a töröknek adózó területektől távoli fekvésével magyarázható az, hogy 1667-ben evangélikus főiskola nyitotta meg a kapuit Eperjesen. (Erről bővebben lásd: Sanda, 2019.)

Vallási és politikai okai voltak tehát annak, hogy a Debrecen is megsarcoló *Caraffa* generális tehetős polgárokat és nemeseket végeztetett ki a Sáros megyei városban, ugyanis szabad királyi városaink nem számíthattak az államhatalom támogatására. Az egyházi és világi előkelők, továbbá a köznemesség megtúrte jelenlétüket az országgyűlésen, de a mezővárosi jogállásból szabad királyi városi szintre való felemelkedést már aggódva szemlélte, és igyekezett gátat emelni ellene. Megakadályozni ugyanis nem lehetett azt, hogy olyan - korábban politikailag és gazdaságilag mértékadó - települések, mint Buda, Pest, Fejérvár, illetve Debrecen, a török kiűzését követően vissza- vagy elnyerjék szabad királyi városi kiváltságukat. Nemes városaink igyekeztek regionális érdekszövetséget létrehozni. Szoros kapcsolat alakult ki Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kiszében, (az öt felső-magyarországi), valamint Pozsony, Nagyszombat, Szentgyörgy, Modor és Bazin, (az öt Pozsony megyei) szabad királyi város között. Összehangoltan lépett fel a gazdasági súlyát tekintve sokkal szerényebb öt máramarosi koronaváros (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező és Sziget) is. (Szterényi, 1897.)

Törekedtek piackörzetük védelmére, érdekükben állt az árszabályozás, ugyanis az utóbbira az országgyűlés - számos megyében egyáltalán nem lévén szabad királyi város - a vármegyét jogosította fel 1625-ben és 1659-ben. Erdélyben e téren még kedvezőtlenebb volt a kézművesek és kereskedők helyzete, mert a XVII. század közepéig a rendi gyűlés határozta meg az árakat. Szabad királyi városaink előjárósága először a legilletékesebbektől, a céhektől kérte be az iparcikkek árajánlatát. Az érdekek ütköztetését követően városi szinten igyekeztek elfogadható álláspontot kialakítani, illetve ott, ahol több szabad királyi város is feküdt egy megyében, lehetőség nyílt a közös vélemény formálására. Az árszabályzat - korabeli nevén a limitáció - tervezete csak ezt követően került a megyegyűlés elé. A megyei nemesség maga sem kívánta önhatalmúlag megállapítani az árakat. Sáros megye - noha három szabad királyi város is volt benne - többek között a szomszédos Szepes megye legjelentősebb városának, Lőcsének a küldötteit is meghívta 1666-ban arra a gyűlésre, amelyen az árakat megállapították. (Schack – Vincze, 1930.)

Csupán egyetlen okra - a polgári törekvéseket akadályozó nemesség magatartására - ugyanúgy nem lehet visszavezetni kora-újkori iparunk és városaink elmaradottságát, mint ahogyan az osztrák uralom kizárólagos kárhóztatása sem helytálló. *II. Rákóczi Ferenc* szinte

költői sorokkal marasztalta el Bécset, de utána rámutatott arra is, hogy a külföldi tőkeerősebb volt a hazainál:

„Az ország negyedik rendje, azaz a királyi városok és hasonló tanúbizonyságai voltak az osztrák uralomnak. Szegénységük, a polgárok kis száma, az iparban való járatlanság és a kézművesség hiánya megmutatta, hogy az ország árvasága jutott, és hogy az árvák javait a gyámok élik fel. A polgárok hűsége és szeretete elégséges volt, de szegénységük csak szerény segítséget jelentett nekem. Minthogy ők maguk is csak a boroszlói és danckai kereskedők ügynökei voltak, csak szolgálattal tudták magukat fenntartani.” (Idézi: Buza, 2005. 191.)

A török kori Magyarország kézművessége viszonylagos fejletlenségének számos okát a történelmi előzményekkel, a megörökölt elmaradottságokkal, a megújuló háborúk miatti ember- és anyagvesztésekkel, következésképpen a szűkös belső piaccal, valamint a tőkeerős külföldi kalmárok által behozott nagy mennyiségű iparcikk megjelenésével magyarázhatjuk.

Apáczai Csere János nézeteit formáló nyugat-európai hatások

René Descartes hatása Apáczai szemléletére

A sajátos politikai és társadalmi helyzet miatt Magyarországon a szakoktatás első intézményei csak a XVIII. században alakultak ki. A polgárosodásban előbbre járó nyugati országokban a manufaktúrák előretörése nyomán a céhek megszűnőben voltak, és a szakképzés funkcióinak ellátására a szakoktatás modernebb polgári, szaktanfolyami formái kezdtek kialakulni. (Orosz, 2002. 17.)

A szakképzés modernizálása, ezáltal a termelés hatékonyságának emelése, mint a társadalmi jólét biztosításának egyik kulcskérdése, olyan tudományos tekintélyeket is foglalkoztatott, mint *Descartes*, a francia polgárság nagy természettudós-filozófusa. *Descartes* mélyrehatóan foglalkozott az ipari-technikai fejlődésnek a matematikával és a természettudományokkal való összefüggéseivel. A polgárosult nyugati országokban a manufaktúrák elterjedése és ezzel párhuzamosan a céhek visszaszorulása okán az 1640-es években az ipari szakoktatás ellátására hatalmas oktatócsarnokok építését javasolta;

- minden csarnokot egy-egy mesterség szerszámaival felszerelve
- az egyes iparágakba jól képzett oktatók vezetnék be a tanulókat
- elméletben is kifejtve mindazt, amit az ő irányításukkal a gyakorlatban el kell sajátítaniuk.

E korszak neveléstudományának, amely a XVII. században emelkedett a tudomány rangjára, az egyik sarkalatos felismerése a tananyag megújításának szükségessége. Nem elegendő a reáliák - matematika és természettudományok - tananyagba történő beemelése, hanem azok gyakorlati alkalmazásaként a technikai ismeretekre is szükség van.

Magyarországon az 1630-as évektől a népi reformáció egyik irányzataként megerősödő puritanizmus³² képviselői az anyanyelven tanító iskolák kiépítésének követelésével kötik össze a matematika, a természettudományok és a technikai ismeretek tanításának programját, hangsúlyozva az egyes szabadparaszti rétegek ilyen irányú szükségleteit.

Az 1650-es években ezt a programot fogalmazta meg a hollandiai egyetemeken megismert descartes-i elvek hatására *Apáczai Csere János*.

Jan Amos Comenius hatása Apáczai szemléletére

Comenius mint saját kora legjelentősebb nevelés-tudósa *Lorántffy Zsuzsanna* felkérésére vállalta a sárospataki kollégium szervezetének, tananyagának és nevelési módszereinek polgári szellemű átalakítását.

Comenius rövid sárospataki működése (1650-1654) a kollégium fénykorát jelentette. Nyugat-európai tapasztalatokon nyugvó radikális társadalomkritikája alapján meggyőződéssel állította, hogy „a nemzet boldogulásának”, előrehaladásának egyik előfeltétele, hogy vezető szerephez jussanak nálunk a „tudományok és mesterségek”, mivel az ezekkel együtt járó „kölcönös szorgoskodás és az egymással való vetélkedés minden téren véget vet a semmittevésnek”. (*Comenius*, 1992.)

A mesterségek felkarolásának és a technikai ismeretek tanításának programja áthatja egész sárospataki működését.

---

³² A puritánus mozgalomra vonatkozó bővebb tájékoztatást nyújt Makkai László (1952): *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*. Budapest.

„Pánszofikus” tantervében minden tanulónak - társadalmi rangra való tekintet nélkül - olyan új, egységes és egyetemes alapismerteket kíván nyújtani, amelyek átfogó és reális képet adnak a világról, sokoldalúan mutatják be az embert és környezetét, az ember munkáját, a mesterségek hasznát, szerepét.

A II. osztályban használt *Janua linguarum reserata*³³ a fejezetei bemutatják az emberi foglalkozásokat: asztalos, ács, építőmester, fazekas, kovács, kőműves, serfőző, szabó, szövő mesterségeket, majd rátérnek olyan, a „műveltség műhelyeivel kapcsolatos tevékenységekre, mint az olvasás, írás, rajzolás, könyvkészítés, könyvnyomtatás.”

A *pánszofia* az alapvető tudományos fogalmak egymáshoz kapcsolódásának a rendszere, egy mindent átfogó tudomány, a „tudományok tudománya”. A pánszofia nem öncélú teljesítmény, hanem olyan összefüggő ismeretrendszer, amely a világot a maga teljességében képezi le, és áttekinthetőbbé teszi. (*Comenius*, 1992)

Sárospatakon a Januát párbeszédese formában is feldolgozta és tanítványaival a szülők előtt is bemutatta. Az ügyesen kiválasztott tananyagrészek így váltak a korabeli tudományos ismeretterjesztés eszközeivé. A sárospataki évek munkájának eredménye az *Orbis Sensualium Pictus* első változata a *Lucidarium*. Ebben a Janua tananyagát gazdag képanyaggal mutatta be, és előtérbe került a korabeli mesterségek sokszínű felvonultatása.

Apáczai Csere János működése a kézművesség és a mesterségek előmozdítása érdekében

Nyugat-európai tanulmányi tapasztalatai alapján állítja, hogy a felsőfokú képzésben sem elég a filozófia és a teológia oktatása. Célja: matematika, természettudományok, orvosi és jogi stúdiumok alapítása.

A magyarság „szégyenfoltjának” tartotta, hogy „csaknem minden technikai kérdésben idegenekhez folyamodunk”, a „magunk hibájából”, „szamar tunyaságunk és tudatlanságunk miatt...”.

A puritanizmus művelődési programja a polgárosult nyugati országok fejlődő gazdasági élete és *Comenius* hazai fellépése arra tanította a fiatal *Apáczait*, hogy gazdasági elmaradottságunkon, a magyar ipar és kereskedelem fejletlenségén csak

- az iskolai oktatás radikális megújítása, és azon keresztül
- a *természettudományos, technikai műveltség felvirágoztatása* képes segíteni.

Ezért született meg teológus *Apáczai* tollából a *Magyar Enciklopédia*, egy olyan ismeretterjesztő kézikönyv, amelynek a kétharmada foglalkozik matematikával és természettudományokkal.

A „*csinálmányokról*” című fejezete technikai kérdéseket tárgyal. Olyan „földi testekkel” foglalkozik, amelyeknek a mester keze ad alakot, tehát olyan gyakorlati tudományt képvisel, ami a termelő munkával kapcsolatos. *Apáczai Csere János* a korszerű természettudományok után felveszi kézikönyvébe, és a „tudni szükséges” dolgok sorába iktatja

- a várépítés technikáját,
- az agrotechnikai kérdéseket,
- a föld okszerű művelését,
- a szőlő- és kertgazdálkodást
- és az állattenyésztést. (*Apáczai*, 1956.)

Az egyes tárgykörök részletes megismeréséhez pedig *Comenius* *Janua* című tankönyvének megfelelő fejezeteihez irányítja olvasóját.

---

³³ A *Janua* első latin-magyar szövegű kiadása 1634-ben, majd 1641-ben jelent meg *Bényi Deák János* (*Rákóczi fejedelem* két fiának, *Györgynek* és *Zsigmondnak* a nevelője) munkájaként.

Apáczai elsődleges célja az volt, hogy a matematikai és természettudományos képzés iskolai meghonosításával és kiterjesztésével előkészítse a talajt a technika iránti társadalmi érdeklődés felkeltésére, a különféle mesterségek megbecsülésére és művelésére. Politikai ellenfelei félreállították, és korai halála megakadályozta terveinek megvalósításában.

A XVII. század utolsó harmadában a sárospataki kollégium működése is válságba került, fennmaradása kérdésessé vált, ezért *Comenius* kezdeményezéseinek sem volt szerves folytatásuk. (*Mészáros, 1981.*)

A hazai céhrendszer működésének harmadik korszaka

A kézművesipar a török kiűzésétől a céhek megszüntetéséig (1686-1872)

A török hódoltság és a felszabadító háborúk évszázadai után - az 1715-1720-as összeírás tanúsága szerint - a népesség száma nem érte el Magyarországon a Mohács előtti szintet. A meglévő is nagyon egyenlőtlenül oszlott el az ország területén. A korábbi hódoltság az ország területének felét foglalta el. Itt 1715 és 1720 között azonban csak a lakosság egyötöd része élt. Azonban a XVIII. század végén az első magyarországi népszámlálás alkalmával a lakosság száma elérte a nyolc és fél millió főt, ami két és félszeres növekedést jelent. A gyarapodás forrása nem csak a természetes népszaporulat volt, hanem a spontán beköltözés, illetve a szervezett betelepítés is. A XVIII. század első évtizedeiben nagyarányú vándormozgalom zajlott le az ország területén. Az északi megyékből, ahol viszonylag kevés volt a föld, súlyosak a jobbágyok terhei, tömegesen költöztek el a családok, a jobb megélhetés reményében a ritkábban lakott volt hódoltsági területekre. (Szuda, 2017.)

A népesség gyarapodásának másik fontos forrása a külföldiek betelepítése volt. Az 1723. évi országgyűlés kimondta, hogy az országba költöző szabad személyek hat évig mentesítve lesznek az állami adók fizetése alól (103. törvénycikk). Ezen túlmenően általában a telepítő földesúrtól is jelentős kedvezményeket kaptak. Az 1723. évi 117. törvénycikk szerint a beköltözők kézműiparosok, egyéb előnyökben is részesülhettek: 15 évig nem kellett adót fizetniük, ha eközben nem hagytak fel a mesterségükkel. (Tuza, 2000)

Az uralkodó a német ajkúak betelepítését szorgalmazta, akik jórészt a Rajna vidékéről jöttek. Ott a viszonylagos túlnépesedés, a jobbágytelkek öröklési rendszere a lakosság jelentős részének életét lehetetlenné tette, ezért igyekeztek új hazát keresni. Egyénenként, családi közösségekben vagy kiküldött toborzók útján, kisebb-nagyobb csoportokban jöttek Magyarország területére. Utóbbiak elsősorban a jobbágyok számát növelték, míg az egyéni betelepülők között sok volt az iparos, akik a szabad királyi és mezővárosokban kerestek elsősorban boldogulást.

A németeken kívül más nemzetiségű bevándorlók is voltak. Északi irányból hegyvidéki szlovákok, kelet felől a románok és a ruszinok kerestek új hazát a Kárpátokon belüli területeken. Jelentős volt a török elől menekülő délszláv lakosság beköltözése is. A növekvő népesség nemcsak az élet megindulásához, a föld megműveléséhez jelentett munkaerőt, hanem felvevőpiacot is biztosított a számban lassan gyarapodó kézműiparosok termékeinek. Az idegenből beköltöző kézművesek érthető módon olyan mesterséget űztek, melynek képviselői nem éltek az adott országrészen, és ugyanakkor nagy szükség volt a munkájukra. A török uralom alatt elpusztult területeken a fő feladat az újjáépítés volt, ezért érthető, hogy kőművesek, ácsok, kőfaragók, tetőfedők nagy számmal jöttek Magyarországra, és találtak munkát nagyobb városokban, uradalmi központokban, püspöki székhelyeken. Bár a falusi lakosság igényeit a helyi kovácsok, fafaragók kielégítették, elsősorban a szőlőtermelő mezővárosokban volt szükség kádár-, kerékgyártó- és kovácsmesterekre a kézi szerszámok, prések, hordók készítéséhez. Beköltöztek olyan mesterségek képviselői is, amelyek megtanulására csak környező országokban volt lehetőség: például órássok, kelmefestők.... (Szulovszky, 2005.)

A céhek helyzete: folytonosság és újjáalakulás

A királyi Magyarországon a török kiűzése után a kézműipar és a céhek folyamatos működéséről beszélhetünk. Különösen Pozsony és Kassa szervezetei erősödtek meg, új iparágak jöttek létre. A várostól, vagy az uralkodótól kapott céhleveleket a mesterek rendszeresen megújították. Erdélyben a mohácsi katasztrófát követően a fejlődés egy időre megállt, de a független erdélyi fejedelemség megalakulása után számos új céhlevél született Kolozsvár, Brassó, Szeben Beszterce, Gyulafehérvár mesterei számára, majd az úgynevezett „aranykorban” Nagyvárad, Fogaras, Marosvásárhely és Csíkszereda, valamint Torda iparosai is kiváltságokat nyertek. A helyi hatóságoktól kiadott céhleveleket a XVI. századtól kezdve megerősítette a fejedelem is. (Zimmermann, 1991.)

Dolgoztak iparosok és működtek céhek a harcok dúlta határvidéken és a végvárakban is. Utóbbi helyeken rendkívül fontos volt a katonaság élelemmel és ruházattal való ellátása. Felértékelődött a speciális fémiparosok: puskaművesek, ágyúöntők, kardkovácsok szerepe, és beköltöztek a végvárakba az orvosláshoz, sebkötéshez is értő borbélyok.

A török hódoltság megszűnését követő években az udvar még nem döntött, hogy a felszabadult ország részben engedélyezi-e a céhrendszer visszaállítását. Magyarország fegyverrel visszahódított részei új berendezésének terve szerint a kincstári jövedelem gyarapodása céljából kívánatos volt a földművesek mellett az iparosok betelepítése, akik számára meg kellett könnyíteni a városi polgárjog megszerzését, és a céhek létrehozását. Az 1690-es évektől adta ki magyarországi mesterek számára új, az uralkodó által is megerősített kiváltságlevelet. A beköltöző és már helyben lakó mesterek számára a szerveződés, a céhek megalakítása spontán folyamat volt. Az iparosok mesterségük biztonságosabb folytatása érdekében ragaszkodtak a céhszervezetek által nyújtott védelemhez. Ha önálló céhlevél megszerzésére nem volt módjuk, kölcsönvették más, nagyobb városok céhleveleit, és azok fiái lettek. Rajtuk keresztül gyakran kapcsolódtak pozsonyi, kassai vagy bécsi főcéhhez, amire még a későbbiekben visszatérünk. Budán 1692-ben kelt az első céhlevél, 1700-ig 19, Pesten 14 szervezet alakult. A közeli Ráckeve takácsmesterei megelőzték az ország fővárosát, már 1689-ben privilégiumot nyertek I. Lipóttól. Az itteni csizmadiák, szűcsök, görögkeleti szabók azonban nem budai céhlevelet vettek át. Szintén Budáról kapták a privilégiumot a szentendrei szűcsök, paplanosok, szabók, csizmadiák, azonban a tímárok 1698-ban már királyi kiváltságlevéllel rendelkeztek. (Szterényi, 1897.)

Az 1690-es években indult meg a váci kézművesek szerveződése. A vargák 1690-ben alakult testületük számára Jászberénytől kölcsönöztek kiváltságlevelet, a gombkötők, csizmadiák, kádárok a pesti, a szűcsök a győriek, a fazekasok a pozsonyi, a csapók, a tímárok a komáromi privilégiumokat vették alá. A szabók 1699. évi céhlevelét az uralkodó erősítette meg. Pest-Buda közelsége tehát nem akadályozta, hanem elősegítette a szervezetek megalakulását. Hasonló folyamatok zajlottak a mintegy 60-70 kilométeres körzetben lévő Nagykőrösön, Cegléden is, melyek zömmel szintén a két várostól kaptak kiváltságlevelet.

Esztergomban 1700-ig tíz céhlevelet váltottak ki. Az 1710-es évek végéig tovább hetet. A privilégiumok zöme azonban itt sem uralkodótól származott. Fehérvárott az 1690-es években 16, 1700-1720 közötti időszakban további négy céh alakult. Kiváltságleveleik a fehérvári magisztrátustól, más városoktól, illetve veszprémi püspöktől származtak. (Szulovszky, 2005.)

A hódoltság északi peremvidékén, ahol a városok egy része csak rövid időre kerül török uralom alá, néhány testület esetében folyamatosságról beszélhetünk. Az érsekújvári gombkötők 1628-ban kaptak kiváltságlevelet, amit 1691-ben újíttak meg. 1720-ig kilenc új céh alakult, melyek privilégiumai az esztergomi érsektől, azaz a földesúrtól származtak.

Egerben, az 1690-es években négy céh szerveződött újjá, köztük csak egy kapott az uralkodótól kiváltságlevelet. Az 1700-as évek elején három újabb alakult, ezúttal már királyi megerősítéssel. (*Szádeczky-Kardoss, 1913.*)

Meglepően gyors volt a visszarendeződés a Dél-Dunántúl városaiban. Pécsen az 1690-es években 11 céh szerveződött, zömmel királyi kiváltságlevélre. 1720-ig újabb 14-et hoztak létre, de nem maradtak le a mezővárosok sem. A siklói csizmadiák 1697-ben alakították meg szervezetüket a királytól elnyert kiváltságlevéllel a pécsváradi gombkötők 1699-ben szerveződtek, de más céhtől kaptak privilégiumot. (*Skorka, 2018.*)

A céhfiliák elszaporodása

A mesterek jelentős része nem volt abban a helyzetben, hogy önálló céhlevelet váltson, hanem más városi vagy egyéb szervezettől kölcsönözte azt. A kölcsönadót főcéhnek a kölcsönvevőt filiális vagy fiókcéhnek nevezték. A török kiűzése után az uralkodó elképzelésével egybeesett, hogy a pozsonyi vagy bécsi főcéhhez tartozzanak a mesterek, és a két város szervezetei így országosan kiterjesszék befolyásukat. Az egyéb filiális kapcsolatokat azonban nem nézték ilyen jó szemmel. Már 1700-ban kancelláriai rendelkezés született arról, hogy nem lehet filiális céhet alakítani, hanem az egyes mesterek csak egyénként iratkozhatnak be más városok céheibe, de ennek nem volt sok fogantja. Az újonnan kibocsátott céhlevelekben olykor maga az uralkodó adott jogosítványt egyes területeken filiális céhek létrehozására. (*Szűcs, 1955.*)

A XVII. század végén Magyarországon a legnépszerűbb iparok egyike a takácsoké volt, mivel alapvető szükségleteket elégítettek ki a kender-, a len- és a pamutvásznat készítésével. A legkorábbi céhek a városi magisztrátusok által kiadott céhlevelekkel jöttek létre. A XVII. századtól a városi takácsok egyre gyakrabban bevonták szűkebb vagy tágabb környezetük mestereit a szervezeteikbe. A XVIII. század során rendszerint az uralkodóval is megerősítették a céhleveleket. Nem csak egyes mezővárosok, többé-kevésbé szabad iparosai csatlakozhattak, hanem a földesúri birtokon élők is. A nyugat-magyarországi *Esterházy- Nádasdy-, Batthyány* birtokokon sok jobbágy vagy zsellérsorban lévő takács működött, akik a XVII. század végén a pozsonyi főcéhhez tartoztak.

E testület a XVII-XVIII. században jelentős szerepet játszott a dunántúli takács céh létrejöttében. Első céhszabályzatukat Pozsony város tanácsától 1552-ben kapták, amit 1579-ben újíttak meg. 1612-ben Modor, 1613-ban Csepreg-Sárvár, 1625-ben Győr, 1666-ban Szalónak, (1723-ban megújítva). 1678-ban Fertőrákos, 1692-ben Vázsolly, 1699-ben Lipót király megerősítésével magyaróvári mesterek vették át. A győriek 1693-ban Lózsra, 1694-ben Szemerére, 1717-ben Fehérvárra kölcsönözték a szöveget. (*Szterényi, 1897.*)

A pozsonyiak befolyását 1712-ben *III. Károly* által kiadott céhlevél törvényesítette, mely szerint jogot nyertek Pozsony mesterei a takácsiparban filiális céhek alakítására az egész ország területén. A kölcsönkapott céhlevelet azonban a kedvezményezettek nem adhatták tovább, mert ez esetben annak számukra kedvező előírásait elvesztették. E rendelkezés értelmében és betartásával kapták meg a pozsonyi céhlevelet 1722-ben Nagykanizsa, 1723-

ban Igal, 1726-ban Páli, 1735-ben Kaposvár, 1737-ben Bükk és Bó mesterei. Világosan látszik, hogy a pozsonyiak igyekeztek kivenni részüket a volt hódoltság céheinek újjászervezéséből. Egyrészt anyagi előnyök megszerzése, másrészt befolyásuk növelése céljából. (*Domonkos, 2002.*)

A szintén textiliparhoz tartozó festők a bécsi, majd hasonlóan a pozsonyi főcéhhez tartoztak. A budai pécek 1695-ben kapták meg a céhlevelet és terjesztették ki befolyásukat az egész hódoltsági területre. A XVIII. században 40 helység mestereit vették fel, sőt 1731-ig a budaiak filiális mesterei voltak még a szegedi pécek is. A bábsütők a XVI-XVII. században a bécsi céhhez tartoztak. 1697-ben önállósodtak a nagyszombatiak, 1713-ban Debrecen és Békés, 1719-ben pedig Pest-Buda mesterei, akik közös testületet hoztak létre. Befolyásukat az Esztergom, Érsekújvár, Győr, Székesfehérvár, Kanizsa, Eszék. Szeged, Temesvár, Arad, Eger által határolt területre terjesztették ki. A XVIII. században 46 település mesterei tartoztak a főcéhhez.

A főcéh-fiókcéhek jellegzetes típusát képezték az erdélyi céhuniók, amelyeket különféle városok azonos ipart űző mesterei hoztak létre, egyes gazdasági kérdések szabályozására; például a nyersanyag beszerzése, értékesítése, a legények elosztása, oktatás és még számos célból. (*Horváth, 1846.*)

Az iparúzés a falvakban és az uradalmakban

A XVIII. század elején a kézműipar fejlődése nem csak a városi és városkörnyéki mesterek számának a gyarapodását és a céhek újjáalakulását jelentette. Nagy szerep jutott a szervezeten kívüli falusi iparnak és az uradalmi iparúzésnek is. Meghatározó volt a rendelkezésre álló nyers- és alapanyag, amely az újratelepüléssel és a mezőgazdaság fejlődésével a termelőktől már beszerezhető volt. Elsősorban az állattenyésztés termékei; a bőr, gyapjú, prém és a faggyú játszottak fontos szerepet, melyek a bőriparos takácsok, posztósok, szappanfőzők alapanyagát biztosították. A helyi anyag szolgáltatta alapját a fazekas-, az erdők fája a fafaragó, ács és asztalos mesterségeknek. A falvak zömében éltek kovácsok, a folyók, nagyobb patakok mellett molnárok, akik a helyi lakosság mindennapi igényeit elégítették ki. (*Király, 1894.*)

Munkát adtak a kézműveseknek a főúri kastélyok is, ahol alkalmanként „úri” szabókat, vargákat, paszomántverőket, asztalosokat, esztergályosokat, kályhásokat szegődtettek. Kitanult, vagy legalábbis mesterséghez értő - de a céheken kívül maradt - kovácsok, kádárok, kerékgyártók gondoskodtak a mezőgazdasági eszközök készítéséről, javításáról.

A XVIII. század elején szerveződő allódiумokban - a földesurak saját kezben tartott birtokain - nagyszabású építkezések folytak, amihez kőműveseket, ácsokat, tetőfedőket, a berendezés készítéséhez asztalosokat, kályhásokat szegődtettek az uradalmak. Különösen sok német iparos dolgozott a Dunántúlon, a Festetich- és a Széchenyi uradalmakban. Az iparosok egy része a gazdasági cselédekhez hasonlóan munkájáért fizetést és természetbeni juttatást kapott, de voltak földterülettel, jobbágytelkekkel rendelkező uradalmi iparosok is, akiket a kézművesség folytatása érdekében mentesítettek bizonyos kötelezettségek, (például robot) alól. Különösen fontos szerepet játszottak a földbirtokok a környék iparosainak szervezésében. (*Szulovszky, 2005.*)

A céhek belső élete

A volt királyi Magyarországon, Erdélyben és az egykori hódoltsági területeken a céheknek többféle szerepük volt. Éberen őrködtek a városon belüli és fiálialis tagok érdekei felett, gondoskodtak az iparos képzésről és annak ellenőrzéséről. Ellátták a munkaszervezés teendőit: nyersanyagbeszerzés, árüellenőrzés, legények elosztása. Fenti célokat tükrözik az 1730-as évek végéig kiadott céhlevelek is. A privilégiumok részletesen szabályozták az egyes mesterek működését, azonban elkötelezettek voltak a városi tanács és más hatóságok számára is. Az egyes pontokban világosan megfogalmazott érdekvédelem legfontosabb módja a különféle taksák felemelése, inasok, legények, mesterek számának korlátozása volt. Meghatározták az inasok felvételének módját. Kikötötték a törvényes származást, gyakran azt is, hogy a jelentkező katolikus felekezethez tartozzon. Két kezes állt jót azért, hogy az inas letölti mesterénél a három-négy tanulóévet. Mind szegődéskor, mind szabaduláskor taksát kellett fizetni. Az inas felszabadulása után segédlegény lett. A mesternél dolgozó legények számát több céh is megszabta. A megszorítás célja az volt, hogy az átlagosnál több legény alkalmazásával egyik mester se kerüljön a másiknál jobb helyzetbe. Lényegesen nagyobbak voltak a korlátozások a mesterek felvételénél. Mesterjogra csak az a legény pályázhatott, aki 3-4 évig ideiglenesen begyakorolta a mesterségét, majd egy-két mesterével dolgozott újra a városban. Mesterek fiai és vejei, valamint az özvegy mesternők új férjei a mesterév alól felmentést kaptak. (Szádeczky-Kardoss, 1913.)

A mesterév letöltése után a városi adminisztrációban *supplikáns*nak nevezett kérelmező a tanácsnál jelentkezett a polgárjog megadása érdekében. Ha ezt megígérték, mesterremeket kellett készítenie, ami a mesterré válás feltétele, és egyúttal a legnagyobb akadálya volt. A céh tagjai a jelentkezőt gyakran drága, eladhatatlan remek készítésére kötelezték. A hibákért súlyos váltságdíjat kellett fizetni, és még akkor sem volt biztos, hogy a munkát elfogadják. Magas volt a mestertaksa és költséges az ebéd, amivel a felvétel után a mestertársakat és családjukat meg kellett vendégelni. A mesterek fiai és vejei ilyen szempontból is kedvezményben részesültek: könnyebb remeket készítettek, és a mestertaksa is alacsonyabb volt számukra. A még nőtlen új mestert felvétel után házasságkötésre is utasították oly módon, hogy lehetőleg helyi mester lányát vegye el. A mesterek lehetséges létszámát a céhlevelek egy része meghatározta. Csak akkor lehetett új tagot felvenni, ha valaki meghalt, vagy felhagyott a mesterségével. (Ortvay, 1892. 173.)

A céhek vigyáztak arra, hogy egy rokon vagy hasonló szakmát űzők ne avatkozzanak be munkájukba. Ez főként olyan termékeknél volt gond, ahol azok előállításához többféle mesterség ismerete kellett. A pesti szűcsök például tiltották a szabóknak, hogy szőrmével béleljenek. A szabók a szűcsöknek, hogy szőrmét posztóval bevonják. Nem engedték mesterségükbe beavatkozni a közeli városok iparosait sem. Aki nem helyi mester volt, csak az országos vásárokon árulhatott. E vásárokon a céhes mesterek joga volt az áruk megvizsgálása, amit a látómesterek - ma úgy mondanánk, hogy műszaki ellenőrök - végeztek. Az eredeti cél az volt, hogy csak jó minőségű áru kerüljön forgalomba, de gyakorlatilag az ellenőrzés az idegenek áruinak elkobzását tette lehetővé. A látómesterek negyedévenként hasonló célból helyi mesterek műhelyét is ellenőrizhették. (Szűcs, 1955.)

Külön rendszabályok szóltak a kontárokról, akiknek az illegális tevékenysége ellen a céhek felléphettek. Legtöbbször még az országos vásárokon történő árusítást vagy a főúri

megrendelésre végzett munkát sem engedték meg nekik. Igyekeztek az engedéllyel rendelkező kereskedők munkáját is korlátozni, csak saját boltjukban és a vásárokon árulhattak, de itt is gyakran tiltották őket a mesterek által is készített cikkek értékesítésétől. A testületek az ipar gyakorlásán, a piac ellenőrzésén kívül, a nyersanyagbeszerzés monopolizálására is törekedtek.

A XVII. század végén a XVIII. század elején kialakult magyarországi céhes viszonyok az elzárkózottság, kasztszerűség, a céhmonopóliumok védelme szempontjából nem különböztek a nyugati országokétól. Azonban míg nyugaton a kapitalista fejlődés, a gyáripar nyomására alakult ki e helyzet, addig Magyarországon a középkori hagyományok továbbéléséről, a nyugati hatásról, a felvevőpiac szűkösségéről beszélhetünk, ami eleve nem tett lehetővé dinamikus fejlődés. (Meltzl, 1892.)

Az új igények nyomán megjelenő új iparok

A lakosság növekedésével fokozatosan bővült a piac is, és az új igények újabb iparokat hívtak életre. Időben előre haladva egyre nagyobb változatosságot találunk. Magyarországon és Erdélyben a XVII. század végén, XVIII. század elején körülbelül 60-70 mesterség volt ismert. Ezek száma fokozatosan emelkedett. A XIX. század közepén Pesten már 202 féle mesterséget űztek. Az iparokat a hagyományos beosztás szerint bőr, textil, fa, építő, fém, élelmiszer és egyéb csoportokra oszthatjuk.

A magyarországi kézműipar a XVIII. század végére vázlatos képet mutat. A hagyományos „rég” iparágakat a céhek fennállása, különállása is megőrizte. Míg az újakat a folyamatosan növekvő igények hívták életre. Az iparágak számának növekedéséhez, a fejlődés biztosításához azonban hagyományos, középkorból maradt céhes kereteket lazítani kellett, hogy azok ne váljanak a fejlődés akadályozóivá. (Skorka, 2018.)

A céhrendszer elleni támadások

Alig történt meg a céhek újjászerveződése a török kiűzése után, máris megindult a támadás ellenük. Az 1730-as évekig elsősorban a nemesi országgyűlés volt az a fórum, mely foglalkozva az ország egyéb gondjaival a céhes visszaélések ellen is törvényeket hozott. Az 1715. évi 79. törvénycikk kimondta, hogy csak a királytól kapott kiváltságlevelek érvényesek. A jelentkező legényeket a céhek mérsékeltebb taksák, szükség esetén pedig a hatóság utasítására vegyék fel új mesternek. A céhes mesterek ne árulják drágán készítményeiket, és ne bírságot adják meg azokat, akik az országos vásárokon olcsóbban árusítanak. (Vincze, 1937.)

A nemesség a testületek elleni fellépésével az országgyűlésen saját érdekeit is védte. Az 1723. évi 74. törvénycikk megtiltotta, hogy a kizárólag földesúri megrendelőik részére dolgozó kézműveseket a szabad királyi vagy mezővárosi céhes mesterek bármilyen módon akadályozzák.

Az 1729. évi X. törvénycikk - megismételve a kancellária 1700. évi rendelkezését - szintén a nemesség érdekvédelme szempontjából tiltotta a fiókcéhek alakítását, mivel a főcéhek a fiókcéheket irányíthatták, és ez beavatkozást jelentett a falvak és mezővárosokban a földesúri joghatóságba. 1729-ben elrendelték, hogy a céhek gyűléseit, amelyekben lényegében valamennyi ügyet intézték, csak céhbiztos részvételével tartsák meg. A céhbiztos a szabad királyi városokban a városi tanács tagja, mezővárosokban esetenként a főszolgabíró, szolgabíró vagy az uradalom képviselője volt. (Dóka, 2005.)

A vármegyék szoros felügyeletet gyakoroltak a mesterek munkája felett azzal, hogy részletes limitációkban (árszabásban) meghatározták a készítmények értékét. Tételesen felsorolták a vármegyében dolgozó valamennyi mester lehetséges termékét, pontosan előírva mennyit lehetett elkészítésükért kérni. Külön szerepeltek a kőművesek, ácsok, tetőfedők napszám bérei. A limitáció gyakorlata az összes termék vonatkozásában a XIX. század elejéig élt, később azonban már csak a liszt, kenyér, hús és faggyú árát határozták meg. A vármegyei intézkedés elsősorban a falusi, mezővárosi mesterek viszonyait befolyásolta. A főurak számára dolgozók más elbírálás alá estek, a szabad királyi város pedig - a felsorolt különleges, a lakosság közvetlen élelmiszerellátását szolgáló termékek kivételével - a limitációt nem tartották maguk számára kötelezőnek. A felsorolt esetekben azonban megkövetelték az árszabályok előírásait, sőt gyakran ellenőrizték a hús minőségét, a kenyér, a zsemle tömegét. (Heckenast, 1996.)

A céhek hatósági ellenőrzésében lényeges változást hozott, amikor 1724-ben megkezdte működését a Helytartótanács, amely - egyéb feladatai mellett - szerepet kapott az uralkodó merkantilista elképzeléseinek valóra váltásában. Az örökös tartományokban és a német fejedelemségekben a lakosság ellátása, az iparcikkek lehetséges exportja érdekében igyekeztek a manufaktúrák és a tőkés kooperációk működését segíteni, azonban tisztában voltak azzal, hogy az ipari termelés zöme még céhes alapokon nyugszik, és a közellátásnál nélkülözhetetlen differenciáltságával a tőkés termeléshez is alapokat nyújt. Az érintett területeken az állam nem a céhrendszer eltörlésére, hanem csak megjavítására, az új gazdasági elvekhez való alkalmazására törekedett. (Szulovszky, 2005.)

A testületek állami ellenőrzése különösen Poroszországban volt erős. I. Frigyes Vilmos arra kényszerítette a céheket, hogy elzárkózottságukat adják fel, könnyítsék a mesterfelvételt, szüntessék meg a fejlődést gátló visszaéléseket. 1737-ben az összes addigi céh kiváltságot, melyek a problémák legfőbb forrásai voltak, érvénytelennek nyilvánította, és helyettük állami iparpolitika céljaihoz alkalmazott új szabvány-céhleveleket adott ki. (Hanschmidt – Musolff, 2005.)

Az osztrák örökös tartományokban az uralkodó szintén a XVIII. század első felében kezdett hozzá az elavult rendszer megújításához. Az 1731-32. évi pátensek a szervezeteket állami ellenőrzés, a tartományi kormányok alá helyezték. Céhgyűléseket csak a felettes hatóság tudtával lehetett tartani. Tilos volt levelezni külföldi testületekkel, fiális céheket létrehozni. A céhgyűlés csak apróbb viták ügyében intézkedhetett, nem határozhatta meg a mesterek, legények számát. Önálló céhek a könnyebb ellenőrzés érdekében csak a nagyobb helységeken működhettek, a falusi mestereknek ide kellett beiratkozniuk. Mint a felsorolásból látszik, az intézkedések a szervezetek működésének csak néhány területét érintették. Teljes céhlevél-revízióra csak a Szudéta tartományokban került sor. Az uralkodó iparpolitikája általában más volt az örökös tartományok és más Magyarország vonatkozásában. A különbség azonban elsősorban a manufaktúrákkal és a gyárakkal kapcsolatos, a céhügyi rendeletek nem mutatnak jelentős eltéréseket. Az ügyben Magyarországon illetékes Helytartótanács, a céhlevelek kiadása, megváltoztatása, jóváhagyása alkalmával alakította ki állásfoglalását. Bár ez uralkodói jog volt, azonban a király gyakorlatilag e kormányzókra bízta a konkrét intézkedéseket. (Dóka, 2005.)

A Helytartótanács a reformtörekvéseket először az újonnan választott céhleveleknél érvényesítette. Egy 1726-ban kelt királyi rendelkezés szerint mindazon céheknek, amelyek csak városi vagy földesúri privilégiummal rendelkeztek, királyi kiváltságlevelet kellett váltani. A kérelmezők a tervezetet a kancelláriához nyújtották be véleményezésre, majd a Helytartótanácshoz került. Ezek az előterjesztések a régi céhlevelek alapján készültek, és igen sok községnek káros visszaélést tartalmaztak. 1730-ban a lőcsei tűkészítők küldték fel a tervezetüket jóváhagyásra, amit a Helytartótanács olyan problémásnak talált, hogy országosan elrendelte valamennyi céhlevél beszedését. Bár az ellenőrzésre csak későbbiekben került sor, az új céhlevelek kiadásánál már a reformtörekvések érvényesültek. 1730-ban a pesti fazekasok céhtervezetében például az alábbiakat kifogásolták: a mesterek nem hozhatnak létre főcéhet, nem határozhatják meg a városban élő mesterek és mesternél dolgozó legények számát, nem szedhetnek magas felvételi díjakat. Viszályok esetén a céhgyűlés döntése ellen a városi tanácshoz, majd a Helytartótanácsához lehetett fellebbezni. A céh látómesterei a vásárokon nem ellenőrizhetik az ott kínált árut, a nekik nem tetszőt nem kobozhatják el. E vásárokon akár helyi, akár idegen mesterek, sőt, nem céhes kézművesek is árulhatnak. Továbbra is meghagyta a Helytartótanács a mesterek fiainak kedvezményeit, például csak fele taksát fizettek, és felmentést kaptak a mesterév letöltése alól. (Horváth, 1846.)

Hasonló kifogások voltak az 1731. évi rendelkezés értelmében beküldött céhlevelek revíziója során, ami néhány esetben az 1750-es években már megtörtént. Kifogásolták a drága mesterremek követelményét, a hosszúra nyúló tanuló- és vándoridőt. A revízióban azonban a hatóság csak félmunkát végzett. Nem volt ugyanis változás azon céheknél, amelyek korábban királyi kiváltságlevéllel rendelkeztek, mert ezeket a Helytartótanács, nem módosította. Más privilégiumoknál is érvényben voltak a családtagok kedvezményei. A mesterek és a legények számának korlátozását csak annyiban oldották fel, hogy a kérdés eldöntését az ekkor még a céheket egyértelműen pártoló városi tanácsra bízták. Ez az intézkedés tehát nem hozta magával a mesterszám növekedését. A céhek előjogait az iparcikkek eladásánál csak az országos vásárokon csökkentették. Nem foglalkoztak a céhek egyéb munkaszervezési tevékenységével, a nyersanyag biztosításával, szétosztásával, a legények munkába állásának rendjével. Nem foglaltak állást a hasonló ipart űző helyi céhekkel, más városok mestereivel, kereskedőkkel kapcsolatos vitákban sem. Mivel a revízió igen lassan haladt előre, 1761-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy valamennyi céhlevelet küldjenek be és újítsanak meg. Amely mesterek rendelkeztek királyi kiváltságlevéllel, taksa fizetése nélkül is kicserélhették azt. Ha volt céhes levél, de nem a királytól származott, meg kellett fizetni a taksát. Ahol a mesterek száma a három főt meghaladta, új céhlevelet kellett váltani. A hatóság tehát nem céhrendszer megszüntetését, hanem az új viszonyokhoz való alkalmazását tekintette 1761-ben is fő feladatának. A korábbi elképzelésekhez képest lényeges változás volt, hogy 1761 után a hatóság nem ellenőrizte a beküldött privilégiumokat és tervezeteket, hanem a poroszországi eljáráshoz hasonlóan, az új és régebben fennálló szervezeteknek azonos szövegű kiváltságlevelet adott. (Lipsmeier, 2006.)

Az új rendelkezések első része a céhtagok vallási kötelezettségeit szabályozta. A testület köteles volt templomi zászlót készíttetni. A körmeneteken és az általuk mondatott miséken minden céhtag (mester, legény, inas - felekezeti hovatartozásától függetlenül) részt vett.

Évente és negyedévenként voltak - céhbiztos jelenlétében - céhgyűlések, ahol a jelenlét szintén kötelező volt. Az éves összejöveteleken választották meg a céhmestert. Mindezen rendelkezések alig hoztak változást a céhes szakképzésben. Továbbra is a céhgyűléseken szegődtték és szabadították fel az inasokat, akik három évig tanultak a mesterségüket, majd három évet vándoroltak. Hazatérve azután a mesterjogért folyamodó legény először egy forintot fizetett a céhlába, majd bemutatta az igazolásait, azután letöltötte lakóhelyén a mesterévet, és az előírások szerint könnyen eladható remekeket adtak fel neki. A kisebb hibákért 2-4 forintot fizetett. Ha a remek elfogadhatatlan volt, új remeklésre vagy a mesterség további tanulására utasították. Utóbbi esetben a befizetett díjakat visszakapta. A remekmű elfogadása után a legényt új mesternek nyilvánították és bejelentették a városi tanácsnál a polgárjog elnyerése céljából. A mestertaksa harminc forintot, a lakoma költsége legfeljebb tíz forintot érhetett el. A mester fiai és vejei csak fél taksát fizettek, az özvegy mesternők új férjeit viszont pénzfizetés ellenében felmentették a mesterév letöltése alól. A testület soraiba vidéki mestereket is felvetettek. Ők nem remekeltek, csak a mestertaksa felét fizették, azonban részt vettek a céhgyűléseken és a vallási szertartásokon. (Skorka, 2005.)

Az adott helységben mesterségüket gyakorló kontárok ellen a céhtagok felléphetek, a nemesi megrendelők azonban foglalkoztathattak kontárokat is. A céhgyűlés dönthetett a büntetésekről, de a súlyosabb ügyeket a városi tanács elé kellett vinni, mely egyúttal fellebbezési fórum is volt a mesterek döntéseivel szemben.

A testületnek segítenie kellett a szegényebb mestereket. Az özvegyen maradt mesternének a szakmájához jól értő legényt küldtek, aki vezette tovább a műhelyt. A munkaszervező tevékenységgel kapcsolatos jogok néhány céhlevél kiegészítő részében ezúttal is megmaradtak (például a nyersanyagvásárlás, legények elosztása, munkába állítása). A céhlevelekben nincsen viszont szó a mesterek, legények számának szabályozásáról, a vásárok rendjéről, ahol ezúttal is bárki árusíthatott.

A céhlevelek módosításán kívül a Helytartótanács konkrét intézkedésekkel, a mesterfelvételek lehetőség szerinti meggyorsításával is igyekezett megtörni a céhek monopóliumát. A testületek egy része ugyanis nem hajtotta végre az uralkodó rendelkezését, nem újíttatta meg céhlevelét, sőt ragaszkodott annak egyes pontjaihoz. Elsősorban az új mesterek felvételét igyekezett nehezíteni. Az elutasított supplikánsok viszont a Helytartótanácsához fellebbeztek, és a hivatal megtörte a mestertársak ellenállását. (Iványi, 1904.)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a XVIII. század második felében végrehajtott céhrevízióval az uralkodó arra törekedett, hogy a testületek megnyissák kapuikat, az iparosok száma növekedjék, és az iparcikkek olcsóbbá váljanak. A forgalom és kereskedelem fejlődésének útját egyengették a céhek vásári monopóliumának megtörésére vonatkozó rendelkezések, ugyanakkor kiszélesítették a hatóságok ellenőrzési jogát. Ezt szolgálta az új céhek szervezése, vidéki mesterek, városi céhekbe íratása is.

Különbségek az uralkodók iparpolitikájában az osztrák örökös tartományok és Magyarország között

Amint a fentiekben már megállapítottuk, egyes kézműiparok esetében nem voltak markáns különbségek, azonban a szélesebb piacra termelő mesterségeknél ezek már

megmutatkoztak. Már a XVIII. század közepén másként bírálták el az örökös tartományokban azon iparágakat, amelyek szélesebb és másként, melyek a helyi piacokra dolgoztak. Az előbbieket az úgynevezett „Kommerzialgewerbe”³⁴, az utóbbiak a „Policeigewerbe”³⁵ körébe tartoztak. A tágabb piacra dolgozók közé tartoztak a szövőipar, fémipar, a különféle luxusiparok mesterei, míg a helyi igényeket elégítették ki a mészárosok, molnárok, kádárok, kőművesek. A kereskedelmi csoportba sorolt iparosoknál a céhek jelentősége gyakorlatilag megszűnt, sok volt a háziparos, illetve minden köteléken kívüli mester. A helyi ipart űző kézművesek viszont magyarországihoz hasonló céhes keretekben dolgoztak. (*Lipsmeier*, 2006.)

II. József uralkodása alatt a céhes viszonyokban nem történt jelentős változás. Az uralkodó engedélyezte ugyan az egyéni, legény nélküli munkát a testületen kívül, de ez a rendelkezés - a többi, halála előtt visszavont döntéshez hasonlóan - nem maradt érvényben. Nem vonták azonban vissza az 1781. évi türelmi rendeletet, melynek nyomán nem volt kötelező protestáns mestereknek részt venni a körmenetekben és egyéb katolikus szertartásokon. Az előírás gyakorlati megvalósítása azonban évtizedeket vett igénybe.

Mint láttuk, *Mária Terézia* 1761-től bevezetett reformjai nagy áttörést jelentettek magyarországi céhek életében, és befolyásolták a kézműipar további fejlődését is. További intézkedésekre azonban szükség volt elsősorban a gazdasági fejlődés élénkítése miatt, mely a XVIII. század második felében vette kezdetét. (*Szádeczky-Kardoss*, 1913.)

Az úrbérrendezés után a földesúr-jobbágy viszonylag stabilizálódott, a birtokviszonyok tisztázása lökést adott a nagyobb birtokokon az allódiomok kialakításához, és ezzel együtt a mezőgazdasági áruterelés fellendüléséhez. A termények külföldi manufaktúrák áruival cseréltek gazdát. A magyar birtokosok élő állatot, gabonát, bort, gyapjút és fát adtak nagy mennyiségben a görög, majd később zsidó kereskedőknek, akik cserébe posztót, selymet, gyapotárut, vásznat, papírt, különleges vas és fémárut hoztak külföldről. A városok vezetősége hagyta a kereskedőket működni, a birtokosok pedig egyenesen támogatták tevékenységüket.

Az 1806. évi kontinentális zárlattal az angol kereskedelem kiszorult Európából, és a fő kereskedelmi utak Magyarországon haladtak keresztül. Nagy lendületet adott a kereskedelemnek ez a tőkefelhasználási lehetőség is, amely a francia háborúkat az örökös tartományokban végig kísérő inflációból, illetőleg az ehhez kapcsolódó spekulációs üzletekből eredt. A fellendülés a manufaktúrák számának növekedését hozta magával. A kamara felmérése szerint 1784-1786-ban 58 manufaktúra működött az országban, köztük 19 üveg és majolika, 16 textil, 7 vas és fémipari, 5 papíripari, 4 vegyipari, 3 ruhaipari, 2-2 élelmiszeripari és egyéb üzem. Ezek jelentős része a földesúri birtokokon alakult, és az ott termelt mezőgazdasági cikkek feldolgozását szolgálta. Főleg a textil és bőripari üzemek tartoztak e csoportba. Megemlíthetjük ezen belül a téglaverőket, az üveghutákat, vashámorokat, hamuzsírforrózókat is, amelyek közvetlenül nem érintették a kézműipar területét. A fakitermelés a fa fűtőanyagként történő hasznosításán kívül a jobbágyok robotmunkájának is egyik lehetséges módja volt. Manufaktúrák létrejöttek kereskedelmi

---

³⁴ jelentése: kereskedelmi ipar

³⁵ jelentése: rendőri felügyelet alatt álló, azaz a lakosság közvetlen ellátását szolgáló ipar

tőke segítségével is, vagy olyan módon, hogy mesterek fejlesztették műhelyeiket. Ezzel azonban a XVIII. század végén kevésbé találkozunk. A fentiekből látszik, hogy a tőkés ipari vállalkozások ebben az időben még meglehetősen szűk területek korlátozódtak. Manufaktúrákat csak olyan iparokban létesítettek, amelyek termékei iránt széles volt a kereslet, és a tömeggyártási technológia kialakulásának nem voltak különösebb akadályai. Mindazon kézműves iparágak, amelyek kívül álltak a manufaktúrák körén, kiaknázhatták a konkurencia teremtette lehetőségeket. Viszont a szakemberek képzése, a megnövekedett létszámigények ellenére továbbra is a céhek kebelében zajlott. (Domonkos, 2002.)

A régi kiváltságlevelek összegyűjtésével és beküldésével sem a vármegyék, sem a városok nem siettek, majd a napóleoni háborúk miatt a kérdés egy időre lekerült a napirendről. 1813-ban a Helytartótanács újabb rendeletet adott ki a céhreform tárgyában, amelyhez egy igen részletes, 55 pontból álló céhlevél-minta tartozott. Az anyag önálló brossúra alakjában is megjelent, és - néhány speciális területet kivéve - csak egy-két betoldás; inasévek, vándorlás hossza... volt szükséges az új céhlevelek beterjesztéséhez. A Generalia Principia című brossúra a céhintézmény legfőbb funkcionális megnyilvánulásával, az autonómiával, a monopóliumokkal és a céhdemokráciával foglalkozott. A céhek autonómiáját, mint láttuk, a korábbi rendelkezések is csorbították. A Generalia Principia 30. pontja szerint a testületek kettős felügyelet alatt álltak. A városi tanács és a Helytartótanács egyaránt felügyelt tevékenységükre. A céhgyűlés bíraskodni csak két forint büntetéspénzig tudott, és semmiképpen nem volt illetékes, ha céhen kívüliekről is szó volt. A céhgyűlésen lehetett - a továbbiakban is - céhmestert választani, tagsági díjat szedni, segélyeket osztani. Itt kerül sor az inasok szegődtetésére és felszabadítására, a mesterjog megadásával kapcsolatos lépések megtételére. (Szűcs, 1955.)

A vidéki mestereknek részt kellett venni a céhgyűléseken, de az alól felmentést kaphattak, ha túl messze laktak az illető várostól. Új volt a pontokban a korábbiakhoz képest, hogy a 11. pont értelmében felmentést lehetett kérni a vándorlás alól, azonban e kérdésben csak a Helytartótanács volt illetékes. A céhmonopóliumot az új rendelkezések kevésbé sértették. Biztosították a városban élő mesterek jogát a munkavállalásra, legények fogadására, termékek értékesítésére. Kizárták ebből az idegen céheket, a más városokban élő mestereket, a mesterjoggal nem rendelkező kontárokat. Utóbbiak ellen egyre nehezebb volt védekezni. Az 1805. évi céhszabályzat megengedte a zsidó kézműveseknek, hogy saját vallású legények segítségével - a szabad királyi- és bányavárosok kivételével - mindenütt űzzék mesterségüket. 1813. évi Generalia Principia azt a rendelkezést nem tartalmazza, azonban a céhes mestereknek a mezővárosokban számolni kellett az új konkurensok megjelenésével. (Győriványi, 2000.)

Az 1813-as rendelkezések tilalmazták a zárt mesterszámot. Kivételt a még akkor is árszabás alá tartozó iparosok (molnár, pék, mészáros, valamint borbély és patikus) képeztek, ahol a céhek és a városi tanács is hivatkozhattak a lakosság ellátása érdekében a mesterek létbiztonságára. A mesterjogot azonban venni, eladni, örökölni nem lehetett. Új volt a pontok között az is a (22. pont), hogy az idős beteg supplikánsoknak a Helytartótanács felmentést adhatott a remeklés alól. E rendelkezés arra is alkalmas volt, hogy a mesterek akarata ellenére a Helytartótanács remeklés nélkül vetethessen fel mesterjelölteket a céhekbe. (Dóka, 2005.)

Az 1813. évi rendelkezés messzemenően fenntartotta a céhdemokráciát. Tiltotta a mesterek egymás közötti versenyét, elérte a munkaerő arányos elosztását, tilalmazta a legények elcsalogatását, egymás munkájának lebecsülését. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a céh által felvállalt katonai vagy tömegrendelésből egyenlően kell a mestereket részesíteni. Új rendelkezés volt az is, hogy a Generalia Principia megtiltotta a mesterekkel egyre inkább szembekerült legénycéhek működését. Az új céhszabályzatok értelmében a céhek jelentős része megújította kiváltságait, sőt igen nagy számban új szervezet is létrejött. Új céhek alakítására elsősorban a falvakban, az alföldi mezővárosokban és a leggyorsabban fejlődő szabad királyi városokban, például Pesten került sor.

A kancellária 1813 és 1847 között összesen 288 céhlevelet adott ki. Köztük 109 származott Bács-Bodrog, 98 Pest, 62 Heves megyéből, azonban Zala megye mindössze 9, Somogy 6, Győr 8 testülettel volt képviselve. Pesten 47, Temesváron 26, Szegeden 20, Debrecenben 16 testület kapott új kiváltságlevelet. A pozsonyi céhek közül azonban csak hét újította meg kiváltságait, Sopronban pedig csak a kereskedők grémiuma. A rendelkezés kiadását követően a céhek három típusa működött Magyarországon:

1. A legerősebb céhek rendelkeztek a legrégebbi, XVIII. századból vagy még korábbi időszakból származó céhlevelekkel, amit a XIX. században megerősítettek.
2. A második csoportba tartozók a Generalia Principia értelmében váltottak új céhlevelet. Ide nemcsak az újabb iparágak mesterei sorolhatók, hanem azon hagyományos ipart űzők is, akik korábban más szervezetek filiális tagjai voltak.
3. A testületek harmadik csoportja nem újította meg kiváltságlevelét. Az állami ellenőrzés azonban olyan erős volt, hogy a régi kiváltságlevel birtokában ezek a mesterek is kénytelenek voltak az új céhszabályzatokat betartani. (Kiss – László, 1999.)

A kézművesség és a népesség helyzete

A kézműipar fejlődését a felvevő piac bővülése, a helyi lakosság növekedése tette indokolttá. Mint ismeretes, az első magyarországi népszámlálásra 1780-1787 között került sor. Amikor a lakosság száma szűkebb Magyarországon 6 468 296 fő, Erdéllyel és Horvátországgal együtt kicsit több mint nyolc és fél millió. A XIX. században újabb növekedéssel találkozunk. 1828-ban Erdéllyel el és Horvátországgal együtt 11 495 356 fő. 1846-ban 12 039 399 fő élt az országban. Az iparosok számát 1785-ben 30 921-nek, 1815-ben 88 422-nek. 1822-ben Horvátországgal együtt 94 533-nak, 1839-ben 117 156-nak, 1839-ben 117 156-nak, 1846-ban 233 324-nek jelölték. Az adatokból látszik, hogy az iparosok száma gyorsabban emelkedett, mint a lakosságé, de itt sem érte el a fejlettebb európai országok színvonalát. 1785-ben mintegy 276., 1828-ban minden 121., 1846-ban pedig minden 51. lakosra jutott egy iparúzó. (Dóka, 2005.)

Ha összevetjük a megyék népességszámát, az első népszámlálás idejéről és a *Ludovicus Nagy* 1820-as évek végén készült összesítését azt látjuk, hogy 1785 és 1828 közötti bő négy évtized során az ország középső területein nagyobb volt a gyarapodás, mint a volt királyi Magyarországon. A megyék közül legjelentősebb növekedéssel Bács-Bodrod, Szabolcs, Ung, Pest megyében, a legkisebbel Túrócban és Zalában találkozunk.

Az 1777. évi lélekösszeírás szerint a szabad királyi városokban csaknem 270 000 lakos élt. Az önálló kézművesek száma mintegy 14 ezer volt, azaz minden 19. lakos foglalkozott valamilyen iparos tevékenységgel. Ennél lényegesen iparosodottabb az észak-magyarországi városok. Bártfán nyolc, Breznóbányán, Késmárkon, Zólyomban kilenc, Besztercebányán tíz lakos jut egy önálló iparosra. Ezzel szemben Budán és Szegeden csak minden harmincnyedik, Pozsonyban minden harmincharmadik, Pesten minden huszadik lakos volt önálló iparos. 1828-ban a megyékben és a kerületekben 266 078 családfőt írtak össze a 16 és 60 év közötti korosztályból, közöttük 70 957 családfő, azaz minden harminchetedik foglalkozott valamilyen iparos tevékenységgel. A városokban 208 761 családfő volt, akik között 23 596 folytatott iparűzést, (minden kilencedik). A kézműiparosok száma a városokban gyorsabban nőtt, mint a lakosságé. A megyék közül Fejér, Tolna, Heves, Pest volt a leginkább iparosodott, míg Ung, Bereg, Árva megye területén élt a legkevesebb kézműves. A városok között továbbra is az észak-magyarországiak álltak az élen, azonban óriási fejlődés volt az ország középső területeinek városaiban, Pesten, Budán, Debrecenben. (Vigh, 1932.)

A képzés szempontjából is tanulságos megvizsgálni, hogy milyen volt az egyes iparágak aránya nagyobb városokban. Az eredményeket összehasonlíthatjuk a polgári korszak viszonyaival is, amikor 1869-től rendszeresen tartottak népszámlálásokat. Míg az 1828-as összeírás az adatokat mesterségenként közli, addig a népszámlálásokban ágazatonkénti csoportosításban találhatók, ezért az 1828-as adatokat a későbbi rovatok szerint kell csoportosítani. Ennek megfelelően megkülönböztetünk építészeti és művészeti (I. cs.), fém-, kő- és fa- (II. cs.), élelmiszer, vegyi, (III. cs.), textil (IV. cs.), bőr-, papír- (V. cs.), nem közvetlenül termelő (VI. cs.) Ilyen tagolás szerint a nagyobb városokban 1828-ban az alábbi ágazati arányokkal találkozunk.

2. táblázat Az ipar ágazati megoszlása 1828-ban a nagyobb városokban Forrás: (Dóka, 2005. 228.)

		Pest	Buda	Debrecen	Szeged	Győr	Pécs
Mester és legény összesen		4 7901	2 962	2 446	1 488	1 180	1 174
I.	Építészeti és műv. ipar	9,67%	6,01%	1,92%	2,08%	4,83%	14,14%
II.	Fém-, kő-, faipar	24,53%	25,42%	20,20%	23,79%	20,17%	25,13%
III.	Élelmiszer és vegyipar	15,37%	18,97%	12,18%	10,76%	11,53%	10,39%
IV.	Textilipar	19,89%	16,81%	22,40%	19,69%	19,66%	21,98%
V.	Bőr- és papíripar	21,72%	24,11%	42,15%	36,49%	37,63%	25,38%
VI.	Nem közvetlenül term. ipar	8,82%	8,86%	1,15%	7,19%	6,18%	2,98%

Az összeállításból látható, hogy az egyes iparcsoportok mutatóit a lakossági igények mellett főként a nyersanyaggal való ellátottság határozta meg. Debrecenben jellemző a bőripar magas aránya, mivel itt a mestereknek széles pusztákon tartott állatok feldolgozandó bőre és szőrméje bőségesen rendelkezésre állt. Hasonló a helyzet Szegeden és a Kisalföld középpontjában, Győrben is. Budán a II. (fa és fémipar) a vezető csoport, és a testvérvárosban, Pesten szintén ez került az első helyére. Ugyancsak a pusztai állattartással magyarázható a debreceni textilipar fellendülése, de a csoportnak magas az aránya Pécsen is, ahol a természeti körülmények szintén alapanyagként szolgáló len- és kendertermelésre adtak lehetőséget. (Vigh, 1932.)

A kézműipar differenciálódása

A XIX. század második harmadától nemcsak a lakosság száma, hanem igénye is növekedett, aminek a kielégítésére új iparágak alakultak. Hozzájárult ehhez a kereskedők által szállított, már említett sokféle anyag, melynek megmunkálása szintén a differenciálódás irányába hatott. A legtöbb ágra a fémipar specializálódott, Pozsonyban 31, Sopronban 25, Temesváron 24, Győrben 23, Pécsen 21, Székesfehérváron 17 féle fémipari mesterséget űztek. Debrecenben azonban ez az ipari csoportot csak tízféle mester képviselte. A fémipar új területei voltak az aranyszövő, aranyfüstműves, aranysodró, ezüst szánhúzó, szerkovács, mérlegkészítő, zsebórák, boglárkészítő, lánckovács, szerszámkészítő, rézmetsző és még számos mesterség. Az élelmiszeriparosok között megjelentek a vendéglősök, kávéosok, káskészítők, cukorgyártók, csokoládékészítők. A textiliparban a gyolcskészítők, muszlinggyártók, szalagszövő, selyem kalapkészítők, szalmakalaposok, vattakészítők, harisnyaszövő, külön női és férfiszabók, szőnyegkészítők, egyéb iparok magas száma is, a lakosság egyre differenciáltabb igényeire utal; bőrszekrényes tükörkészítő, esernyős képíró, papírmárványozó, hangszerkészítő. (Szávai, 1996.)

A kézműipar differenciálódásával nőttek a különbségek a szegényebb és gazdagabb kézművesek között. A céhlevelek megújításával kapcsolatos kérelmekből is látszik, hogy voltak olyan mesterek, akik szegénység miatt nem válhattak ki új, vagy megújított céhlevelet, (például a szigetközi csizmadiák, guttai molnárok, ácsi szabók). A mezővárosi és falusi kézművesek zöme a zsellérek közé tartozott, hiszen jobbágytelkét nem tudta volna megművelni, illetve teljesíteni az azzal kapcsolatos földesúri terheket. A tehetősebbek rendelkeztek kisebb-nagyobb házzal, ami a 2-3 fős műhely fenntartására szükséges is volt. A házatlan zsellérek, akik másnál laktak, általában legény nélkül egyedül végezték a tevékenységüket. A szerszámok nem képviseltek különösebb értéket. A malmok, mészárszékek - mint jeleztük - a földesúr, esetleg a község tulajdonában voltak.

Mint ismeretes, az ipari és a mezőgazdaság a XIX. század első felében összefonódott.

- 1) Egyrészt a legszegényebb iparosok jövedelmük kiegészítésére napszámosként dolgoztak gazdagabb társaiknál, és nincstelenek voltak.
- 2) Másrészt számosan közülük kisebb-nagyobb szántóval, állattal is rendelkeztek, az év egy részében mezőgazdasággal, a téli hónapokban iparral foglalkoztak.
- 3) A harmadik csoportba tartozó legények segítségével egész évben űzték mesterségüket, de az iparban szerzett jövedelmet mezőgazdasági területekbe fektették. Ezeket azonban - egyfajta vállalkozásnak tekintve - bémunkában műveltették meg. Az iparosok számára - ahol ez lehetséges volt - a szőlővásárlás bizonyult kedvezőnek, mivel ez a feudális birtokstruktúrában is szabad forgalom tárgyát képezte, és nem kívánt állandó lekötöttséget. (Szávai, 1996.)

A városokban élők - a mesterek számának növekedésével - a belső városrészekből kiszorultak a külvárosba, de így közelebb kerültek a fogyasztókhoz. Az egyre szépülő belvárosi palotákban nehéz is lett volna elképzelni - néhány luxusipar kivételével - a műhelyeket. A leggazdagabbak legfeljebb boltjaikat tartották fenn a belső városrészekben, lakásuk és műhelyük a népesebb külvárosban volt. Elkerülték ugyanakkor a legszegényebb negyedeket, ahol nem találtak volna piacot.

A polgári forradalom előtt a mesterek anyagi helyzete elsősorban foglalkozásonként különbözött egymástól. Mészárosok saját vágóhídjai, a pékek nagyméretű kemencéi, a malmok, sörházak nagyobb értéke eleve meghatározta a vagyon nagyságát. Az asztalosok, kádárok, esztergályosok munkapadjai szintén bizonyos értéket képviseltek. A vagyonszerzésben az ingatlanok vásárlása jelentette a gyarapodási formát. Ahogy a városok lakossága nőtt, szükség volt olcsóbb és kevésbé olcsó bérlakásokra, ami jövedelmezővé tette az ingatlanok fenntartását. Csak a mesterek kis része fektette tőkét műhelye bővítésébe, mint az ingatlanszerzésnél kockázatosabb vállalkozásba. Jó befektetés volt a városokban is a szőlőültetvények vásárlása.

A városi adókönyvek és ennél összeírások alapján megállapítható, hogy az iparosok viszonylag kis százaléka (5–10%) tartozott az adott községen belül a felső vagyoni kategóriába, és 70–80%-uk a legalsóba. Győr város 1844. évi összeírása szerint a legkisebb adófizetők közé a magyar és német takácsok, harisnyakötők, fazekasok, szűrszabók, magyar és német vargák, csizmadiák, magyar szavak tartoztak, míg a magasabb adót a mészárosok, sebészek, mézeskalácsosok, kovácsok, óráskok, ezüstművesek, kőművesek, asztalosok, ácsok, festők tímárok fizették. Szegeden 1828-ban a viszonylag új, céhen kívüli iparágak képviselői tartoztak a gazdagabbak közé (cukrász, paplanos, kávé, kesztyűs). (*Pozsár, 1912.*)

A hagyatéki leltárokból látszik, hogy a többi városlakóhoz hasonlóan a mesterek vagyonukat adóssággal terhelték. Legkevésbé a középső vagyoni kategóriába tartozók adósdok el. A legszegényebeknél a felvett kölcsönök összege szintén nem volt jelentős, de gyakran felülmúlta a mesterek csekély vagyonát. Általában a háztulajdonosoknak, szatócsoknak, kocsmárosoknak tartoztak. Hitelben vették meg az iparúzéshez szükséges nyers- és alapanyagok, sőt alkalmanként az örökösök nem tudták kifizetni a temetési költségeket sem. Az eladósodás mértéke a legfelső kategóriába tartozó mestereknél volt a legnagyobb. A pesti mészárosok, pékek, aranyművesek jelentős kölcsönöket vettek fel. Adósságaikat elzálogosították, tehát az ingatlanokra jelzálogot jegyeztettek be, és ez a házzal vagy a telekkel együtt öröklődött tovább. A tőkehiány miatt a hitelezők is csak úgy adtak nagyobb összegeket kölcsön, ha a pénzük visszafizetését biztosítva látták.

Néha úgy is keletkezett adósság, hogy örökösödés esetén a rokonokat nem tudták kifizetni. A mesterszámot korlátozó vagy erre törekvő céheknél a családok felépítése ugyanis sajátosan alakult. A mester halála után özvegye vezette tovább a műhelyt, mint arról már szóltunk, segítségül egy mesterségéhez értő táblalegényt kapott, aki felügyelt a többi legényekre és irányította a munkát. A táblalegény gyakran feleségül vette nála idősebb, többgyermekes mesternőjét, nem utolsósorban azért, hogy így mesterjoghoz és műhelyhez jusson. Sajátos mozgás alakult ki a családokon belül. A fiatalon házasságot kötő legény hamar özvegyen maradt. Ekkor nála fiatalabb nőt vett el, az túlélte őt, és tovább vezette műhelyt, míg egy mesterjogra pályázó legénnyel újabb házasságot nem kötött. Így több házasságból származó gyermekek éltek együtt, ez azután örökösödési problémákhoz és családon belüli eladósodáshoz vezetett. Olyan mesterségeknél, ahol a jogok és a műhelyek ilyen módon való átvételére nem volt szükség, kialakult a polgári családmodell: az iparosok csak egy házasságot kötöttek, az özvegy nők csak ideiglenesen folytatták férjük mesterségét, a műhelyt pedig később, az apja halálakor még - gyakran - kiskorú fiú vezette tovább. (*Pozsár, 1912.*)

Egy-egy, sok iparost foglalkoztató mesterségen belül is alakulhattak ki különbségek. A vásárookra dolgozó szabók, vargák, csizmadiák eleve gazdagabbak voltak, mint javítással foglalkozó társaik. Az alkalmazott munkaerő létszáma nem volt a vagyoni helyzet kizárólagos fokmérője, de a XIX. század közepére rangsor alakult ki a mesterek között a legények száma szerint is. 1822-ben például a pesti szabók egyharmad részének nem volt legénye, öt legénye volt 52%-nak, tíznél több volt összesen nyolc mesternek. Ezek foglalkoztatták viszont az összes legények egyharmadát. A differenciálódás megfigyelhető a viszonylag kis létszámú szegedi német sarusoknál is: itt egy mesternek nyolc, egynek hat, kettőnek 3-3 legénye volt, hatan pedig legény nélkül dolgoztak. Legtöbb legény az építőipari szakmákban volt, ezek alkalmazása azonban az épülő házak nagyságától és a megrendelő anyagi erejétől függött. (Orosz, 2003.)

A segédlegények helyzete

Az 1830–1840-es években a céhek jelentős részénél könnyebbé vált a mesterjog megszerzése. Ez egyrészt a már említett 1813-as céhszabályzat előírásainak, másrészt a hatóságok - elsősorban a városi magisztrátusok - liberálisabb gondolkodásmódjának köszönhető. Tanulságos, ha ilyen szempontból is a leggyorsabban fejlődő város, Pest viszonyait tekintjük át. A városi felügyelet olyan mértékben növekedett a céhek felett, hogy a mesterjogot kérő supplikánsnak iratait a tanácsnak kellett bemutatnia (tanulólevél, keresztlevél, vándorlásról szóló igazolások, elbocsátó levél az örökös tartományokból, pesti lakhatási jog igazolása). Néhány mesterség gyakorlóinak a Helytartótanács előírta a rajztudást, ezt szintén igazolni kellett. (Erről bővebben lásd: *Sanda*, 2016.)

A Generalia Principia szerint a kötelező vándorlás és a legényidő tartama három év volt. A legények azonban ennél több időt töltöttek el ilyen sorban, nem ritkán tíz-tizenkét esztendő. Az idő egy részét azonban a legény általában nem más műhelyében dolgozta le, hanem hazatérve, vagy betelepelve a városba kontárkodott, amíg a mesterjog megszerzéséhez szükséges pénzt összegyűjtötte. A lakóhelytől távol töltött idő és a vándorlás alól fölmentést lehetett kérni, ennek engedélyezése a helytartótanács jogköre volt. A városi tanács ezeket a kérelmeket általában támogatta.

Az iratokat a városi tanács céhnek adta át, és kikérte véleményét. A városi tanács Pesten 1841-ben olyan döntést hozott, hogy a testületnek 30 napon belül válaszolnia kell, különben hallgatását beleegyezésnek tekintik. A céhek nagyobb része tiltakozott, de ha ennek elfogadható indoka nem volt, a városi tanács megadta a „tanácsilag felvett mester” címet, ezért taksát kellett befizetni a házi pénztárba. A tanácsilag felvett mester remekért jelentkezett a céhnél. Ha alapos indokai voltak, az 1813. évi céhszabályzat értelmében a Helytartótanács döntése alapján felmentést is lehetett kérni a városi tanács támogatásával. A városi tanács igyekezett a céhet a remek feladására és gyors elbírálására szorítani, és sürgette a mesterfelvétel utolsó fázisát, a mesterkönyvbe való beírást is. A tanácsilag felvett és mesterkönyvbe beírt tényleges mesterek száma gyakran nem egyezett, ugyanis a supplikánsok közül nem mindenki jutott el odáig, hogy a céh teljes jogú tagja legyen.

A többi szabad királyi városban - források hiányában - a mesterfelvétel nem tanulmányozható hasonló módon, világos azonban, hogy a városok magisztrátusa a korábnál humánusabb, illetve liberálisabb volt a céhek irányában. A mesterek számának meghatározását és korlátozását legfeljebb a mészárosokra, pékekre és borbélyokra

alkalmazták, máskor viszont az új mesterek felvételét, az ipar fejlődését kifejezetten pártolták. (*Sztudinka, 1919.*)

A legényidő elhúzódása ennek ellenére bizonytalanná tette a legények helyzetét. A vándorlási időt letöltött legények - mint jeleztük - letelepedtek a városban. Koruk miatt gyakran már családot alapítottak, és létbizonytalanságban éltek. Mint láttuk, az 1813-as céhszabályzat betiltotta a legénycéhek működését, így a korlátozott formában fennmaradt szervezet kizárólag segélyezéssel, kórházba került legények ellátásával foglalkozott. Az ilyen szervezetek önkéntesek voltak, a településre érkezőket legénytársaik nem kötelezték belépésre. 1816-ban az alkalmanként kiadott munkaigazolásokat, a 'Kundschaftokat' felváltotta a vándorkönyv. Ebből megismerhetők voltak a legény korábbi munkahelyei, munkaadók esetleges véleménynyilvánításai. (*Szűcs, 1955.*)

A XVIII. század végétől - minden tilalom ellenére - a legények titkos mozgalma egyre erősödött. Az 1780-as évektől kezdődött meg az építőipari legények országos szervezkedése. Hétfőnként nem dolgoztak, magasabb béreket követeltek. Ha a mesterek sem teljesítették kérésüket, csoportosan hagyták el az építkezést. A budai ácslegények nős, családos társak számára külön legényládát tartottak fenn. Ennek célja a mesterek bojkottálása és a kontármunka segítése volt. (*Ifj. Kemény, 1900.*)

A tímárok titkos szervezkedései 1820-as években kezdődtek. Először a komáromi mesterek panaszkodtak legényeikre, hogy a bőrt a kelletténél jobban meghúsolják, hogy a hulladékból enyvvet főzzenek. A húsolás gyakran a bőr minőségének rovására ment, ezért eltörölték ezt a szokást. Mivel a legények ezzel jelentős jövedelemtől estek el, ilyenkor rendszerint tovább álltak. A legények mozgalma ellen több országos rendelkezést is hoztak, de nem értek el eredményt. Legnagyobb illegális szervezettel a vargák rendelkeztek. Talléregyleteket hoztak létre, melyeket a tagdíjából (tallérok) neveztek el. Működött szervezetük Pesten, Budán, Temesvárott, Pécsen, Komáromban, Aradon. Kapcsolatban álltak a külföldiekkel is, főleg az osztrák birodalom legényeivel. Ilyen egyesületeket fedezett fel a hatóság Prágában, Grazban, Bécsben, Laibachban és Linzben is. Az osztrákok a magyarok követőinek vallották magukat. Befizetett díjából nem csak a városba érkező és beteg legényeket segítették, hanem munkát megtagadókat is. 1802-ben a pesti testület az új díjszabás ellen tiltakozott, mely szerint egyes cipőfajták elkészítését a korábinál lényegesen kevesebb bért fizettek. A mozgalomhoz a Győr és Komárom legényei is csatlakoztak. A legények munkakörülményei miatt 1835-ben ismét „lázadás” volt Pesten. Ezt a városi tanács egy év alatt csillapította le. (*Skorka, 2009.*)

A felsorolt megmozdulások vezetői rendszerint nem vándorlegények, hanem városokban már a letelepedési joggal rendelkező személyek voltak, akiknek egy része kontárkodva a mesteri cím megszerzését várta, más részük azonban a végleges legényéletre rendezkedett be, és nagyobb műhelyekben, vagy alakuló gyárakban gyakorlatilag bémunkásként dolgozott. Ezek a folyamatok - nyilvánvalóan - csökkentették a fejüket szakmatanulásra adó fiatalok kedvét és karrierlehetőségeit.

A céhes nevelés és termelés szemben az erősödő konkurenciával

A XIX. század közepén a céhes mesterek konkurenseinek helyzete is megváltozott. A kontárok száma folyamatosan nőtt. Az egyes uradalmi központokban, falvakban, helyenként a mezővárosokban háborítatlanul dolgozhattak általában helyi szükségletekre. A városokban

azonban más volt a helyzet. Amely mesterségnek volt céhe, ott az iparosok városi engedély alapján dolgoztak. A jogszabályok hivatalosan tiltották ugyan a kontárkodást, de a népesebb iparokban indokolt esetben a magisztrátusok adtak ki ilyen engedélyeket jelentős számban. Ilyen indok lehetett a család rossz anyagi helyzete, a szülők eltartása, betegség, a szükséges anyagi lehetőségek hiánya a mesterjog megszerzésére, stb. Dolgoztak kontárok a mesterjog kérvényezése idején, tanácsilag felvett mesterekként, és természetesen engedély nélkül is. Ezt viszont a tanács igyekezett visszaszorítani. Pesten 1841-ben az asztalosoknál 87 mester, 207 kontár, 1848-ban a német szabóknál 485 mester, 480 kontár, a vargáknál 235 mester, 466 kontár volt. Pozsonyban a szabók, vargák, Temesvárott a takácsok, asztalosok, vargák, Pécsen az asztalosok esetében 1840-es években a kontárok száma szintén megközelítette, vagy olykor meg is haladta a mesterek számát. (Szterényi, 1897.)

A céhen kívüliek sajátos csoportját alkották a zsidó kézművesek, akiknek viszonyaiban az 1840-es országgyűlés hozott változást. Lehetővé tette, hogy a magyarországi születésű és törvényes letelepedési jogot nyert zsidó kézművesek - a bányavárosok kivételével - a városokban úzhessék mesterségüket, egyedül vagy velük egy valláshoz tartozó legények segítségével. A zsidók elsősorban a fejlődő városokban telepedtek le, de nem minden iparágban jelentettek konkurenciát. 1847-ben Pesten 422 zsidó mester, 607 legény élt, ezek közül 204 a szabó, 13 az aranyműves, és varga, tizenkettő gombkötő, nyolc az üveges mesterséget űzte. Pest város tanácsa nem tanúsított nagyobb ellenállást a zsidó mesterek irányában, egyes alföldi városok (Debrecen, Szeged, Arad), azonban elzárkóztak. Ha a zsidó mesterek betartották a rájuk vonatkozó előírásokat, Kassa, Nyitra, Pozsony, Komárom magisztrátusa sem tiltakozott ellenük. A XIX. század közepére néhány mezővárosban már erős zsidó közösség alakult ki, például a Fejér megyei Lovasberény, a Győrhez közeli Győrsziget, Óbuda, Ungvár, Nyitra, stb.

A zsidó iparosok és nem zsidó társaik közötti konkurenciaharc elsősorban a piaci lehetőségekért folyt. A városok vezetősége, a Helytartótanács 1835. évi rendelkezésére hivatkozva a zsidó mestereket csak félig befalazott, vagy bedeszkázott boltban engedte árulni, olyan cégtáblákkal, amelyekre csak saját nevük és mesterségük volt felírva. 1846-ban a pestiek elérték, hogy a boltot befalazni nem, csak bedeszkázni kelljen, ezért, hogy országos vásárok idején a korlátot könnyen lebonthassák. E sokadalmakon a zsidók ugyanúgy árusíthattak, ahogyan az idegen városok mesterei. (Dóka, 2005.)

A XIX. század közepén egyre nagyobb konkurenciát jelentettek a céhes kézműveseknek a gyárak. 1845-ben a vasipari és bányászati üzemekkel együtt a szűkebb Magyarországon 548, Erdélyben 295, a határőrvidéken 32 gyár volt: köztük 141 textil, 64 szesz, 142 vegyipari üzem. A szétszórta és uradalmi manufaktúrák, hámorok, uradalmi üzemek számán kívül a kereskedelmi tőke segítségével létrejött vállalkozások száma is gyarapodott, elsősorban az élelmiszeripar területén, például malmok, szeszfőzdék. A céhes mesterek - számos esetben - gyárrá fejlesztették műhelyeiket, például kocsigyárak, bőrgyárak, kalapgyárak. A gyáralapítási engedélyek kiadásának szabályait az 1840. évi 17. törvénycikk írta elő. (Vigh, 1932.)

A szállítási feltételek javulásával a kereskedőknek a kézműipar fejlődésében játszott szerepe a korábbinál is fontosabbá vált. Mint jeleztük, ők szállították a nyers- és segédanyagot az

iparosoknak, a készárut a fogyasztóknak, akár a hazai mesterektől, akár külföldiekről is konkurenciát támasztva nekik. A polgári forradalom előtt különösen jelentős volt a felvásárló kereskedők és vándorkereskedők tevékenysége a készáruk értékesítésében, és a mezővárosi és falusi iparosok nyersanyag-ellátásában. Az 1828-as összeírás és más források alapján tudjuk, hogy az ország legfejlettebb megyéiben, ahol a mezőgazdasági ártermelés jelentős mennyiségű ipari nyersanyagot is adott, elkülönült a falusi és mezővárosi iparúzóik egy sajátos rétege, akik rendszerint egy-egy településen csoportosulva, legény nélkül űzték mesterségüket, és termelésük meghaladta szűkebb és tágabb környezetük szükségleteit. Különösen fontos volt ilyen szempontból a takácsok szerepe. A Dunántúl egyik fejlett megyéjében, Sopronban 1848-ban a szabad királyi városokat leszámítva 224 település volt, melyek közül 29-ben éltek takácsok, 499 mester, 80 legény. Ők jelentették az önálló iparúzóik 23, az összes iparosok 20%-át. Tíz településen egyenként 15-nél több mester, összesen 363 lakott. Az összes takács 73%-a Szemerén 67 mester, 15 legény, Nagygeresden 64 mester 20 legény. A takács falvak termékeit a felvásárló kereskedők vitték el, alkalmanként még a nyersanyagot is ők hozták a környező uradalmakból. (*Szádeczky-Kardoss, 1913.*)

Az 1840-es években az iparfejlesztés kérdése egyre inkább politikai ügyé vált. Az 1843-44. évi országgyűlés rendezni kívánta az ipar és a kereskedelem ügyeit, ezen belül a céhek ügyeit is. A kereskedelmi választmány javaslatára a céheket nem is kellett megszüntetni, mert a kézművesek közti „rend” fenntartása érdekében szükség volt rájuk. A kontármunka engedélyezését azonban javasolták, a céhes iparokban egyénileg, a nem céhes iparokban legények közreműködésével. A céhbe jutás megkönnyítése érdekében kérték a remekelés eltörlését, azonban e javaslatok nem emelkedtek törvényerőre. A reformokra törekedett a Helytartótanács is, ezért *Zichy Ferenc* elnökletével bizottságot nevezett ki a céhes viszonyok rendezésére. „Ipar rend” tervzetük 1848 februárjában készült el, és a kereskedelmi választmány javaslatához hasonlóan a kontármunka engedélyezését és remekelés eltörlését helyezte kilátásba. A vallási hovatartozás a mesterjog megszerzésében nem játszott szerepet. Így megszerezhették a zsidó supplikánsok is. (*Dóka, 2005.*)

A polgári forradalom kitörése után megindult a pest-budai legényeknek a céhek eltörlését kívánó mozgalma. Ennek leszerelése érdekében a kormány először a munkaadó mesterekkel való viszonyukat próbálta rendezni, ám a békéltetési kísérletük eredménytelen maradt. A tapasztalatok alapján megszületett a céhszabályzatokat módosító rendelet. Legfontosabb része ennek is a kontármunka engedélyezése volt. Lehetővé vált, hogy egyénileg bárki dolgozzék, akár céhes, akár nem céhes iparokban. A legényt alkalmazni azonban csak minisztérium engedéllyel lehetett, kivételes esetekben. A céhbe lépők mesterremekjeinek elbírálására mesterekből és legényekből álló remekbizottmányokat szerveztek. Az ország ismert helyzete, a szabadságharc miatt 1848 nyarán a népképviselői országgyűlés nem foglalkozott a kérdéssel, így a további reformok a következő évtizedekre maradtak. (*Szűcs, 1994.*)

Az Ideiglenes Iparrendtartás

A magyarországi iparviszonyok első tételes szabályozására 1851-ben az osztrák önkényuralom éveiben került sor. Az Osztrák Kereskedelmi Minisztérium által összeállított Ideiglenes Iparrendtartás 1851. április 1-jétől 1860. május 1-jéig volt hatályban. (Az

előkészítés időszakában ennek tervezetét véleményezte a Kereskedelmi és Iparkamara vezetősége is). E rendelkezés az iparokat három csoportra osztotta:

- a) engedélyhez kötött,
- b) korlátozott és
- c) szabad iparok.

A mesterség űzéséhez az engedélyeseknek meghatározott igazolásokra, szakmai képesítésre volt szükségük. Az iparűzéshez a hatóság adott jogosítványt, ide tartozott a céhes iparok zöme, és a fentiekén kívül még a testületi előírásokat is be kellett tartani.

A korlátozottak közé a korábbi árszabás alatt álló mesterségek és olyan foglalkozások kerültek, amelyekben a városi tanács meghatározhatta a mesterek számát. Ide sorolták az ácsokat, cserepezőket, mészárosokat, kéményseprőket, kőműveseket, kútásókat, pecsenyesütőket és pástétom készítőket, borbélyokat, sörfőzőket, pékeket és vendéglősöket.

Egyszerű bejelentés után űzhették szabadon iparukat a viszonylag ritka mesterségek képviselői; a vászonszövők, a hímzők, a varrók, a csipkeverők, a kőmetszők és a zománcozók. A rendelkezés a céhek közül csak azokat ismerte el, melynek királyi kiváltságlevelük volt. Akiknek ilyen szabályzatuk nem volt, a korábbi szabályzatot meg kellett újítaniuk. Ahol eddig nem voltak testületek, ott a céheknél lazább szervezeteket, grémiumokat *alakítottak*. A grémiumok nem rendelkeztek a szakmai minősítés jogosítványával. Itt tehát nem volt remeklés, hanem fontos szerepet főként az iparosképzésben, az inasok szegődtesítésében és felszabadításában játszottak. Grémiumok alakultak az eddig nem céhes, korlátozott iparokban is (pl. kútásók, vendéglősök), de elvileg szerveződhettek az engedélyhez kötött és szabad iparokban is.

Az Ideiglenes Iparrendtartás változást hozott egy sor céheket közelebből érintő kérdésekben is. A 168. § szerint a zsidó kézművesek a korábbi engedélyek alapján velük azonos vallású legényekkel űzhették mesterségüket, új engedélyt azonban nem válthattak. A zsidó legényeknek a nem zsidókhöz hasonlóan mesterjogot kellett szerezniük a városi tanácstól, ezután pedig a céhtől. Ha az engedélyesek be akartak lépni a céhbe, ügyük elintézése céljából közvetlenül a testülethez kellett fordulniuk. A céhek azonban vallása miatt nem utasíthattak el senkit. A zsidó supplikánsok leginkább a szabó, varga, üveges, szűcs testületeknél jelentkeztek. Felvételükkel a - már mintegy ötévűszázados - céhes keretek közé a korábbi mestereknél rugalmasabban tevékenykedő és a kereskedőkkel jobb kapcsolatokat építő iparos réteg került. (*Dóka, 2005.*)

Az Ideiglenes Iparháztartás fontos intézkedése volt a kontárkodás felszámolásának kísérlete is. A rendelkezés eltörölte az ideiglenes és végleges kontárengedélyeket, lehetővé téve a mestereknek az illegálisan kifizetett árak és a készítésükhöz használt szerszámok elkobzását. A már engedélyes kontároknak mesterjogot kellett kérniük. A hatóságok a céheket kényszerítették minden jelentkező befogadására. A szabó, varga, asztalos, üveges céhek létszáma jelentősen megnőtt. Nehézség elsősorban az építőipari testületeknél jelentkezett, ahol, amint láttuk, a céhek csak a vállalkozókat egyesítették. A legények jó részének sem tudása, sem anyagi lehetősége nem volt arra, hogy a céhek tagja legyen. A mesterek legalább azt akarták elérni, hogy a kontárkodó legények jelentsék be, milyen építkezésen

vállaltak munkát. A kontárok belépésével a mesterekkel azonos technikai színvonalú, de olykor rosszabb körülmények között dolgozó réteg került a testületekbe, akik szegénységük miatt így is kimaradtak, egyszemélyes műhelyeikben űzték mesterségüket ideig-óráig, termékeiket olykor korábbi mestereik útján értékesítették. Kiegészítő jövedelem szerzése céljából végeztek napszámos munkát is. Végül fokozatosan lesüllyedtek a városok legszegényebb tagjai közé. Számukra megoldást a tőkés üzemekben való elhelyezkedés jelentett. Másrészt az új jelentkezők nagy száma miatt a céhes szervezetek fellazultak, s a mesterjog megszerzése lényegesen könnyebbé vált, mint az előző évtizedekben. A supplikánsok nem csak a céhes tanulóleveleket mutathattak be, hanem olyanokat is, amelyek a zsidó gyárakból vagy zsidó mesterektől származtak. A legény- és vándoridőt - a tényleges helyzetnek megfelelően - hat évre emelték, és letöltésük alól nem lehetett felmentést kérni. Ha az iratok rendben voltak, a korábbi gyakorlathoz hasonlóan a városi tanács felvette a mestert. Az előzetes tanácsi felvétel a legtöbb városban kötelező lett, és a tényleges bekebelezéshez a rendelkezés szerint is remeket kellett készíteni. (Szterényi, 1897.)

1851-ben a Kereskedelmi Minisztérium a Kereskedelmi és Iparkamara véleményének figyelembe vételével a pesti és budai céhek számára egységes remeklési utasítást készített. Bár a XVII. századnál régebbi céhlevelekben és néhány különleges iparnál később is leírták, milyen mestermunkát kell elkészíteni, azonban a XVIII. századtól ez már nem szerepelt. A mesterremek tárgya így a céhtagok gyakran önkényes döntésétől függ. E problémán próbált segíteni a minisztérium és a Kereskedelmi és Iparkamara, amikor kiadta a rendelkezését. 1853-ban a pozsonyi céhek számára is készült hasonló utasítás. A remek feladása és elbírálása ezúttal is céhgyűléseken történt. Utóbbiakhoz, az 1848-as céhrendelet kiadása óta mesterekből és segédlegényekből álló remekbizottmányokat hoztak létre. Ezek döntése ellen a városi tanácshoz, majd az illetékes Kereskedelmi és Iparkamarához lehetett fellebbezni. A nem céhes, de engedélyhez kötött iparoknál - mint jeleztük - a tanácsi engedély után meg lehetett kezdeni a munkát, a céhes szabad iparokban viszont meg kellett tartani a remeklési előírásokat.

A korlátozott iparoknál, akár céhesek voltak, akár nem, a városi tanács figyelembe vette a már dolgozók számát, a felvevőpiac várható igényeit, de a mesterszám vonatkozásában nem kért a céhektől véleményt. (Dóka, 2005.)

A kapitalista termelés és -gazdaság térnyerése

A XIX. század közepén egyre nagyobb teret nyert a kereskedők szerepe a vidéki területeken és a városokban egyaránt. A vidéki vándor, illetve házaló kereskedelemnek csökkent az élettere, mivel a feudális struktúrából kinőtt bedolgozói tevékenység - takácsok, posztósok munkája - fokozatosan elvesztette jelentőségét. A tőkeszegénység, a vállalkozói kedv hiányában a hajdani takácscentrumokban nem alakultak ki tőkés üzemek, ahogyan a vásárokon tömegesen árusító csizmadiák, szűcsök, fazekasok sem alakítottak gyárakat, és csak a sikertelen önálló tevékenység után váltak munkásokká.

A megtorpanásnak másik okát a mezőgazdaság átalakulásában kell keresnünk. A XIX. század közepétől az európai piacokon a gabona egyre keresettebb cikk lett, és ennek következtében országos méretekben megkezdődött a legelők feltörése a szántóterületek növelése érdekében. Az állattartás vesztett a jelentőségéből, így a takácsok, szűcsök, csizmadiák

részére mind kevesebb nyersanyag állt rendelkezésre. Az időközben emancipálódott zsidó és más kereskedők számára nagyobb hasznot jelentett az olcsó gyári termékek kedvező értékesítése, mint a falusi mezővárosi mesterektől történő felvásárlás. (Szávai, 1996.)

Legfőbb ok azonban az 1850-es évek közepétől végrehajtott jobbágyfelszabadítás volt, mely a falvak társadalmát átrendezte. A jobbágyi függésből felszabadult mezőgazdasági munkaerőt nem kellett helyben foglalkoztatni, hanem városba költözve az elszegényedett mesterek mellett kibontakozó ipari fejlődés tartaléka lett.

Más volt a kereskedők szerepe a városokban is. Már nem csak a készáru vitték el a mesterektől (a boltokban vagy a vásárokon), hanem közvetlenül bekapcsolódtak a termelés irányításába is. A céhes mestereken kívül a letelepedett legényekkel, céhen kívüli iparúzókkal társultak. Elsősorban a szabók, szűcsök, sapkakészítők, kalaposok támaszkodtak a kereskedők által szállított nyersanyagra, és teljesítve megrendeléseiket, átadták nekik a készterméket. Voltak társulások az asztalosoknál is, ahol a kereskedők rajtuk kívül kárpitósokkal, nyergesekkel, bőröndösökkel is társultak, és így átlépték a céhes kereteket. Arra is volt Pesten példa, hogy külföldről hozott bútorokon csak a kárpitos munkát végeztették a városban. (Áfra, 1939.)

Hasonlóan összekapcsolták az évszázados harcban álló szabók és szűcsök tevékenységét. A ruhaneműk értékesítésében nagy szerep jutott a korábban mellőzött zsidó zsidó zsibárosoknak, rőfösöknek, divatárosoknak. Ha a kereskedők a segédlegényeknek nem adtak munkát, azokat az előírások értelmében a mesterek alkalmazták, akik csak nevüket adták a vállalkozáshoz. Az iparos-kereskedő társulások létrejöttével, a céhes elemek háttérbe szorulásával nem csak a kézműves termelés alakult át, hanem megváltozott az iparosok társadalmi helyzete is. A mesterek - bár iparúzési tevékenységük fellendült -, a kereskedők alárendeltjei lettek. Ha nyersanyagkereskedővel társultak, nem maguk választották meg a feldolgozásra szánt anyagot, hanem kénytelenek voltak azt használni, amit a kereskedőktől kaptak. A bőrt, textíliát, fát több esetben hitelbe vették, le voltak kötelezve a kereskedőnek, hogy a megígért árut időben elkészítik. Ha a készáru kereskedővel tartottak fenn társas viszonyt, nem választhatták meg a vevőket, a kereskedők rendszerint meghatározták az árakat és a munka minőségét is. Ha a mester legényeivel és inasaival műhelyben űzte is tovább mesterségét, önállósága illúzióvá vált.

Még kisebb volt a mesterek szerepe abban az esetben, ha a kereskedők-legények- mesterek társultak. Az aktív munkát a legények végezték, a nyersanyag beszerzése, a készáru értékesítése a kereskedő feladata volt. A mesterek, mint láttuk, a céhszabályokat kijátszva vállalkoztak arra, hogy legényeket szerezzenek az alkalmi társulásnak, de maguk már kiszorultak a termelésből. (Csiki, 1942.)

Másik kérdés a legények munkája volt. Az 1850-es években a hatóságok a kontárkodást, mint a feudális keretekbe, a céhekbe lépni nem tudó kézművesek önálló tevékenységét igyekeztek felszámolni. Azonban a kereskedők bekapcsolódásával a céhen kívüli munkavégzésnek új formája alakult ki. A kereskedőnek dolgozó, céhekbe nem iratkozott segédlegényeket az Ideiglenes Iparrendtartás előírásaival sem lehetett remeklésre kényszeríteni. Érdekvédelmi szempontból nem szorultak rá a céhek támogatására, hiszen munkájuk a kereskedőktől függött. Helyzetük gyakorlatilag azonos volt a kereskedőknek a dolgozó céhes mesterekével. Legényt az előírások alapján ugyan nem tarthattak, de

megrendelőik segítségével az elszegényedett mesterek cégére alatt ezt a kérdést is megtudták oldani. A céhes és céhen kívüli kézművesség így a kereskedők irányítása alatt nivellálódott. (Nagybákay, 1991.)

1857-ben a népszámlálás idején, öt helytartósági osztályban - Pest-Buda, Pozsony, Kassa, Sopron, Nagyvárad központokkal, 8 054-471 lakost írtak össze. A kézművesek és gyárosok száma 156 198, a kereskedőké 31 258 volt. Az iparosok munkáját 133 292 segédlegény, a kereskedőké 17 931 segítette. Átlagosan minden 28. személy foglalkozott iparúzással önálló iparosként vagy segédként. A lakossághoz képest ennél több iparos Esztergom, Sopron, Győr, Moson, Veszprém, Zólyom, Szepes megyében lényegesen kevesebb, Nógrád, Trencsén, Bereg-Ugocsa, Máramaros megyékben élt. Ilyen vonatkozásban is egyre jobban elkülönültek az ország fejlettebb és fejletlenebb területei. (Gelléri, 1892.)

Az iparrendtartás céhreformjától a céhek megszűnéséig

Az 1850-es években az örökös tartományokban is kísérletek történtek, a céhek megújítására, iparrendtartások készítésére. 1854 márciusára a Kereskedelmi Minisztérium - elsősorban a bécsi arisztokrácia nyomására - javaslatot készített. Ez a céhkényszer alapján állt, és akár a magyarországi Ideiglenes Iparrendtartás, hat éves vándorlási időt írt elő. A tervezetet a Bécsi Kereskedelmi és Iparkamara is elutasította.

Időközben *Georg von Toggenburg* lett Bécsben a kereskedelmi miniszter, aki az iparszabadság híve volt. Figyelembe véve a bécsi iparkamara észrevételeit, szabad iparúzás elvén alapuló tervezetet állított össze 1855 utolsó hónapjaira. Alapelvként kimondta, hogy az iparúzást legfeljebb rendészeti szempontok korlátozhatják. Az iparúzóknak sem szakmai képességeiket, sem vagyoni helyzetüket nem kellett igazolni. Az engedélyhez kötött iparokhoz csak a bérkocsisok, kéményseprők, építőipari mesterek tartoztak. A javaslatot a Pesti Kereskedelmi és Iparkamara támogatta, de a magyar városok vezetőit ezúttal sem kérdezték meg. A reformtervezet saját hazájában elbukott az osztrák arisztokrácia ellenállása miatt. (Lipsmeier, 2006.)

1859. december 20-án mégis kihirdették az osztrák örökös tartományokban, Magyarországon és Erdélyben érvényes Iparrendtartást, mely az iparszabadságról szóló rendelkezés volt: követte az 1855 végére elkészült tervezetet, egységesítette az egyes tartományok és Magyarország kézműiparának rendszerét. (Szádeczky-Kardoss, 1913.)

Az iparendedély megadását nem kötötte szakmai képességek igazolásához. Tizennégy szakma kivételével az összes ipart szabadnak minősítette, melyeket bejelentés után űzni lehetett. A céheket megfosztotta alapvető funkciójuktól, elvette tőlük a szakmai minősítés jogát. A 107.§ szerint, ahol céhek voltak, az iparúzóknak be kellett lépni, és vállalni bizonyos anyagi kötelezettségeket, de remeklés már nem volt.

Elrendelték a céhek és az 1850-es években alakult grémiumok átalakítását: ipartársulatok jöttek létre, melyek ugyanazon, vagy szomszédos községekben azonos vagy rokonipart űzőket egyesítettek. Felszólították az iparkamarákat, dolgozzák ki, mely iparcsoportok tartoznak egy-egy társulatba. A Pesti Kereskedelmi és Iparkamara 39 csoportot különböztetett meg, Kolozsvárott viszont csak 19 iparcsoport volt. A társulatok kialakítása lassan haladt. A korábbi céhen kívüli kézműveseket nehezen lehetett az új szervezetekbe kényszeríteni, és a céhes mesterek sem vették szívesen a volt kantárok társaságát. A főbb

céhes funkciók megszűnésével a testületek elsoványodása volt inkább jellemző, mint ipartársulattá alakulásuk.

Az 1860-1861-es politikai mozgalmak a folyamatot még inkább lassították. Mint más területeken, itt is az 1848-as alapokhoz kívántak visszatérni. A céhek egy részénél újra volt remeklés, de annak feladása, elbírálása körül korántsem voltak olyan viták, mint az előző évtizedekben. (Dóka, 2005.)

1862-től a hatóságok Magyarország egész területén végrehajtották az 1859. évi rendelkezést, és ezzel a polgári iparszabadság gyakorlatilag megvalósult. Általában növekedett az önálló iparúzóik száma elsősorban a városokban. A gyarapodás főként a falusi betelepődőknek volt köszönhető, és egyre kevésbé származott a céhekből kiszorult rétegekből, akik a testületekbe már korábban beléptek. Megváltozott a kereskedők szerepe is, akik egyre kevésbé kapcsolódtak be a kézműipar egyes területeinek fejlődésébe. Az 1860-as években a jobb szállítási feltételek miatt a kereskedőknek kedvezőbb volt, ha külföldi vagy gyári árut értékesítettek, mint a mesterek termékeit. (Győriványi, 2000.)

A magyarországi kereskedők egy része gyáralapításra kért engedélyt, és már nem a műhelyben végzett munkára támaszkodott. A gyárakban foglalkoztatottak számaira növekedett. A tőkés termelés fejlődésében sok kézműves teljesen elszegényedett, bár a törvények mindenki számára biztosították az iparúzés jogát, az önálló műhelyek fenntartása illúzióvá vált. A nincstelen mesterek csak a tőkés üzemekben kereshettek megélhetést.

Az 1869-es népszámlálás adatai is e változásokat igazolják. A szűkebb országterületen a lakosság 11 188 502 fő. Erdéllyel és Horvátországgal együtt 15 505 495 fő volt, 238 577, illetve 291 091 önálló iparos és gyáros. 295 956, illetve 355 873 munkást foglalkoztatott, míg a bányászok száma 45 892-re emelkedett. Megváltozott az ágazati összetétel is, amely a korábban vizsgált városokban az alábbi arányokat mutatja.

3. táblázat Az ipar ágazati megoszlása 1869-ben néhány nagyobb városban. Forrás: (Dóka, 2005. 241.)

		Pest	Buda	Debrecen	Szeged	Győr	Pécs
	Mester és legény összesen	41 915	7 524	6 857	4 767	2 874	3 625
I.	Építészeti és műv. ipar	9,73%	15,10%	10,65%	9,23%	8,07%	17,32%
II.	Fém-, kő-, faipar	24,54%	34,41%	18,05%	23,23%	20,28%	24,25%
III.	Élelmiszer és vegyipar	10,40%	11,28%	12,28%	17,66%	16,11%	12,47%
IV.	Textilipar	1,31%	16,29%	27,62%	19,00%	17,57%	17,74%
V.	Bőr- és papíripar	43,63%	16,53%	26,86%	26,12%	25,43%	18,48%
VI.	Nem közvetlenül term. ipar	10,39%	6,39%	4,54%	4,76%	12,54%	9,74%

A városok adatainak összehasonlításából látszik, hogy legtöbb változás Pest a legkevesebb Pécs esetében következett be. A gyáripar fejlődése miatt Pesten kiugróan magas lett a bőripar aránya, és leginkább visszaesett a textilipar, melynek termékeit a lakosok a külföldről olcsón behozott árukából beszerezhették. A bőripar a többi városokban visszaesett, leginkább Debrecenben, ahol 1828-ban a legjelentősebb volt. Itt viszont csaknem 10%-kal emelkedett az építőipar aránya, mivel a nagy városépítési munkálatok erre az időszakra estek. Hasonló növekedést láttunk az építőiparosoknál Budán is.

A szállítás lehetőségek javulása miatt megszűnt az ipar helyi nyersanyagtól való függősége, és a lakosság helyi igényei sem jelentettek döntő tényezőt, hiszen a kereskedők az árucikkek egész sorát hozták el a településekre. Az új kihívásokkal szembe kellett nézniük a hagyományos kézműipar képviselőinek is, akik számára a régi szervezeti keretek semmiféle védelmet nem biztosítottak. A céhek megszűnése, az iparszabadság törvénybe iktatása, az 1872. évi VIII. törvénycikk országgyűlési elfogadása egyrészt már csak egy folyamat befejezése volt, másrészt az iparélet terén is legszélesebbre tárta ki a kapukat a tőkés vállalkozások előtt. (Orel, 1942.)

A következő fejezetben „kutatási mélyfúrásként” egy szegedi mester életútján keresztül mutatom be a szíjgyártók céhének működését, az ott bejárható karrierutat.

Kiss Pál szegedi szíjgyártó mester céhes karrierútja

A MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltárban őrzött céhes anyagok alapján ismertetem *Kiss Pál* szegedi születésű fiatalember céhes életútját. Az édesapjától örökölt és általa választott szíjgyártó szakma rövid bemutatása után rátérek a szegedi céhes viszonyok ismertetésére és kronologikus rendben vázolom az ifjú életútjának témánk szempontjából fontos eseményeit.

A szíjgyártó mesterség rövid bemutatása

A szíjgyártó (lorarius) mesterségről *Varga Gyula* 1986-ban megjelent tanulmányában olvashatunk részletesen. A szíjgyártó a bőrmegmunkáló és feldolgozó iparágak közé tartozik. Nevéből következően a vastagabb, puhított bőrféleségek feldolgozásával foglalkozik. Fő tevékenységi köre a lószerszámok és más, a lótartással kapcsolatos bőrtárgyak készítése. (*Varga, 1986.*) A szíjgyártó mesterséget azonban nehéz behatárolni, mert tevékenysége története során többféleképpen kapcsolódott más bőrös, vagy egyéb szakmákhoz. Körülbelül a XVIII. század végéig a szíjgyártók maguk készítették ki a bőrt is és szinte együtt dolgoztak a nyergesekkel, kulcskészítőikkel, csengősökkel; legtöbbször a szíjgyártók fejezték be, tették használhatóvá az előbb felsorolt mesterségek termékeit.

A szíjgyártók korábban készítettek egyéb bőrtárgyakat is; úgymint viseletkellékeket, bőrvégeket, fegyver- és egyéb tartó tokokat, ruhadíszeket és egyéb használati tárgyakat. Ezen a téren nagy konkurenciát jelentettek a népi mesterségek, hiszen sok paraszt és különösen a pásztorok jelentős része értett a bőrök művészi szintű feldolgozásához. A legtöbb pásztor maga készítette a kápa nélküli priccsnyeret és a szamár hátára való tergenyét. A priccsnyereg ócska bőrből, posztóból, filcből készített, kápa nélküli nyereg; csikósnyereg; vagy lovaglásra használt, marhabőrből készített nyereg. A tergenye a teher felpakolásához használt faváz a teherhordó szamáron; csacsinyereg; nagy nehéz terhet is jelent. (*Kiss, 2012.*) A XIX. század közepétől külön szakmává fejlődött a bőrdíszművesség, viszont a szíjgyártók tevékenységi köre az ipari fejlődés hatására bővült; ők készítették a gépszíjakat és egyéb technikai bőrtárgyakat (például tömítéseket). Az ipari bőrtermék készítő műhelyek nagy része később bőripari üzemekké alakult, s míg az idősebb szíjgyártónemzedék jelentős része megmaradt kézművesnek, a fiatalok közül sokan ipari körülmények között gyakorolták szakmájukat.

A szíjgyártó mesterség nem nélkülözhetette a fémműves, rézöntő, kovács szakmák tevékenységét. A lószerszámok elengedhetetlen tartozékai a különböző csatok, zablák, kengyelek és a csillogó díszítő elemek, például tükrök, kulcsok, szegecsek, melyekkel a lószerszámot kirakták. Mindebből következik, hogy a szíjgyártó szakma nem csak a divatirányzatoknak, fogatolási, hajtási szokások változásának, hanem a konkurens szakmáknak is bizonyos mértékig ki volt szolgáltatva. Másik oldalról szemlélve ezt a problémát jól látszik, hogy a céhek egy-egy településen számos szempontból egymásra is voltak utalva.

Kézművesiparunk legősibb foglalkozásai közé tartozik a bőrfeldolgozás. Honfoglalás kori régészeti leletek bizonyítják, hogy őseink körében a bőrmegmunkálás az európaihoz mérten is fejlett volt. A középkori Magyarországon is a kézműves iparok között első helyen állt. Hírük külföldre is eljutott, ahol a sós, timsós kikészítő eljárást magyar módszernek nevezték. (*Varga, 1986.*)

A szíjgyártó mesterség hosszú fejlődés eredményeként specializálódott a szíjak készítésére. Régészeti leletek tanúskodnak arról, hogy a honfoglaláskori magyarság körében már elkülönült egymástól a prêmes, és a szőrtelenített, cserzett bőrt feldolgozó kézműipar.

A nyerges és szíjgyártó mesterség valószínűleg az államalapítás után vált szét. A földművelés kialakulása miatt megemelkedett az igás állatok száma, tehát az igához szükséges bőr tárgyak iránti kereslet is megnőtt. Egy idő után a nyergesek mindinkább a nyergek fa alkatrészeinek készítésére specializálódtak, a nyergek bőrözését a szíjgyártók végezték. A XV. században megalakuló első szíjgyártó céhek azonban valószínűleg még magukban foglalták a nyergeseket is.

„A szíjgyártó legény felszabadulása utáni első félévben amit a tanítómesterénél kellett töltenie, hetenként 8 pénzt és az „italpénz” felét kapta, ha egyedül volt a legény a műhelyben, de ha ketten voltak, az „italpénz” egyharmadát kapta. A félév letelte után 16 pénz és a teljes „italpénz” a bér, ha egyedül van. (Italpénznek nevezték egy arasznál kisebb darab elkészítéséért a legénynek járó munkabért.) Egy kántorra (negyedévre) szegődött legénynek 2 frt. volt a bére, azonkívül egy „ágyra való bőr” és az italpénz.” (Idézi: Hilf, 1929. 37.)

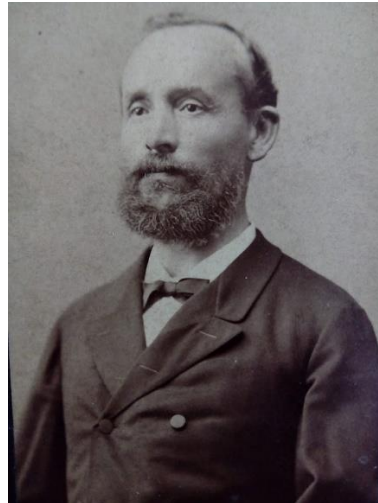
Kiss Pál a Szeged-Felsővárosi Plébánia anyakönyve szerint 1834. január 25-én született. Apja Kiss János, anyja *Felmayer Terézia* volt, keresztapja (és egyben nagybátyja) pedig *Felmayer Antal*. Apja 1809-ben folyamodott szegedi polgárságért mint szíjgyártó mester. Egy 1853-as kimutatás szerint pedig bormérést működtetett saját házában, Szeged-Felsőváros 201. szám alatt (később ez a ház a Tímár utca 913. számú volt, ma pedig a Tímár utca 3.). Az anyakönyvek tanúsága szerint az alacsony termetű, barna szemű és barna hajú *Kiss Pál* kétszer nősült: először 1860-ban, 27 évesen: ekkor *Ökrös Julianna* palánki hajadont vette feleségül, majd 3 év múlva, mint özvegyember *Vankó Borbála* 20 éves, szintén szeged-palánki hajadont vette el. (*T. Knotik, 2010, 23.*) Erről vándorkönyvében is készített feljegyzést.³⁶ *Kiss Pál* és *Vankó Borbála* házasságából nyolc gyermek született, akik közül öten érték meg a felnőtt kort.

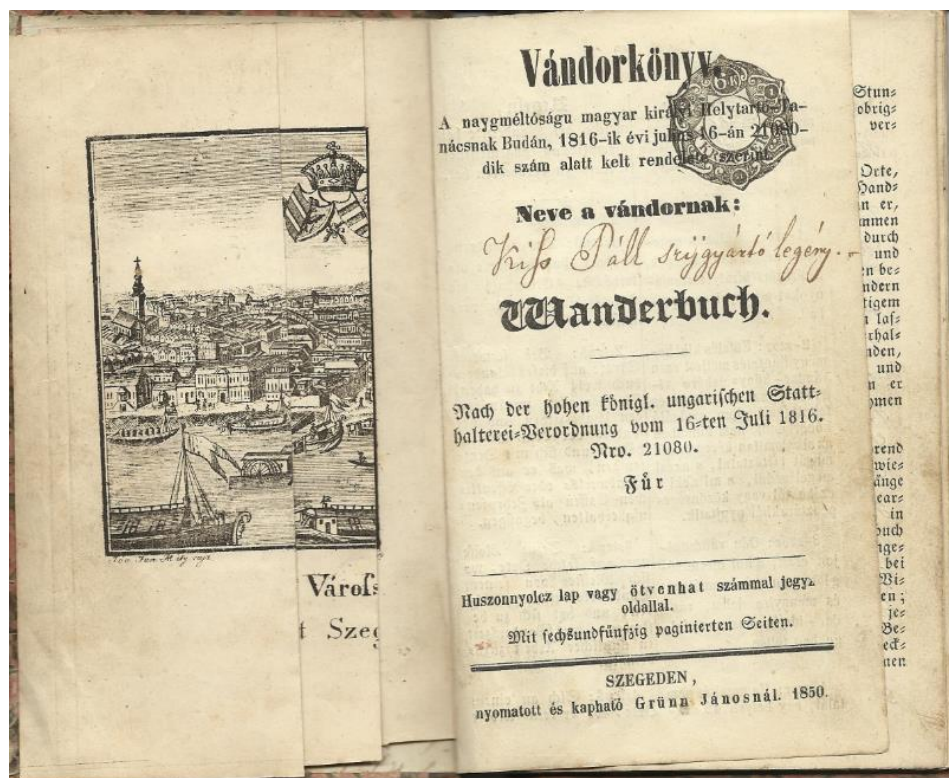
8. ábra *Kiss Pál* és családja 1885-ben (Forrás: H. L. családi archívumából)

³⁶ Ekkoriban és még jó ideig a fontosabb családi eseményeket a család egyetlen könyvét jelentő Biblia kötésének belső oldalaira jegyezték fel, a vándorkönyvbe történő ilyen események feljegyzése nem volt általános gyakorlat.

A születési anyakönyvben az apa, *Kiss Pál* neve mellett a polgár, iparos, majd a bormérő megjelölés szerepel. A Szeged városi iratok tanúsága szerint *Kiss Pál* 1869-ben építkezésbe kezdett Felsőváros 201. szám alatt, amihez kölcsönt is igényelt és kapott is a várostól. *Kiss János* szíjgyártó mester tehetős szegedi polgár volt. Fia, *Kiss Pál* a tőle örökölt házat kívánta átépíteni, felújítani. A kölcsönigénylés során vették fel a következő szemlést: „...az utca részen fekvő „tégla és vályogból elegyesen épült és cseréppel fedett lakóház foglal magában öt szobát egy konyhát, száraz folyosót és száraz kapubejárást és az egész épület alatt bolthajtásos pintzét.” A telek hátsó részén lévő épület „2 szobát, egy konyhát, egy kamrát, egy kis színt és magtárt” foglal magába.” (Idézi: *T. Knotik*, 2010, 25. o.)

9. ábra *Kiss Pál* 1885-ben készült fényképe. (Forrás: H. L. szíves engedélyével)

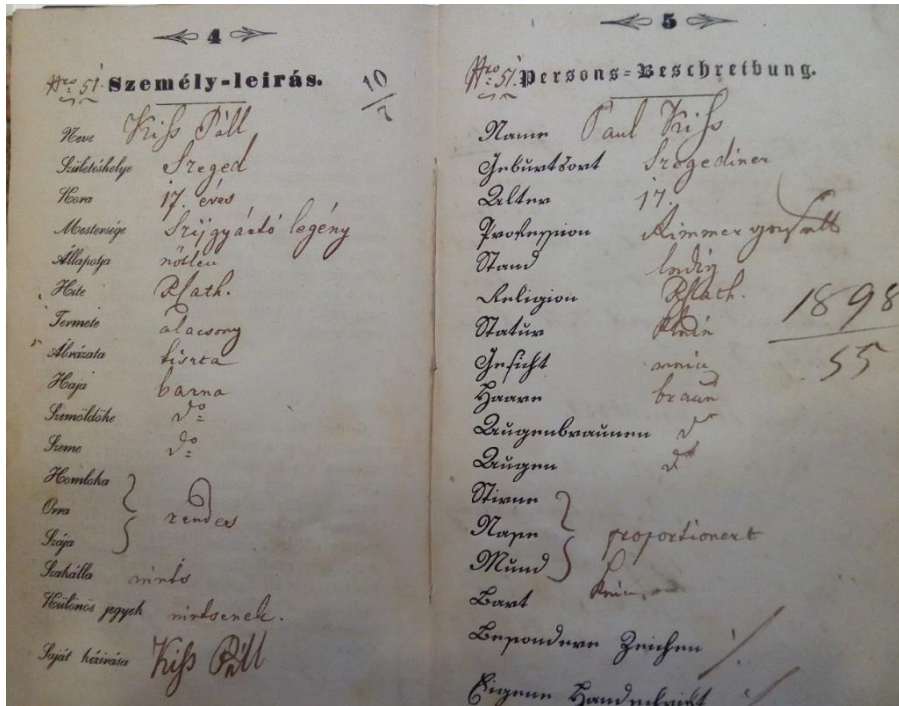
10. ábra *Kiss Pál* szíjgyártó legény vándorkönyve (1850) Forrás: H. L. engedélyével)

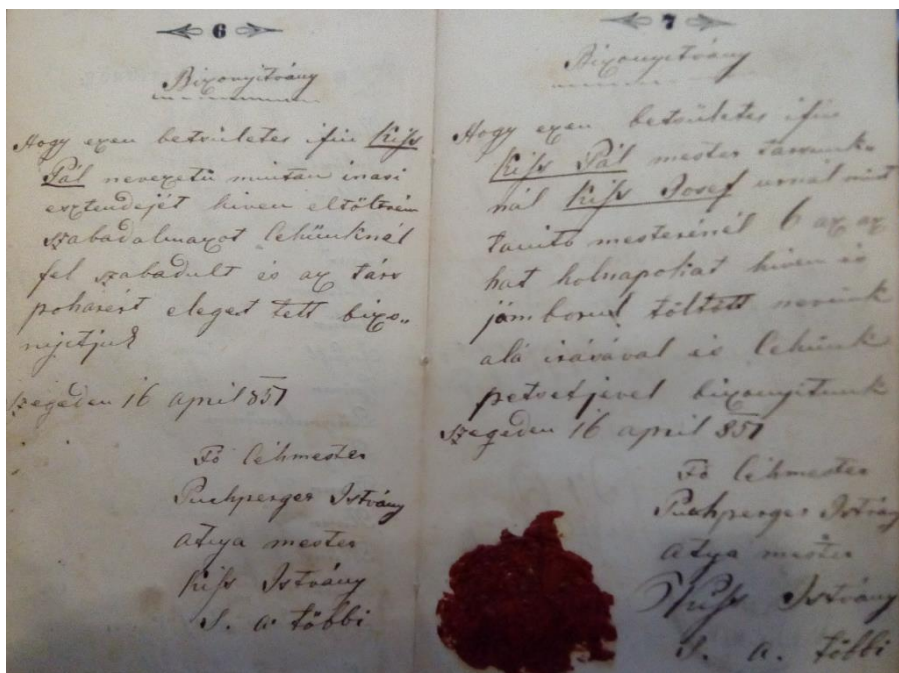
Kiss Pál apja foglalkozását folytatva szíjgyártónak tanult. Inasi éveit teljesítette a vándorkönyv 6-7. oldalán található bizonyítvány szerint:

„Hogy ezen betűletes ifiu Kiss Pál nevezetű miután inasi esztendejét híven eltöltvén szabadalmazot cehünknel fel szabadult és az társ pohárért eleget tett bizonyitjuk. Szegeden 16 april '851 Fő Céhmaster Puchperger Istvány atya mester Kiss Istvány stb.”

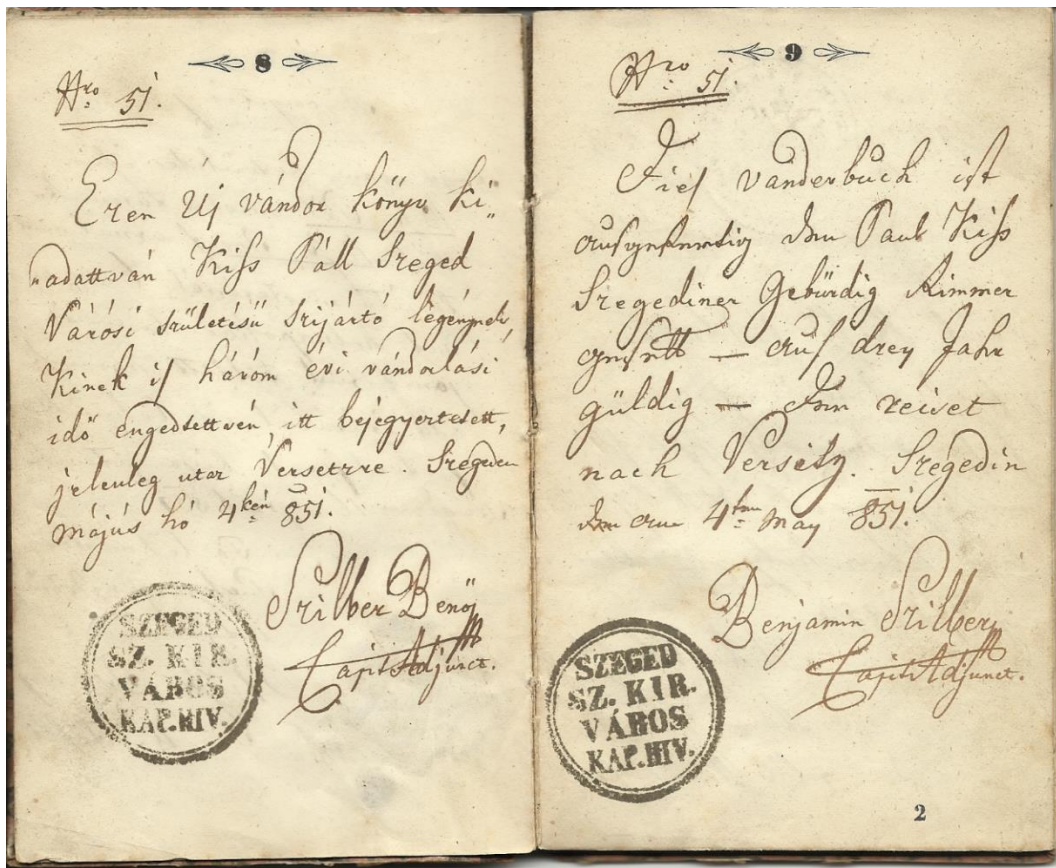
A következő oldal tanúsága szerint 6 hónapot apjánál, Kiss József szíjgyártó mesternél töltött, mielőtt vándorútra indult.

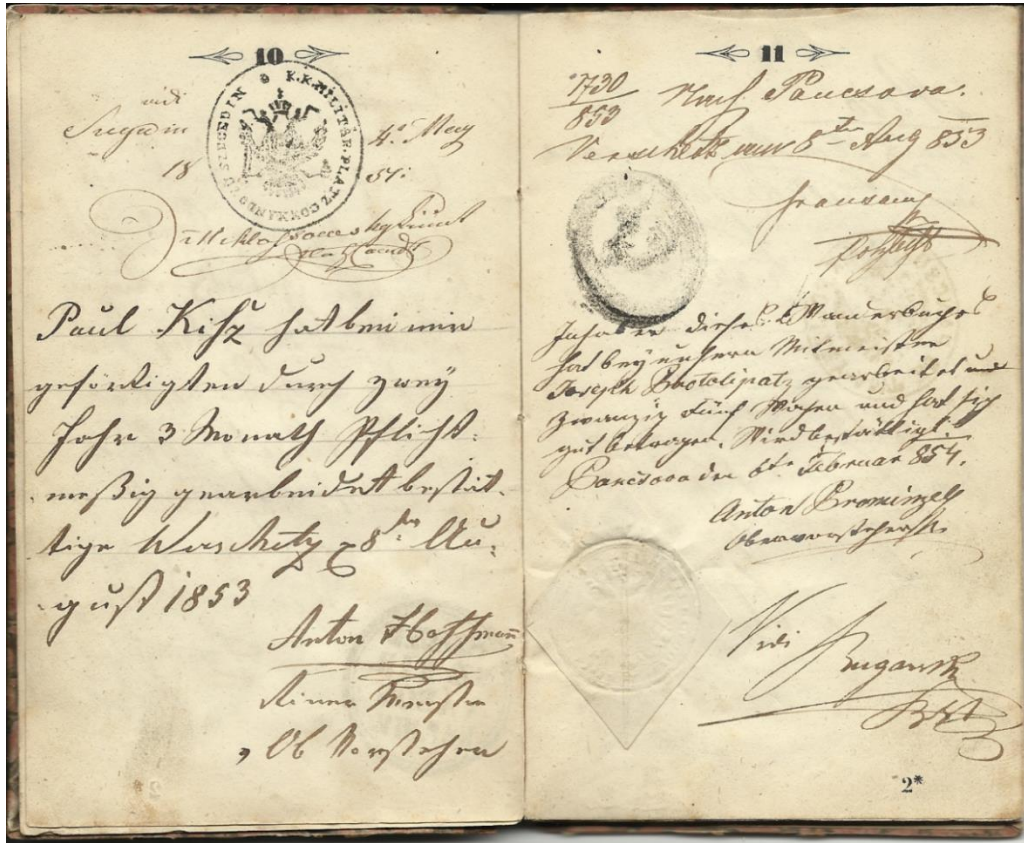
11. ábra Kiss Pál vándorkönyvének 4-5. oldala a fiatalember személyleírásával.

12. Ábra Kiss Pál vándorkönyvének 6-7- oldala

13. ábra Kiss Pál vándorkönyvének 8-9. oldala

14. ábra Kiss Pál vándorkönyvének 10-11. oldala

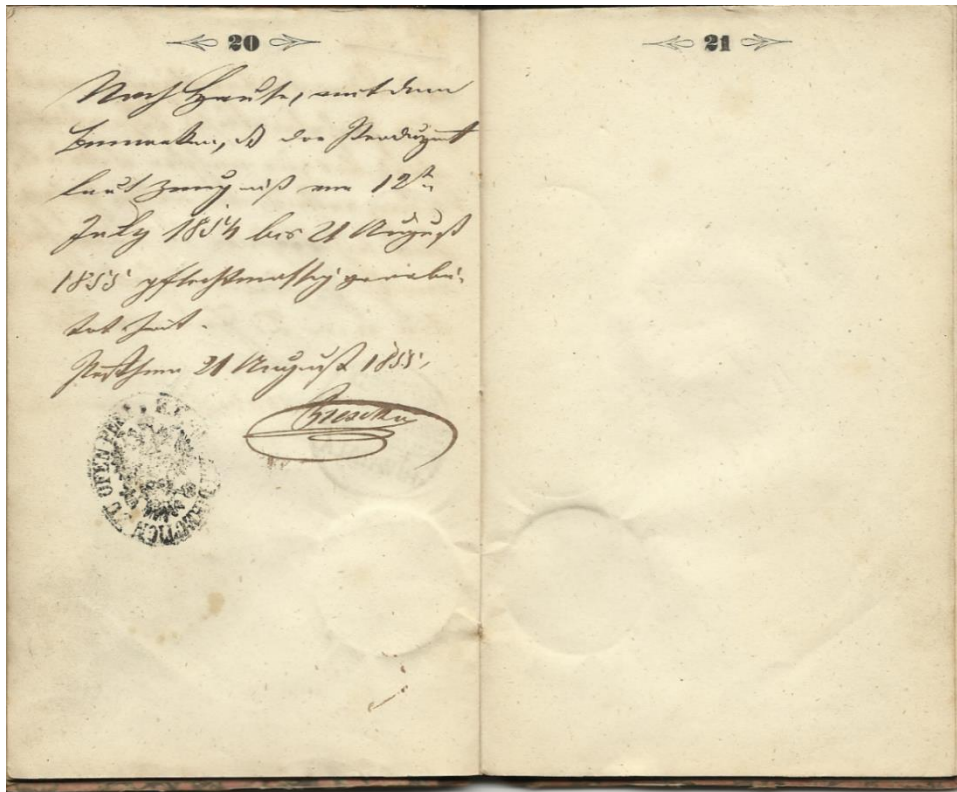

17. ábra Kiss Pál vándorkönyvének 16-17. oldala

18. ábra Kiss Pál vándorkönyvének 18-19. oldala

19. ábra Kiss Pál vándorkönyvének 20-21. oldala

Kiss Pál vándorkönyvének 8. oldalán ezt olvashatjuk: „Nr.51. Ezen új vándor könyv kiadatván Kiss Páll Szeged Városi születésű szíjártó legénynek, kinek is három évi vándorlási idő engedtetvén itt bejegyeztetett, jelenleg uton Versetzre. Szegeden május hó 4-kén '851. Szilber Benő Capt. Adjunct.” A 9. oldalon pedig ugyanezt olvashatjuk németül. A 8. és 20. oldalak közötti rész tartalmazza a vándorlás útvonalát, amit táblázatba foglaltam:

4. táblázat Kiss Pál vándorútjának állomásai és az ott eltöltött idő. Forrás: Saját szerkesztés.

Hol járt?	Mikor járt ott?
Versec	1851-1853
Pancsova	1853-1854
Eszék	1854
Pécs	1854
Székesfehérvár	1854
Szeged	1854
Pest-Buda	1855

A vándorútja megszakításokkal négy évig tartott. Ezután tért vissza szülővárosába, ahol mesteresztendőre bocsátották és elkészítve a mesterremeket a szegedi szíjgyártók céhe mestereinek sorába fogadta. Az 1879-es tiszai nagy árvíz az ő házát sem kímélte, az akkori lajstromon szerepel Kiss Pál mint árvízkárosult.

„Tekintetes Tanáts! Tímár uccában egy igen virágzó üzletem volt, melyből 7 tagból álló családom, úgy a Szegedi árva tárból kölcsön bírt 2000 frot a rendes időben törlesztettem, és kamatait fizettem, családom tisztességesen fen tarthattam. A víz betörése által szép házamat és virágzó üzletemet egy pillanat műve alatt romok alá temette, - az olta a tekintetes rendőri hatóság engedélye folytán a Kontrásti féle ház ellenében a kövezet szélében egy kis szerény deszka bódét állítottam fel és ott csendes bormérést gyakoroltam, olly szerényen hogy a rendőrség meg elégedését nyertem ki (...)” (Idézi: T. Knotik, 2010, 26.)

A fenti sorok tanúsága szerint *Kiss Pál* a céhek 1872-ben történt megszüntetése után szíjgyártó tevékenységével felhagyott és az átmeneti bódé után a Kölcsey utcában lévő Sziráky-házban bérelt helyiséget kocsmája számára, miközben építkezésbe is kezdett a Kölcsey utca 4. szám alatt. Itt nyílik meg 1882-ben új vendéglátóipari egysége, tekepályával és kerthelyiséggel. A kocsmá az 1890-es években élte fénykorát, amikor is többek között olyan törzsvendége volt, mint *Steingassner* (a későbbi *Tömörkény*) *István*.³⁷ Ebben az időben több írásban is megemlékeznek *Kiss Palcsiról*, „*mokány kisöregről, aki nem tartozott a legnyájasabb emberek közé (...) - Nem arra való a bor - vélte, hogy azt mértéktelenül vedeljék. Ezért szigorú szűrős szemével ellenőrizte a népeket, kellő időben kurta szóval vágta el a további igények folyósítását.*” - írta róla *Szigethy Vilmos*.

Valószínűleg 1903 körül költözött a *Kiss* család a Kölcsey utcából a Szentháromság utcába, mert lebontották a kocsmájukat. *Kiss Pál* veje, *Magyar József* építtetett emeletes házat 1911-ben a Szentháromság utca 5. szám alatt. Innen temették el özvegy *Kiss Pált* 91 éves korában, 1925 márciusában.

Hosszú életútján megélte a Kiegyezést követően Szegeden is felpeszsdülő polgári létet, majd az Ipartörvénnyel a céhek megszüntetését, és olyan vállalkozásba fogott, ami egzisztenciát és biztos megélhetést nyújtott népes családjának. Legkisebb, 1877-ben született *Borbála Anna* nevű lányának születési anyakönyvében az apa, *Kiss Pál* neve mellett a polgár, iparos, majd bormérő megjelölés szerepel.

---

³⁷ Kultúrtörténeti érdekesség, hogy a népszerű szegedi író, *Tömörkény István* az egykori szíjgyártó mester, később vendéglátóegységet működtető *Kiss Pál* negyedik, *Emília*, *Kornélia* nevű lányát vette feleségül.

Összegzés

Dolgozatban a céhek működésének vizsgálata során hármasszoros korszakolást - a céhfejlődés első, második és harmadik időszaka - alakítottam ki. A kutatási kérdéseimre is e tagolásnak megfelelően válaszolok.

1) A szakképzés a céhek fejlődésének első időszakában

A magyarországi céhfejlődés első korszaka a XIV. század utolsó harmadától a XV. század közepéig tartott, és az iparosok szakmai feladatainak ellátását már a középkori Magyarországon is a legfelsőbb szinten szabályozták, legalábbis erről tanúskodik Buda város XV. század első évtizedében keletkezett jogkönyvének 65. cikkelye. E cikkely megtiltja, hogy bárki valamely más személy mesterségébe beavatkozzék, egynél több szakmát űzzön, illetve más helyett annak a mesterségét gyakorolja, melyet művelni nem tud, hanem mindenki elégedjék meg saját tevékenységével. (Mollary, 1959. 85–86.)

A szakmai jártasságot, illetve annak megszerzését egyéb, a középkorban keletkezett városi források is szem előtt tartják. A kassai gyapjúszövőők céhének csak az lehetett tagja, aki ismerte a mesterséget, a mesterek csak akkor ültethették a szövőszékhez feleségeiket, ha azok tisztában voltak annak használatával. (Wenzel, 1874, 39.)

Az eperjesi szűcsök céhébe a bekerülés egyik feltétele, a tanulóévek elvégzése és kiszolgálása volt, (Iványi, 1931, 159.) míg a kolozsvári bognároknál kikötötték a jelentkezőknek, hogy a teljes inasidőt elejétől a végéig teljesíteniük szükséges. (Szádeczky, 1913. II. 17.)

A középkori kézművesek képzése elsősorban szakmai ismeretek elsajátítására irányulhatott. Tudásuk tárháza és műveltségük, valamint társadalmi megítélésük elmaradhatott a káptalani, plébániai, illetve kolostori fenntartású oktatási intézményt látogató diákokétól. Bár akadt olyan rendkívüli eset, mint az eperjesi olajsajtólók, 1519. évi céhszabályzata, melynek bevezetőjében a városi tanács a szabályozás megalkotásának szükségességét - az ókori filozófusra, Marcus Tullius Ciceróra hivatkozva - a rendre való törekvéssel indokolta, mondván;

*„...amely rendet, ha valaki feldúlja, feldúl általa minden jó művet, mely abból sarjadhat úgy, mint az egyetértést, a szeretetet és a barátságot, mely pedig (Cicero szerint) minden emberi műnek előfeltételül kell, hogy szolgáljon. Miért is a jó barát a Föld kincsei közül a legnemesebb rokon, és amely barátság kizárólag tisztességes emberek sajátja, gonoszokban nem lakozik”.*³⁸

A középkori szakképzés teljes mértékben a céhek privilégiumának tekinthető. Hozzájuk kapcsolódnak a korszakban a városok, hiszen a középkor folyamán céhek elsősorban a városi településformához kötődően szerveződtek. A középkori piacokon és városokon, boltokban, apothecákban, árucarnokokban, kenyér- és mészárszékeken árusított termékek, illetve a kikötőkben, fürdőházakban, köztereken és szállítmányozásban nyújtott szolgáltatások magas és állandó színvonala részben a kézművesek és iparosok képzésén állt, vagy bukott.

³⁸ ...welche ordnung szo ymancz czwstorenede wre, der czwstoret alle gutta wreck dy dorusz möchten entsprüssen, als nemlich eytracht, libe und frewntschaft, welche frewntschaft allen menschlichen wercken, als Cicero spricht, vorgesaczt sal werdwn, went worwnb das alleredlste geschlecht der shecze auf erden ist eyn gutter frewndt, welche frewntschaft aley n den gutten frommen menschen ist und nicht yd den bössen. (Fordította: Skorka Renáta, 2018.)

Mindezek ellenére kevés ismeret áll rendelkezésünkre ezzel kapcsolatban, hogy a szakképzés menete, a tudásátadás módja a valóságban miként és hogyan zajlott. Részletes szabályozások híján azon utalások felkutatására és összegyűjtésére szorítkozhattunk csupán, melyek a középkori céhek városi forrásanyagában fellelhetők.

A magyarországi kézműipar fejlődésének színtere a XIII. század közepétől a város lett. Hazánk középkori településhálózata a Nyugat-Európainál ritkábbnak mondható, és a kor fogalmi szerint az ország területén nagyvárosokat sem találunk. A legnépesebb XV. századi magyar településnek Budát tekinthetjük. (Szűcs, 1955.) A városi ipar fejlettsége a település összlakosságán belül, a kézművesek arányában, illetve az egyes iparágakon belül kialakult szakmák differenciáltságában mutatkozott meg. A XV. század első évtizedeiben a középkori Magyarország gazdaságilag legfejlettebb városaiban az iparosok aránya 20-30% között mozgott, mely szintén elmarad a nyugat-európai átlagtól. (Győrffy, 1980.) Az alpmesterségek több önálló mesterségre bomlása a középkorban egyedül a városokra jellemző, a falvakban teljesen differenciálatlan és inkább a fő iparágakra koncentrááló kézműves tevékenységet találunk. Városainkban, a XV. század első felében hat fő iparcsoportot (fém- és fémfeldolgozó-ipar, szövőipar, bőr- és bőrfeldolgozó, textil- és textildolgozó, élelmezési, fa- és építőipar), és azon belül 50–60 különböző iparágat különböztethetünk meg. (Szádeczky, 1913.)

A kézműipar első céhei

Az első érdekvédelmi egyesületek az élelmiszer-, ruházati- és vasipar legfontosabb ágaiban jöttek létre. 1376-ból maradtak fenn az első céhszabályzatok, melyek a pozsonyi mészárosok, pékek és vargák tevékenységére vonatkoznak. (Szádeczky, 1913. 27–29.)

Ugyanebben az esztendőben engedélyezte I. Nagy Lajos király (1342–1382) az erdélyi szászok hét széke számára a céhek újbóli működését. Az erről tanúskodó okirat állítása szerint az uralkodó az általa korábban eltörölt kézműves céhszervezeteket állította vissza. Minden jel szerint tehát az erdélyi szászok körében a céhszervezet létrejötté az 1376 előtti időszakra nyúlik vissza, vagyis az első céhek feltehetően Erdélyben, a szászok körében alakultak meg. Magyarországi viszonylatban korán, gazdag és sokoldalú kézműiparos élet fejlődött ki. (Meltzl, 1892. 648.)

A céhfejlődés első korszakában az azonos foglalkozást űző iparosok közvetlen érdekeik biztosítására törekedtek. A piackörzetbe behatolni kívánó idegenek, más városok piackörzetéhez hasonló iparosok és kereskedők portékáit igyekeztek kizárni városukból. Az első céhtörvények, úgy tűnik, szabad kezet adtak a kézműves mestereknek, a termelési, az értékesítési és a beszerzési folyamatokban egyaránt. A kézműves munkájához és mesterségéhez tartozó kellékekből és alapanyagokból annyit vásárolt, amennyit kívánt és módjában állt, saját termékeiből annyit készíthetett, amennyit tudott, azt vásárba vihette és árusíthatta, úgy háznál, mint piacon. (Meltzl, 1892. 639.)

A korai céhszabályzatok igyekeztek garantálni a városok területén előállított, piacra került termékek minőségét, előállításuk szakszerűségét, az ipari termelés fejlődését. Ezek az előírások, amelyek alapvetően minőségbiztosítási céllal születtek, hozzásegíthetik kutatásomat, az arra vonatkozó következtetések levonásához, hogy a céhfejlődés első

korszakában milyen irányelveket, milyen tudásanyagot tartottak fontosnak egyes szakmákban a képzés során.

A középkori mészárosok már tanulmányaik folyamán alaposan eszükbe véshtették, hogy mészárszékeikben romlott vagy tisztátalan húst sohasem árulhatnak. A mészárszékeikben kínált portéka minőségét ugyanis folyamatosan ellenőrizték. Pozsonyban például két mesternek kellett minden alkalommal megvizsgálnia az árut, és a mészárszékeikben talált borsókás húsért a város 72 dénár büntetést szabott ki a mészárosra.³⁹

A budai mészárosoknak a bőrt a hús előtt kellett árusítaniuk, és a mészárszékeken tilos volt vadat, libát, tyúkot, kacsát, és továbbá füstölt húst és élő halat kínálniuk. (Mollay, 1959. 102.) A mészárosoknak az árusításokon kívül a vágásra vonatkozó szabályokkal is tisztában kellett lenniük. A szepesi szászok előírták, hogy ökröt vagy tehenet a mészáros másodmagával is levághatott, de később termetű állatokat, mint sertésborjú, juh, csak egyedül vághattak. A budai mészárosok csakis a Duna mellett álló közös vágóhidat használhatták, ahol a vágásokat pirkadattól szürkületig, tehát kizárólag fényes nappal végezheték. (Mollay, 1959. 101.)

A pozsonyi rendelkezésből azt is megtudhatjuk, hogy a középkori mészárosok a levágott állatot viszonylag kevés részre bontották, amely talán szerényebb anatómiai ismereteikről is árulkodhat. Megkülönböztették ugyanis az állat nyakhúsától a gerinc alsó szakaszának végéig tartó részt, melyet nem daraboltak fel, és teljes hátnak neveztek. Elkülönítették az állat oldalsó húsát, melyet szintén egyben kínáltak, a lábszárakat és a combot, melyet árulhatták egyben felezve és negyedelve is. A szabályozásból kiderül az is, hogy a mészárosok elsajátították a kolbászkészítés fortélyait is, amely termék szintén portékáik között szerepelt.⁴⁰ Nem csak a mészárosoknak kellett ügyelniük, hogy mindig legyen elegendő húsáru a városban, a pékek is bírságot fizettek abban az esetben, ha nem sütöttek elegendő kenyeret, és a településen azért hiány mutatkozott a pékáruban. A pékmestereknek ismerniük kellett, ahogy már korábban utaltunk rá, a - súly, pontosabban - tömegmértékeket, és figyelniük kellett azok betartására. Ha ugyanis túl kicsi kenyeret sütöttek, az őket ellenőrző két mester, valamint egy esküdt polgár elvette és a városi ispotálynak adta a terméküket. Budán meg is határozták a kenyérfélék tömegét, így képet kaphatunk arról is, hogy a pékek nem csupán a tömeg-, de az úrmértékek átváltását is elsajátították. A budai jogkönyv pékekre vonatkozó megállapításai szerint a pékek a gabonát *gerlában*, illetve annak tizedében, *wechtben* (hőzavetőleg 157,5 liter) vásárolták fel, a zsemlék tömegét pedig a jogkönyv pontosan két márka, és három nehezékben határozta meg, míg a kenyéret negyed- fél márkában. Az előbbi a mai viszonyokra vetítve nagyjából fél kg-ot, míg az utóbbi 86 dkg-ot tesz ki. (A korabeli mértékegységváltásokról bővebben lásd: *Bogdán*, 1991.)

A posztókészítők is hasonló jártasságot szerezhettek a hosszméretek terén. Ha ugyanis portékájuk nem érte el a meghatározott hosszúságot, illetve szélességet, a terméket mégis rendes vég gyanánt kínálták, úgy elvesztették az anyagot. Ha a szász tímárok rosszul és elégtelenül kidolgozott bőrt vittek a vásárra, ugyancsak elkobozták a portékájukat.

³⁹ Buda városának törvénykönyve MCCXLIV-MCCCCXXI. 105–107. Idézi: *Michnay Endre és Lichter Pál*, 1845.

⁴⁰ Buda városának törvénykönyve 80.

A bőr kezelése szempontjából fontos adatokat közöl a pozsonyi vargák 1376-ban keletkezett céhszabályzata, mely meghatározza, hogy a mestereknek női és férfi lábbelit egyaránt tudniuk kell készíteni - képzésük során tehát mindkettőt elsajátították -, és felsorolja az előállítás során használható eszközöket. Ezek között szerepel a cipő vízhatlanságát elősegítő szurkos fonál (*draht*), vagy a bőrbe lyukat fúró ár (*ol*), valamint nyilván a szerszámok tárolására és munkaasztal gyanánt egyaránt szolgáló két fatuskó (*zwain drummeren*). A szabályzat tiltja ugyanakkor a túvel történő varrást, amely esetleg azt feltételezi, hogy az árral átlukasztott bőrön a fonalat sörte segítségével továbbították. A státútum - kimerítve a tudásátadásra vonatkozó követelményeket - igazi szakmai fortélyba is beavatja az érintetteket, mert kötelezi a cipészeket, hogy a cipőket jól zsírozzák be - de csak zsírral, ne faggyúval vagy mással, például sós vízzel - mert így a bőr puhává és használhatóvá válik.⁴¹ Bizonyosra vehetjük azt is, hogy a középkori cipészek nem csupán az új lábbeli elkészítésének folyamatát sajátították el képzésük során, hanem a régiek javítását, foltozását is megtanulták. A pozsonyi cipészek státútuma ezért tilthatja a vargákat a foltozás tevékenységétől, mivel sem a céhszabályzat, sem egyéb források nem említik a foltozóvargákat, bizonyos, hogy efféle javítási feladatok elvégzése a legények feladatkörébe tartozott. Úgy tűnik, hasonló módon jártak el a szűcsök is, akiket országszerte intettek attól, hogy az általuk kijavított és felújított régi holmikat az új portékák közé keverjék. (*Szádeczky*, 1913. 33–34.) A célfejlődés első korszaka tehát a kézművesek képzése során nem számolhatunk az egyes iparágakhoz tartozó feladatkörök, illetve termékek differenciáltságával.

A legényekkel és mesterekkel szembeni elvárások

Az erdélyi szász iparosok XIV. századi szabályzata előírta, hogy kötelező felvenni a cégbe valamennyi olyan mestert, aki a város területén született, vagy aki bevándorolt, amennyiben a jelölt becsületessége és előéletének feddhetetlensége felől meggyőződtek. A cégbe való felvétel elsődleges feltétele a szabályzatban lefektetett, általános követelményeknek való megfelelést lehetett, nevezetesen, hogy a kézműiparos termékeivel el tudja látni a városban élő és a városba betérő személyeket egyaránt. (*Meltzl*, 1892. 639.)

A cégfejlődés korai időszakában nem találunk szabályozást sem az inasok, sem a legények munkavégzését, avagy szakképzését illetően. Ebben a korai időszakban, a forrásainkban az inas kifejezés csupán egyetlen esetben szerepel, és a legkorábbi céhszabályzataink némelyikében - így az 1376. évi pozsonyi mészárosok szabályzatában - még a legény sem fordul elő. Az erdélyi szászok, akiről korábban már megállapítottuk, hogy a korszakban céhes berendezkedésük jóval meghaladta a többi magyarországi városért, 1376. évi státútumában felbukkannak a legény és inas jelentéssel bíró, *servos* és *iuvenes* kifejezések, akik közül a mester saját munkájához annyit tarthat, amennyit csak akar. (*Kühne*, 1922.)

A pozsonyi vargák szintén 1376-ban keletkezett státútuma a legénnyel kapcsolatban csupán annyit említ, hogy nőtlen legények nem válhatnak mesterré. Némileg szabatosabb rendelkezést találunk a legényeket illetően az 1411. évi szabócéh-szabályzatban. Ezek szerint

---

⁴¹ Buda városának törvénykönyve 87.

nem telepedhetett le és nem dolgozhatott a városban olyan legény, aki nem hozott szülőhelyéről írásbeli igazolást, magaviseletét illetően.⁴²

A rendelkezés a legények számára kizárólag abban az esetben engedélyezte a munkavégzést a városban, ha pozsonyi szabómestereknek dolgoztak, s munkájukért fizetést kaptak. Ha a legény ígéretet tett arra, hogy időlegesen, tehát egy bizonyos időre egy szabómester szolgálatába áll, akkor elszegődve, vagy akár elszegődés nélkül, majd azt követően mégis úgy döntött, hogy nem akart abban a mesternek dolgozni, illetve szolgálni, nyolc nappal a távozás előtt fel kellett mondania a mesterénél.⁴³

Jól látható, hogy a későbbi képzési rendszer alapjai, vagyis az igazolások bemutatása, a mesterhez történő elszegődés, a felmondási idő, a legények bérezése nyomokban már a XV. század elején felbukkannak forrásainkban. A rendszer működése azonban ekkor még korántsem következetes, hiszen az alapfokú inasévek és a felsőbb fokú legényévek, képzési szintek még nem jelennek meg, ami arra utal, hogy a tanulmányok jóval rövidebb ideig tartottak, mint a XV. század második felétől kezdődően.

E korai időszakban, mint ahogy fentebb láttuk, a legény kötelezettségei között nem szerepelt, hogy elszegődjék a céh tagjai előtt egy mesterhez, dolgozhatott nála e kötelék nélkül is. Nem határozták meg azt sem, hogy egy mester hány legényt vehet egyszerre a szolgálatába, s nem fektették le előre a mesternél kötelezően eltöltendő tanulmányi idő hosszát sem. Egyelőre csak a bizonytalannak mondható egy időre (*auf ayn zeit*) kifejezés szerepel a forrásban. Úgy tűnik, a szakmát tanuló ifjaknak a céhfejlődés első korszakában még nem kellett szakértelmükről tanúbizonyságot tenni a mesterremek elkészítésével, és vándorlásra sem kötelezték őket tapasztalatszerzés céljából. Alkalmassint elegendőnek bizonyult, ha egy kézműves legény néhány évig szolgálta mesterét, majd tanulóévei leteltével, a mester igazolásával lehetősége volt továbbállni és mesterré válni, vagyis rövid időn belül önállósulhatott. (*Meltzl*, 1892.)

Mindezt jól bizonyítja az az 1431. június 11-én Bécsben a posztónyírók céhmestere és tagsága által írt levél, melyben a soproni tanácsal, polgármesterrel és bíróval tudatják, hogy *Burkhard Reinhold* posztónyíró legény, aki soproniak körében kíván letelepedni, Bécsben tisztességes és jámbor viselkedést tanúsított és tanulóéveit teljesítette. (Idézi: *Skorka*, 2018.) Hasonló esetről tanúskodik az az 1435. május 23-án kelt irat, melyet Bártfán letelepedni vágyó *Niclas Weygl* érdekében állított ki szülővárosának polgármestere és tanácsa. A város vezetői elismerik, hogy a településükön működő szabócéh mestere eléjük járult és igazolta, hogy *Weygl*, aki majd Bártfán ezt a levelet bemutatja, a céhükben bevett szokás szerint mesterségét tanulta és kitanulta. A városvezetés igazolta továbbá azt is, hogy *Weygl* úgy apai, mint anyai részéről becsületes szülőktől származik, és végül szüleivel együtt a városban tisztességesen viselkedett.

Ezen források sorába tartozik az az 1427. november 26-án ugyancsak Bécsben kelt levél, melyet az ottani festők küldtek Pozsony polgármesterének, bírójának és tanácsának. A bécsiek *Thoman Schilterrel* kapcsolatban bizonyítják a pozsonyiaknak, hogy nemcsak nálunk Bécsben, de Prágában is gyakorolta a mesterséget, s amennyire ők megismerték, mindvégig becsületes viselkedést tanúsított. Ezért kérik a pozsonyiakat, hogy jóakarattal fogadják

---

⁴² Buda városának törvénykönyve 89.

⁴³ Buda városának törvénykönyve 89.

Schiltert. A forrásokból nem derül ki, hogy vajon *Schilter* legényként vagy mesterként járta-e be Közép-Európa fővárosait, mint ahogy az sem, hogy letelepedési szándékkal kívánt-e a magyar Királyság területére jönni, avagy valamely megbízás elvégzésének céljából. Az mindenesetre valószínűsíthető, hogy *Thomas Schilter* személyében egy vándorló, széles körben tapasztalatot szerző és sok fortélyt elleső kézműiparos érkezhetett Magyarországra. (Idézi: *Skorka*, 2018.)

A három ismertetett forrás hitelt érdemlően tükrözi a magyarországi céhfejlődés első időszakát. Ebben a periódusban piaci igények kielégítésére törekedve olyan termelésbővülésnek lehetünk tanúi, amely a külföldi legények szemében vonzóvá tette a magyar városokban történő letelepedést. Egyes városainkban éppen ezért már a XV. század közepe előtt azt tapasztalhatjuk, hogy szükség mutatkozott a legénycéh intézményének meghonosítására. Feltehetően a gazdaságilag jelentősebb városainkban már ebben az időszakban is akadt olyan iparág, amely esetében nem számított elegendőnek, hogy egy szakmát kitanult, törvényes születésű, jó magaviseletű legény teljesítette a céhbe való bekerülés második feltételért, a szabályzatban meghatározott felvételi díjak és kötelezettségek lefizetését. (*Szádeczky*, 1913. 31.)

Ezen városainkban bizonyos szakmák esetében a termelés bővítésére már a XV. század harmadik évtizedében sem mutatkozott igény, vagyis a mesterek létszámának gyarapítása stagnált, megnehezítve ezzel a legények előbbre jutását, karrierútvonalukon való felemelkedésüket. Szükség volt tehát, hogy a beláthatatlan ideig legénysorban tevékenykedő iparosok életét és munkakörülményeit is szabályozzák. Így születtek meg a legénycéhek, valamint az azokról rendelkező statútumok. Erre talátunk példát Pozsony városában, ahol a pékek 1376. évi céhszabályzata mellett 1433-ban megszületett péklegények céhszabályzata is, melyet az addigi kutatás a pékek második céhszabályzatának vélt. (*Király*, 1894. 428.) (*Szende*, 1996. 243.) A statútum bevezetője azonban kétséget sem hagy afelől, hogy már ebben az igen korainak számító időszakban is számolnunk kell a péklegények szervezeti tömörülésével, hiszen „*ordnung und ferfaing der Bruderschaft der pekenchnecht zu Prespurg*”-ról beszél, mely a pékmesterek kezdeményezésére jött létre. A szabályzatban helyet kap az a rendelkezés is, mely a külföldi legények esetében szabályozza a legény céhbe történő felvételét.

Ezek szerint, ha a pozsonyi péklegények egy idegen péklegényt bárhonnán is jöjjön, céhükbe felvenni kívántak, az csak a pékmesterek akaratával történhetett, és a felvétel során követni kellett a bécsi péklegények szabályzatában előírtakat. Mindez arra utal, hogy Pozsonyban a közeli Bécs mintájára hozták létre a - vélhetően legkorábbi - legénycéhet. A legénycéh szabályzatából tudhatjuk még, hogy a legények munkája nem csupán pékműhelyre korlátozódott. A pékmesterek ugyanis a szabad legényeket a malomba is rendelhették dolgozni, a péklegény pedig nem ellenkezhetett a mesterrel, és nem tagadhatta meg a munkát, kivéve karácsony, húsvét, pünkösöd és Úrnapjának ünnepén. A mesterek ugyanakkor körültekintéssel ügyeltek arra, hogy a malomba a péklegények ne vigyenek magukkal fehérnépet, akikkel ott hálhatnának. (*Király*, 1894. 429.)

Amint azt korábbiakban láttuk már, szerencsésnek mondhatta magát az a férfi, aki egy mester özvegyét, jobb esetben a lányát vette nőül, hiszen ebben az esetben a céhbe való belépésnél a felvételi költségeknek pusztán a felét kellett állnia, illetve megkapta a mester

műhelyét, szerszámaint, sőt még a városi polgárjogot is. A céhbe tartozó mesterek halála után az elhunyt fia és özvegye is teljes céhjoggal rendelkezett. Vagyis a céhszervezeten belüli felvételi díj nélkül folytathatták az elhunyt iparát. A korai szabályozásokban nincs olyan rendelkezés, amely az özvegyek esetében meghatározta volna, hogy férjük halála után meddig folytathatják a kézműipar üzését egyénileg, vagy újraraházasodás nélkül. (Szűcs, 1955. 148–149.)

2) Szakképzés a céhek fejlődésének második időszakában

A XV. század közepétől a gazdasági változások gyökeresen átalakították a céhek berendezkedését és működését, és komoly fordulatot hoztak az iparosutánpótlás helyzetében is. Stabillá váltak az addig bővülő piackörzetek, amelyek a városokban és a mezővárosokban vonzották az iparosokat. Ezt követően a kézműipar piaca nem tágulhatott tovább és a kereslet állandósult mértékéhez kellett igazítani a kínálatot, vagyis a piac ettől kezdve csak meghatározott számú iparos tudott eltartani, így a helyi kézműveseknek egzisztenciális érdeke fűződött ahhoz, hogy korlátozzák a mesterek létszámának bővülését. A nemkívánatos személyeket távol tarthatták azzal, hogy egyre inkább szervezetekbe tömörültek azon kézművesek is, akik eddig nem érezték szükségét a társulásnak.

Ezek a céhek azonban már nem hasonlítottak a korábbi nyitott társaságokhoz, hiszen szabályzataikban egyre szigorúbb rendelkezéseket hoztak saját tagságuk piaci megélhetésének biztosítása és gazdasági érdekeik védelme érdekében. 1467-ben jött létre a pozsonyi szűcsök céhe, és szabályzatában rögvest leszögezte, hogy csak az űzheti a kézműves szakmát, aki tagja a céhnek. Amelyik szűcs a céh zártkörű tagságán kívül esett, annak termékeit elvették és részben a tanács, részben a céh között osztották fel. A céhszabályzat megkülönbözteti a kézműves tagságán belül a régi szőrméket javító foltozó (*Altpüesser*) mestereket, illetve az új szűcsárut ültet árut (*newding*) előállító kézműveseket. Ez a korábbi időszakhoz képest merőben új felfogás, és mint ilyen, nyilván a képzésben is megjelenik.

Azon mesterek, akik már eddig is céhekbe tömörültek, szintén felléptek a nemkívánatos személyek távolmaradása érdekében, még hozzá úgy, hogy az eddigiéknél szigorúbb céhszabályzatokat terjesztettek be jóváhagyásra a városi tanács elé. 1459-ben a pozsonyi szabócéh 48 évvel korábbi szabályzatát úgy módosították, hogy a tagság megszerzésének feltételévé tették a mesterremek elkészítését. A selmecebányai szabók 1446. évi céhszabályzatukat később egyetlen bekezdéssel bővítették, amelyben a kontárok ellen léptek fel. (Szűcs, 1955. 36.)

A céhfejlődés második korszakában alakult szervezetek, illetve született szabályzatok, ezek szerint már nem az idegenek piaci jelenlétének korlátozására irányultak, sokkal inkább a város falain belüli versenytársak kiszorítását, ellehetetlenítését szolgálták. A XV. század végére a céhek egyre zártabb és merevebb társaságokká váltak. A céhes iparosok ettől kezdve éberrel ügyeltek tehát arra, hogy egy kiesett kézműves helyét minden esetben egyetlen új mester foglalhassa csak el.

A céhszervezetek szigorodó termelési szabályozásának köszönhetően az iparosok vagyonszámuk felső és középső rétege az átlagnál magasabb jövedelmeit nem használhatta fel ipari termelésének bővítésére, fokozására. Ezért pénzüket további ingatlanokba, malmokba, vágóhidakba, de mindenekelőtt szőlőültetvényekbe fektették. Így azonban a borkereskedők volumene is kiszélesedett, amely újabb anyagi gyarapodáshoz vezetett. A szegényebb

iparosok helyzete ugyanakkor tovább romlott, hiszen minden téren alulmaradtak a helyi kézművesek körében dúló konkurenciaharcban. Az elszegényedett lesüllyedt iparosok könnyedén elveszíthették házukat, műhelyüket, ami egyben céh tagságuk lemondásával, felmondásával járhatott. A XV. század végére a legtehetősebb iparos kézműveseknek a 14-17%-át, a középréteg az az 50%-át, míg a vagyontalanok csaknem egyharmadát tették ki. Ezek a nincstelen, zsellérsorban élő iparosok a külvárosokban elvegyülve tengették életüket, műhely hiányában a megrendelők házánál végezték elsősorban szakmájukba vágó, javító, foltozó munkájukat. (Szűcs, 1955. 136.)

A városi iparosok nem csak vagyoni helyzetük alapján különíthetők el, hanem aszerint is, hogy sikerült-e céhtagságot szerezniük, avagy a városba beköltöző céhen kívüli iparosok rétegét gyarapították. A betelepülők eredeti célja az volt, hogy a városi kézművesség egyenrangú tagjaivá váljanak. Ezt a törekvésüket az 1400-as évek első évtizedeiben még siker koronázta, száz évvel később azonban egyre inkább kudarc. Ezen betelepülő, de céhtagságot nem szerző iparosok gyorsan összeolvadtak a korábban emlegetett, elszegényedett, céh tagságát elvesztett réteggel, és így jöhettek létre a céhszabályokban emlegetett, a céheknek „*jelentős károkat okozó*” kontárok csoportja. A kontárokat tehát a céhfejlődés második szakaszában a bezárkózó, az új iparosokat kirekeszteni kívánó céhek „*maguk hozták létre*”. A műhellyel rendelkező céhen kívüli iparosok megélhetését a házaknál rossz minőségű szerszámokkal titkon végzett javítómunka biztosította. A kontármunka kifejezés a középkorban elsősorban azokra a termékekre vonatkozott, amelyek nem a céh előírásnak megfelelően, nem céhes keretek között jöttek létre, s így nem is került rájuk céhjelzés. A kassai szabók 1457-ben keletkezett céhlevele kimondja, hogy abban az esetben, ha a város bármelyik területén kontármunkát találnak, azt kobozzák el. A kolozsvári lakatos és sarkantyús mesterek legfőbb kötelessége volt figyelni, nehogy valaki kontármunkát folytasson. A kolozsvári ötvösök előírták, hogy a céh alá nem tartozó iparos a város területén csak 15 napig tartózkodhat és dolgozhat. (Szűcs, 1955. 141.)

A gazdasági helyzet átalakulása a XV. század közepétől nem csupán a fentiekben jelzett szemléletváltást követelte meg a céhek életében, de szükségessé tette a legényekkel szembeni követelményrendszer erősítését, szigorítását is. A korai szabályok, mint láttuk, ezekről hallgattak. A legények létszámának növekedése azonban adott körülmények között nagyon komoly konkurenciát is jelenthetett. Ezért a XV. század derekától megnehezítették a legények helyzetét, mesterré válásuk útjába egyre nagyobb akadályokat gördítettek mestereik. A szigorítások következtében olyan életpályamodell alakult ki, mely túlmutat a középkor időszakán, amely az elkövetkezendő évszázadokban is tovább élt. Az új szabályok következtében a képzési piramis legalján megjelent az inas, aki legénnyé válhatott, és akiből esetleg mester is lehetett. Az új tényező megjelenésén túl alapos változáson ment át a képzés körülményeinek, feltételeinek szabályozása és a kimeneti szűrése is. Amint láttuk, az első korszakban nem kötelezték a tanulókat mesterhez történő elszegődésre. Ezen a gyakorlaton azonban a céhfejlődés második korszakában már változtattak. 1455-ben a soproni tanács a város elhagyására szólított fel minden olyan legényt, aki nem szegődött el valamelyik mesterhez, tehát kontár módjára próbált dolgozni. (Szűcs, 1955. 142.) Az elszegődés az inasok esetében is kötelezőnek számított. A kézműiparos pályára szánt 10–12 éves fiút szülei valamelyik mester, illetve a céh szolgálatába állították. A szülőknek igazolnia

kellett a gyermek törvényes származását. Ennek egyik példája az a XVI. század elején keletkezett forrás, amelyből kiderül, hogy *Hans Hay*, a kolozsvári szabókhöz kívánt inasként felvételt nyerni, ezért szülőfaluja előjárója, a csépáni geréb (*Greb von Schippendorf*), valamint más tanúk is igazolták, hogy *Hans Achatius Hay*nak és feleségének, *Ágnes*nek törvényes gyermekeként született és kereszteltetett meg. Az iratból kiderül az is, hogy az igazolást azért adták ki, mivel minden céhnek jogos és ildomos szabályozása, hogy bárkinek, aki kézművességre adja magát, és a tanulás céljából elszegődik, először a törvényes származásáról kell tanúsítványt mutatnia. (Idézi: *Király*, 1894. 35.)

Az inasjelöltnek, illetve szüleinek céhenként változó mennyiségű viaszt, esetleg bort, és pénzösszeget kellett fizetni a céhkasszába. A mester élhetett két, illetve legfeljebb négyheti hosszúságú próbaidővel is, amely arra szolgál, hogy a fiú képességét, alkalmasságát felmérje, mivel a mester, szegődtetés nélkül 14 napnál tovább nem tarthatta magánál az ifjakat. Ha a jelentkező megfelelőnek bizonyult az adott szakmára, inassá válhatott, amely kifejezés a forrásokban, *Knabe*, illetve *Junge*, néhány esetben *Lehrjunge* elnevezéssel szerepel. A céhfejlődés e korszakában a szakmai előmenetel lassítása érdekében általánosnak tekinthető az a rendelkezés, miszerint egy mester kezei alatt egy időben csupán egyetlen inas tanulhatott. Ezt tapasztaljuk a kolozsvári bognárok körében, ahol a mesternek egy inasa és egy legénye lehetett egyszerre. Szigorúbb szabályozást alapozott a brassói íjkészítőkre, akiknek döntenie kellett, hogy inast vagy legényt tartanak, a kettő együtt ugyanis kizárta egymást. Előfordult, hogy egyes városi céhek meghatározták, hogy mestereik csak a környező településekre fogadhatna fel inasokat, vagyis kizárólag a város piackörzetéből érkezhettek a gazdasági segéderő. (*Szádeczky*, 1913. II. 17.)

Az inasok szegődtetése, melynek során a mester a fiú tudomására hozta feltételeit, a céh többi mestere előtt történt. A brassói szíjgyártók kikötötték, hogy mestereik az inas felvétele előtt kérjék ki a céhmester véleményét. A szűcsök is a céhtagok tudomására hozták a szegődtetéseket; a céhkönyv bejegyzései között szerepel, hogy 1456-ban *Lorenz Stelsner* és *Jakob Kursner* mesterek is felfogadtak egy-egy inast (*Junge*) négy esztendőre. (Idézi: *Meltzl*, 1892. 41.)

Az inas ettől kezdve beköltözött a mester házába, a mester családfői hatalma alá került, túl azon, hogy a műhelyben elsajátította a szakma alapismereteit, nem vonhatta ki magát semmilyen háztartásban adózó feladat elvégzése alól. Tanításért nem fizetett, de munkájáért rendszerint bért sem kapott. Egyes céheknél előfordult, hogy az inasok is részesültek bérezésben, de ez ritka volt. Az inasok ellátásáról és ruházatáról a mester gondoskodott. A nyitott céhláda előtt a mester bejelentette inasa nevét, városát, eltöltendő inasévek számát, és gyakran már a szegődtetése alkalmával kinyilvánította, hogy inasa a sikeres és eredményes tanulóévek múltán egy öltözet ruhát, tanulmányait igazoló céhpecsétes levelet, esetleg bizonyos pénzösszeget is kap. A feltételeket sem az inas, sem a mester nem hagyhatta figyelmen kívül, hiszen a megállapodások minden pontját bejegyezték a céhkönyvbe. Előfordult azonban, hogy az inas a tanulóévek alatt megszokott mesterétől. A céhek rendelkezéseiben a félbehagyott tanulóévekre is volt szabályozás. Ha az inas megszakítja a tanulmányait, akkor addig nem lehet kézművesség előmozdítója, amíg le nem tölti a teljes tanuló időt. Az inasévek száma céhenként változott, a legkevesebb egy-két, de átlagosan három-négy évvel számolhatunk. (*Heckenast*, 1996. 94.)

A XV. század második felétől az inasévek száma egyre növekvő tendenciát mutat. A XVI. században sok esetben már meg sem határozták a képzés időtartamát, hiszen minél később vált valaki legényné, annál később lehetett mester, így piaci versenytárs. A mesterek fiaival engedékenyebben bánt a céh. Számukra fele annyi inasév is elegendőnek bizonyult, mint mások számára, hiszen kedvező esetben amúgy is apjuk műhelyét vették át. Az inasévek leteltével a mester szabadíthatta fel tanítványát, csakúgy, mint a szegődtesnél teljes céh jelenléte előtt írásos elismerést adott arról, hogy az ekkor 15 éve körül járó ifjú megtanulta a mesterség alapfogásait. A felszabadítás időpontja szintén bekerült a céhkönyvbe. Ha a felszabadult fiú más mesterhez szegődött, a legénynek ezt az írást bizonyítvány gyanánt be kellett mutatnia. A céhpecséttel ellátott tanulólevél bemutatása a mesterré válásnál is fontos követelmény volt. Soha nem válhatott ugyanis mesterré az, aki nem rendelkezett az inaséveit dokumentáló tanúsítvánnyal. A szakmai alapjait elsajátított inasból lett, a szakmai fortélyok megszerzésére és a szaktudás elmélyítésére törekvő legény, akire forrásaink legtöbbször a *Geselle*, illetve a *Knecht* vagy *famulus* szavakat használják. Ahhoz, hogy a legény munkába álljon valamely mesternél, szakmai alapismereteit bizonyítani kellett. A mester és a legény viszonylatában általában két hét próbaidőt rendeltek el a célszabályok egymást kölcsönös kiismerése miatt. Ha a legény a próbaidő után megmaradt mesterénél már csak bizonyos felmondási idő után távozhatott. A legény a mester családjával együtt lakott, napi háromszor velük érkezett, munkájáért fizetést kapott. (*Szádeczky*, 1913.)

A szebeni brassói, segesvári, besztercei, medgyesi és szászsebesi szűcsök 1512. évi céhuniója alkalmából született szabályozás megvonta a fizetést attól a legénytől, amelyik alantasnak érezte magát, nézve a húslás elvégzését, vagyis a bőr hústól való megtisztítását.

Kolozsváron a szabó céhben a legényeken kívül az inasok is bért kaptak. A legény fizetése kétszerese volt az inasokénak, és mindegyikük első heti bérét a céhkasszába tartozott befizetni.⁴⁴

Érdekes információt nyújt a legények bérezéséről egy másik bőrfeldolgozó céh, 1489-ben keletkezett statútuma. A budai német tímárok szabályzatának 7. pontja ugyanis három kategóriába sorolja a legényeket, akik feladatköréből és képzettségi szintjéről ugyan nem tudunk meg semmit, de az bizonyosan állítható, hogy bérezésük igen komoly eltérést mutat. A statútum megkülönbözteti a *famulus superiort*⁴⁵, aki 13 hetente kapott fél aranyforintot, a *famulus mediocrist*⁴⁶, akik egyébként *zwknecht*ként neveznek, hiszen ugyanannyi időre 33 dénár volt a fizetése. A harmadik kategóriát a budai irhatímár- legényeknél, a *famulus minor sive inferior, qui lonknecht dicitur*⁴⁷ jelentette. Az ő bérezésük számított a legszerényebbnek, a fenti időszakra vonatkozóan nagyjából 25 dénárt kaptak, és mindenfajta bőrből jóval kevesebbet, mint a társaik.⁴⁸

A XV. század végére tehát a gazdaságilag legfejlettebb és a század elejétől más városok számára is gazdasági téren irányadónak nevezhető Budán a kézművesek képzése megelőzte

---

⁴⁴ Ennek a hagyománynak a továbbélését egészen a XX. századig nyomon követhetjük, amikor is a már nem céhes képzésben, de tanulóéveit letöltő fiatal első fizetését kézhez véve azt ünnepélyesen a szüleinek adta át, hálájának jeléül a felnevelésért és a gondoskodásért.

⁴⁵ jelentése: első(rendű) segédlegény

⁴⁶ jelentése: középső(rendű) segédlegény

⁴⁷ jelentése: a legkisebb (rendű) segédlegény

⁴⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 50 564.

korát, és túlmutatott a középkori viszonyokon. Noha a kézművesek vándorlása, mint láttuk, a korábbi időszakban is akadt példa, a célfejlődés második korszakában a vándorlás intézménye kötelező jelleget öltött, amely szintén a képzési időszak meghosszabbításának eszközéül szolgált. Nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a vándorlás által a legénynek lehetősége nyílt világot látni, idegen mesterek fortélyait ellesni, a szakmai ismereteit bővíteni és tökéletesíteni. A soproni céhek esetében maradt fenn a legkorábbi források a vándorlás intézményéről. 1447-ben a cipészek szabályzata kimondta, hogy ha egy legény vizsgamunkáját nem fogadják el, akkor újból vándorútra kell indulnia. (*Winkler, 1921. 31.*) Ismételnie kellett az utat annak is, aki a megszabott idő előtt tért haza. 1524-ben a takácsok kétévi vándorlásra kötelezték legényeiket. 1512-ben a nagyszebeni tímároknál is találkozunk a vándorlás kötelezőségével. Bizonyos azonban, hogy a legények vándorútjai csak a XVI. században váltak általános gyakorlattá. (*Rösler, 1912. 65.*)

Az 1459-ben született új statútum már kijelenti, hogy a mesterségét mindenkinek bizonyítania és tanúsítania kell a kézművesszabályzat szerinti mesterremekkel. (*Király, 1894. 430.*)

Az 1461. évi szabályzat a tudásátadás más módjairól is beszámol, midőn megfogalmazza a különböző méretű terítők nagyságát. Nem bízza ugyanis a kézművesek képzeletére, vagy akár a véletlenre, miként érhetik el a kívánt szélességű és hosszúságú szövetet, hanem szövegében rögzíti a megadott szélességnek és hosszúságnak megfelelő fonalvezetési módot. A céhfejlődés e második korszakában a mesterré válás egyik feltételének tekintették, hogy a legénynek teljesítenie kellett a céh által előírt vizsgamunkát. A mesterremeket *Meisterstück, Materialen* tartozott készíteni, melyet a céhmestereknek kellett minősíteni, így ha a céh érdeke úgy kívánta, előfordulhatott az is, hogy egy-egy legény városukban sohasem vált mesterré. A mesterjelöltek általában egy esztendőre kaptak a vizsgadarab elkészítésére, és e mesterévben a remek készítése során nem élhettek más segítségével. (*Meltz, 1892. 642.*)

Egyes céhek úgy nehezítették a vizsga letételét, hogy egyszerre több mesterremek bemutatására is kötelezték a jelölteket. 1451-ben az eperjesi szűcsök rendelkezése szerint a remeklőnek egy női szőrmetunikát, egy férfi szőrmeabátot redőkkel és egy gyermekbundát buggyos ujjakkal kellett elkészítenie. Mindez jól tükrözi, hogy a szűcsök mesterségén belül nem differenciálódott a nő, illetve férfi, ahogy a gyermeköltözetek készítése. A kassai vargák szabályzata is igazolta, hogy a képzés során a legények a lábbelik valamennyi válfajának előállítását elsajátították, hiszen mesterremekként nyolc pár különböző fajta sarut, s egy pár kapcsos csizmát követeltek a felvételre váróktól. Ugyancsak Kassán 1450-ben a szíjgyártók már négy mesterremekre tartottak igényt, míg a lakatosok, sarkantyúsok, páncélgyártók, karcsinálók, egyesült céhe 1461-ben három-három remeket kért mindenkitől a saját szakmájában. (*Ifj. Kemény, 1900. 156.*) Ha nem tudta elkészíteni a legény, akkor tanulja tovább a mesterséget, nyilatkozott a céh vezetése. Az ötvös céhnek nem lehetett tagja senki, aki nem tudott címeres pajzsot készíteni, címert vésni, serleget kívül-belül megmunkálni, aranygyűrűt drágakövet kirakni. (*Heckenast, 1996. 95.*)

A törvényes származás, a mesterremek elkészítése, a tanulólevél felmutatása tehát már korántsem garantálta a kézművesek számára, hogy foglalkozásukat törvényesen

gyakorolhatják. A céhbe való felvétel alapfeltételei közé sorolható a XV. századtól egyre gyakrabban követelt városi polgárjog, amely belvárosi ingatlantulajdont feltételezett. Ezt követték csak a törvényes származást és a tanulmányi időt igazoló okiratok (*Ortvay, 1892. 173.*)

A mesterjelöltnek általában egymás után háromszor kellett öt-hatfogásos lakomák keretében vendégül látni a leendő céhtársait. A mesterebédek alkalmával került sor a mestertaksa befizetésére, amely a céh pénztárát gyarapította. Amint láttuk, a XVI. században egyre gyakoribbá vált, hogy egyes legényekből, bár szakmai tudásuk elérte a mesterek szintjét, sosem váltott mester, tehát ettől az időszaktól kezdve növekedett meg a legénycéhek száma. A legénycéheknek a mestercéhekhez hasonlóan saját szabályrendszerük volt. A kezdeti időszakban a mesterek kívánsága szerint készültek, és váltak a legényszervezetek alapokmányaivá. Ennek szellemében alapvetően a mestereknek a legényekkel szembeni fegyelmi és erkölcsi elvárásait fogalmazták meg, de a XVI. század folyamán már maguk alakították ki szervezetüket és szabályzatukat. Ettől kezdve a mestercéh szabályai a céh egészre vonatkoztak, a legénycéh szabályai pedig csak a legények életét érintették. A legénycéhek szerkezete és működése tehát a mestercéheket tekintette mintának, de azok feladatait alacsonyabb szinten valósította meg. (*Szádeczky, 1913. II. 41.*)

Minél inkább önállóvá vált a mezőgazdaság felé forduló polgárság, annál inkább erősítette az országos mértékben is kimutatható, önellátó gazdaság jellemzőit. A kor polgára számára - hosszú távon - sem az ipar, sem a kereskedelem nem jelentett vagyónbiztonságot, megnyugtatónak egyedül a földszerzés bizonyult.

3) Szakképzés a céhek működésének harmadik időszakában

Magyarországon a török kiűzése után a kézműipar és a céhek folyamatos működéséről beszélhetünk. Az 1690-es évektől adtak ki magyarországi mesterek számára új, az uralkodó által is megerősített kiváltságlevelet. Az iparosok mesterségük biztonságosabb folytatása érdekében ragaszkodtak a céhszervezetek által nyújtott védelemhez. Ha önálló céhlevél megszerzésére nem volt módjuk, kölcsönvették más, nagyobb városok céhleveleit, és azok fiúái lettek. A főcéh-fiókcéhek jellegzetes típusát képezték az erdélyi céhuniók, amelyeket különféle városok azonos ipart űző mesterei hoztak létre, egyes gazdasági kérdések szabályozására; például a nyersanyag beszerzése, értékesítése, a legények elosztása, oktatás és még számos célból. (*Horváth, 1846.*)

A céhek belső élete

Magyarországon, Erdélyben és az egykori hódoltság területén a céheknek többféle szerepük volt. Éberen őrködtek a városon belüli és fiúális tagok érdekei felett, gondoskodtak az iparosképzésről és annak ellenőrzéséről. Ellátták a munkaszervezés teendőit: nyersanyagbeszerzés, áruellenőrzés, legények elosztása. Az egyes pontokban világosan megfogalmazott érdekvédelem legfontosabb módja, a különféle taksák felemelése, inasok, legények, mesterek számának korlátozása volt. Meghatározták az inasok felvételének módját. Kikötötték a törvényes származást, gyakran azt is, hogy a jelentkező katolikus felekezethez tartozzon. Két kezes állt jót azért, hogy az inas letölti mesterénél a három-négy tanulóévet. Mind szegődéskor, mind szabaduláskor taksát kellett fizetni. Az inas

felszabadulása után segédlegény lett. A mesternél dolgozó legények számát több céh is megszabta. A megszorítás célja az volt, hogy az átlagosnál több legény alkalmazásával egyik mester se kerüljön a másiknál jobb, helyzetbe. Lényegesen nagyobbak voltak a korlátozások a mesterek felvételénél. Mesterjogra csak az a legény pályázhatott, aki 3-4 évig inasként begyakorolta a mesterségét, majd az előírt vándoréveket kitöltve egy-két mesterévet dolgozott újra a városban. A mesterek fiai és vejei, valamint az özvegy mesternők új férjei a mesterév alól felmentést kaptak. (*Szádeczky-Kardoss, 1913.*)

A mesterév letöltése után a városi adminisztrációban *supplikáns*nak nevezett kérelmező a tanácsnál jelentkezett a polgárjog megadása érdekében. Ha ezt megígérték, mesterremeket kellett készítenie, ami a mesterré válás feltétele, és egyúttal a legnagyobb akadálya volt. A céh tagjai a jelentkezőt gyakran drága, eladhatatlan remek készítésére kötelezték. A hibákért súlyos váltságdíjat kellett fizetni, és még akkor sem volt biztos, hogy a munkát elfogadják. Magas volt a mestertaksa és költséges az ebéd, amivel a felvétel után a mestertársakat és családjukat meg kellett vendégelni. A még nőtlen új mestert felvétel után házasságkötésre is utasították oly módon, hogy lehetőleg helyi mester lányát vegye el. A mesterek lehetséges létszámát a céhlevelek egy része meghatározta. Csak akkor lehetett új tagot felvenni, ha valaki meghalt, vagy felhagyott a mesterségével. (*Ortway, 1892. 173.*)

A XVII. század végén a XVIII. század elején kialakult magyarországi céhes viszonyok az elzárkózottság, kasztszerűség, a céhmonopóliumok védelme szempontjából nem különböztek a nyugati országokétól. Azonban míg nyugaton a kapitalista fejlődés, a gyáripar nyomására alakult ki e helyzet, addig Magyarországon a középkori hagyományok továbbéléséről, a nyugati hatásról, a felvevőpiac szűkösségéről beszélhetünk, ami eleve nem tett lehetővé dinamikus fejlődés. (*Meltzl, 1892.*)

A XVIII. században a vármegyék egyre szorosabb felügyeletet gyakoroltak a mesterek munkája felett azzal, hogy részletes limitációkban (árszabásban) meghatározták a készítmények értékét. Tétélesen felsorolták a vármegyében dolgozó valamennyi mester lehetséges termékét, pontosan előírva mennyit lehetett kérni az elkészítésükért. A limitáció gyakorlata az összes termék vonatkozásában a XIX. század elejéig élt.

A céhlevelek módosításán kívül a Helytartótanács konkrét intézkedésekkel, a mesterfelvételek lehetőség szerinti meggyorsításával is igyekezett megtörni a céhek monopóliumát. A testületek egy része ugyanis nem hajtotta végre az uralkodó rendelkezését, nem újíttatta meg céhlevelét, sőt ragaszkodott annak egyes pontjaihoz. Elsősorban az új mesterek felvételét igyekezett nehezíteni. Az elutasított supplikánsok viszont a Helytartótanácsához fellebbeztek, és a hivatal megtörte a mestertársak ellenállását. (*Iványi, 1904.*)

A kamara felmérése szerint 1784-1786-ban 58 manufaktúra működött az országban, köztük 19 üveg és majolika, 16 textil, 7 vas és fémipari, 5 papíripari, 4 vegyipari, 3 ruhaipari, 2-2 élelmiszeripari és egyéb üzem. Ezek jelentős része a földesúri birtokokon alakult, és az ott termelt mezőgazdasági cikkek feldolgozását szolgálta. (*Orosz, 2003.*)

1813-ban a Helytartótanács újabb rendeletet adott ki a céhreform tárgyában, amelyhez egy igen részletes, 55 pontból álló céhlevél-minta tartozott. Az anyag önálló brossúra alakjában is megjelent, és - néhány speciális területet kivéve - csak egy-két betoldás; inasévek, vándorlás

hossza ... volt szükséges az új céhlevelek betérjesztéséhez. A Generalia Principia című brossúra a céhintézmény legfőbb funkcionális megnyilvánulásával, az autonómiával, a monopóliumokkal és a céhdemokráciával foglalkozott. A céhek autonómiáját, mint láttuk, a korábbi rendelkezések is csorbították. A Generalia Principia 30. pontja szerint a testületek kettős felügyelet alatt álltak. A mesterjogot azonban venni, eladni, örökölni nem lehetett, de az idős beteg supplikánsoknak a Helytartótanács felmentést adhatott a remeklés alól. E rendelkezés arra is alkalmas volt, hogy a mesterek akarata ellenére a Helytartótanács remeklés nélkül vetethessen fel mesterjelölteket a céhekbe. (Dóka, 2005.)

Az 1813. évi rendelkezés messzemenően fenntartotta a céhdemokráciát. Tiltotta a mesterek egymás közötti versenyét, elérte a munkaerő arányos elosztását, tilalmazta a legények elcsalogatását, egymás munkájának lebecsülését. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a céh által felvállalt katonai vagy tömegrendelésből egyenlően kell a mestereket részesíteni. Új rendelkezés volt az is, hogy a Generalia Principia megtiltotta a mesterekkel egyre inkább szembekerült legénycéhek működését.

A XIX. század második harmadától nemcsak a lakosság száma, hanem igénye is növekedett, aminek a kielégítésére új iparágak alakultak. Hozzájárult ehhez a kereskedők által szállított, már említett sokféle anyag, melynek megmunkálása szintén a differenciálódás irányába hatott. A legtöbb ágra a fémipar szakosodott. Az ipar fejlettségének mutatója - *annál fejlettebbnek tekinthetjük a várost és az országot iparilag - minél több önálló iparágra specializálódtak a kéziparos alapmesterségek, és minél több mesterembert foglalkoztattak.*

A segédlegények helyzete

Az 1830–1840-es években a céhek jelentős részénél könnyebbé vált a mesterjog megszerzése. Ez egyrészt a már említett 1813-as céhszabályozat előírásainak, másrészt a hatóságok - elsősorban a városi magisztrátusok - liberálisabb gondolkodásmódjának köszönhető.

A városi tanács igyekezett a céhet a remek feladására és/vagy gyors elbírálására szorítani, továbbá sürgette a mesterfelvétel utolsó fázisát, a mesterkönyvbe való beírást is. A tanácsilag felvett és mesterkönyvbe beírt tényleges mesterek száma gyakran nem egyezett, ugyanis a supplikánsok közül nem mindenki jutott el odáig, hogy a céh teljes jogú tagja legyen.

A jogszabályok hivatalosan tiltották ugyan a kontárkodást, de a népesebb iparokban indokolt esetben a magisztrátusok adtak ki ilyen engedélyeket jelentős számban. Ilyen indok lehetett a család rossz anyagi helyzete, a szülők eltartása, betegség, a szükséges anyagi lehetőségek hiánya a mesterjog megszerzésére stb.

Dolgoztak kontárok a mesterjog kérvényezése idején tanácsilag felvett mesterekként, és természetesen engedély nélkül is. Ezt viszont a tanács igyekezett visszaszorítani. Pesten 1841-ben az asztalosoknál 87 mester, 207 kontár, 1848-ban a német szabóknál 485 mester, 480 kontár, a vargáknál 235 mester, 466 kontár volt. Pozsonyban a szabók, vargák, Temesvárott a takácsok, asztalosok, vargák, Pécsen az asztalosok esetében 1840-es években a kontárok száma szintén megközelítette, vagy olykor meg is haladta a mesterek számát. (Szterényi, 1897.)

A kapitalista termelés és -gazdaság térnyerése - a céhek megszűnése

A XIX. század közepén egyre nagyobb konkurenciát jelentettek a céhes kézműveseknek a gyárak. 1845-ben a vasipari és bányauzemekkel együtt a szűkebb Magyarországon 548, Erdélyben 295, a határőrvidéken 32 gyár volt: köztük 141 textil, 64 szesz, 142 vegyipari üzem. Az életben maradásukért küzdő céhek a legény- és vándoridőt - a tényleges helyzetnek megfelelően - hat évre emelték, és letöltésük alól nem lehetett felmentést kérni. (Szterényi, 1897.)

A XIX. század közepétől az európai piacokon a gabona egyre keresettebb cikk lett, és ennek következtében országos méretekben megkezdődött a legelők feltörése a szántóterületek növelése érdekében. Az állattartás vesztett a jelentőségéből, így a takácsok, szűcsök, csizmadiák részére mind kevesebb nyersanyag állt rendelkezésre. Az időközben emancipálódott zsidó és más kereskedők számára nagyobb hasznot jelentett az olcsó gyári termékek kedvező áron történő értékesítése, mint a falusi mezővárosi mesterektől történő felvásárlás. (Szávai, 1996.)

Legfőbb ok azonban az 1850-es évek közepétől végrehajtott jobbágyfelszabadítás volt, mely a falvak társadalmát átrendezte. A jobbágyi függésből felszabadult mezőgazdasági munkaerőt nem kellett helyben foglalkoztatni, hanem városba költözve az elszegényedett mesterek mellett kibontakozó ipari fejlődés munkaerő-tartaléka lett.

Az iparos-kereskedő társulások létrejöttével, a céhes elemek háttérbe szorulásával nem csak a kézműves termelés alakult át, hanem megváltozott az iparosok társadalmi helyzete is. A mesterek - bár iparúzési tevékenységük fellendült -, a kereskedők alárendeltjei lettek. Ha nyersanyagkereskedővel társultak, nem maguk választották meg a feldolgozásra szánt anyagot, hanem kénytelenek voltak azt használni, amit a kereskedőktől kaptak. A bőrt, textíliát, fát több esetben hitelbe vették, le voltak kötelezve a kereskedőnek, hogy a megígért árut időben elkészítik. Ha készárukereskedővel tartottak fenn társas viszonyt, nem választhatták meg a vevőket, a kereskedők rendszerint meghatározták az árakat és a munka minőségét is. Ha a mester legényeivel és inasaival műhelyben űzte is tovább mesterségét, önállósága illúzióvá vált.

Még kisebb volt a mesterek szerepe abban az esetben, ha a kereskedők-legények- mesterek társultak. Az aktív munkát a legények végezték, a nyersanyag beszerzése, a készáru értékesítése a kereskedő feladata volt. A mesterek, mint láttuk, a céhszabályokat kijátszva vállalkoztak arra, hogy legényeket szerezzenek az alkalmi társulásnak, de maguk már kiszorultak a termelésből. (Csiki, 1942.) A céhes és céhen kívüli kézművesség így a kereskedők irányítása alatt nivellálódott.

1857-ben a népszámlálás idején, öt helytartósági osztályban - Pest-Buda, Pozsony, Kassa, Sopron, Nagyvárad központokkal, 8 054 471 lakost írtak össze. A kézművesek és gyárosok száma 156 198, a kereskedőké 31 258 volt. Az iparosok munkáját 133 292 segédlegény, a kereskedőké 17 931 segítette. Átlagosan minden 28. személy foglalkozott iparúzéssel önálló iparosként vagy segédként. (Nagybákay, 1991.)

1859. december 20-án mégis kihirdették az osztrák örökös tartományokban, Magyarországon és Erdélyben érvényes Iparrendtartást, mely az iparszabadságról szóló rendelkezés volt: követte az 1855 végére elkészült tervezetet, egységesítette az egyes tartományok és Magyarország kézműiparának rendszerét. (Szádeczky-Kardoss, 1913.)

Az iparendély megadását nem kötötte szakmai képességek igazolásához. 14 szakma kivételével az összes ipart szabadnak minősítette, melyeket bejelentés után úzni lehetett. A céheket megfosztotta alapvető funkciójuktól, elvette tőlük a szakmai minősítés jogát. A 107.§ szerint, ahol céhek voltak, az iparúzóknak be kellett lépni, és vállalni bizonyos anyagi kötelezettségeket, de remeklés már nem volt. A főbb céhes funkciók megszűnésével a testületek elsorvadása volt inkább jellemző, mint ipartársulattá alakulásuk. Mint más területeken, itt is az 1848-as alapokhoz kívántak visszatérni. A céhek egy részénél újra volt remeklés, de annak feladása, elbírálása körül korántsem voltak olyan viták, mint az előző évtizedekben. (Dóka, 2005.)

A kapitalista termelés térnyerésével a céhes keretek között folyó kézművesipari termék-előállítás technológiája is változott. A műhelyekben megjelenő új eszközök, gépek szakszerű használata egyre több és egyre megalapozottabb szakmai elméleti ismeretet feltételezett. A döntően gyakorlati képzésre „berendezkedett” céhrendszer azonban ezekre a kihívásokra sem tudott konstruktív válaszokat adni. Sőt, a mesterek helyezték fokozódó nehezédését tapasztalva, inkább inasaik és segédlegényeik munkaidejét akarták emelni, akár még a heti néhány rajziskolai tanóra kárára is. (Tóth, 2006.)

1862-től a hatóságok Magyarország egész területén végrehajtották az 1859. évi rendelkezést, és ezzel a polgári iparszabadság gyakorlatilag megvalósult.

A szállítás lehetőségek javulása miatt megszűnt az ipar helyi nyersanyagtól való függősége, és a lakosság helyi igényei sem jelentettek döntő tényezőt, hiszen a kereskedők az árucikkek egész sorát hozták el a településekre. Az új kihívásokkal szembe kellett nézniük a hagyományos kézműipar képviselőinek is, akik számára a régi szervezeti keretek semmiféle védelmet nem biztosítottak.

A céhek megszűnése, az iparszabadság törvénybe iktatása, az 1872. évi VIII. törvénycikk országgyűlési elfogadása egyrészt már csak egy folyamat befejezése volt, másrészt az iparélet terén is legszélesebbre tárta ki a kapukat a tőkés vállalkozások előtt. (Orel, 1942.) Véget ért a céhek és velük együtt a céhes szakképzés - hazánkban közel hat évszázadot átfogó - története. A mostantól tanoncnak nevezett ifjak élet- és munkakörülményei az új képzési formákban gyökeresen átalakultak. De az intézményesülő szakmai elméleti oktatás és az iskolához kapcsolt tanműhelyek - *Trefort Ágoston* vallás- és közoktatási miniszter - által szorgalmazott kialakítása már egy újabb fejezete a hazai szakképzés történetének. Ezen időszak kutatása és összegző feltárása - *Deo volente* - egy következő tanulmány tárgya lesz.

Felhasznált irodalom:

Elsődleges források:

Apáczai Csere János (2003): *Válogatott pedagógiai művei*. OPKM, Budapest.

Bogdán István (1991): *Magyarországi őr-, térfogat, súly és darabmértékek 1874-ig*. (Levéltár- és történeti forrástudományok 7), Akadémiai Kiadó, Budapest.

Báró Eötvös József (1941): *Naplójegyzetek – Gondolatok (1864–1868)*. MTA, Budapest. 335. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukovich Imre a MTA rendes tagja.

Budapest félévszázados fejlődése 1873–1923. Budapest Székesfőváros Statisztikai Közleményei 53., Budapest. 1925.

Budapest 1873-tól napjainkig. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal Zsebkönyve. Budapest, 1945. 200–219.

Céhlevelek, céhszabályzatok I–II. k. Acta Particulara. Országos Levéltár.

Comenius, Jan Amos (1992): *Didactica Magna*. Seneca Kiadó, Pécs.

Csaplovits János (1823): Mesteremberek Czéhbeli Régiségeik. *Tudományos Gyűjtemény* 7. évf. 1. 48–86.

Eötvös József (1846): *Reform*. Lipcse, 228. (Az első kiadás német nyelvű, a második, magyar nyelvű kiadás: 1868, Pest, Ráth Mór kiadásában; a teljes szöveg megtalálható E. J.: *Reform és hazafiság*. Publicisztikai írások között is.)

Eötvös József (1880): A középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolódó szakiskolákról szóló törvényjavaslat indoklása. Országos Közép (tanodai) Iskolai Tanáregyesület Közlönye, 1879-1880. XIII. évf. 15. sz. 284–311.

Eötvös József (1978): *Reform és hazafiság*. (Publicisztikai írások: I., II., III. kötet), Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 593.

Frecskay János (1912/2001): *Mesterségek szótára*. Nap Kiadó, Budapest.

Ifj. Kemény Lajos (1900): Kassa város levéltárából. A kassai vargák céhlevele a 15. század végéről. *Történelmi Tár – Új évfolyam*. In.: Uő. A kassai egyesült lakatos, sarkantus, páncélgyártó és csiszárcéh szabályzata 1461. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*. 10. 1903.

Kaszás Marianne (1996): *Céhek, ipartársulatok, ipartestületet iratai*. (Levéltári módszertani és oktatási füzetek 2. MOL, Budapest.

Kossuth Lajos (1841): Humanizmus, realizmus. *Pesti Hírlap*, Április 10. 29. sz. 179.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam IV. 1896. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1897.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam VI. 1898. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1899.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XI. 1902. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1903.

Magyar Statisztikai Évkönyv, Új Folyam XVIII. 1910. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Budapest. 1911.

Magyar Iparoktatás 1900-01. V. évf. 1. sz. 2–3.

Nagy Lajos (1973, szerk.): Kézművesipari mesterségnév szótár. Magyar-latin-német, latin-magyar-német, német-magyar-latin nyelven. Veszprém.

Tessedik Sámuel – Berzeviczy Gergely (1979): *A parasztok állapotáról Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Theschedik Sámuel (1784): *Der Landmann in Ungarn, was er ist und was er sein könnte; nebst einem Plane von einem regulirten Dorfe*. Pest.

Theschedik Sámuel önéletrírása. Eredeti német kéziratból fordította és kiadta Zsilinszky Mihály. Pest (1873).

Trefort Ágoston: *Pesti Hírlap*. 1843. február 9.

Trefort Ágoston (1844): Egynéhány szó az adóról. Törvényhozás. *Pesti Hírlap*. 1844. dec. 8.

Trefort Ágoston: A Szolnok-aradi vonat ügyében. *Pesti Napló*. 1856. március 1.

Trefort Ágoston (1856-1859): *Visszaemlékezések*. Széchenyi Könyvtár Kézirattára.

Trefort Ágoston 1861. február 19-i levelének részlete. OSZK.

Trefort Ágoston Ipar és Iparegyesület. *Pesti Napló*. 1863. január 13.

Trefort Ágoston (1881): *Emlékbeszédek és tanulmányok*. Budapest.

Trefort Ágoston (1882): *Kisebbségi dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Trefort Ágoston (1888): *Beszédek és levelek*. Méhner, Budapest.

Tuza Csilla – Vissi Zsuzsanna (2000): *Az mesteremberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1525–1682)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Vissi Zsuzsanna (2003): *Az mesteremberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhlevelek (1683–1719)*. *Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékiadás, Budapest.

Zágoni Mikes Kelemen (1906): *Törökországi levelei*. Franklin Társulat Kiadása, Budapest.

Másodlagos források:

Áfra Nagy János (1939): *A magyar iparostanonc-oktatás története*. Ipari Szakkönyvtár. Az ipari Tanfolyamok Országos Szövetsége. Budapest.

Asztalos József (1936): Nagy-Budapest oktatásügye. Statisztikai Közlemények, 81. kötet. Budapest.

Balás Árpád (1897, szerk.): *Magyarország mezőgazdasági szakoktatási intézményei*. Magyaróvár.

B. Nagy Sándor (1938): *Közgazdasági művelődésünk kezdetei*. Budapest.

Bajkó Mátyás (1976): *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Benedek András (1996, szerk.): *Szakképzés Magyarországon*. Munkaügyi Minisztérium, Budapest.

Berg, Ch. und Mitarb. (1987, szerk.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte I–VI*. Verlag C. H. Beck, München.

Bertényi Iván (2006): A középkori művelődés. In.: Kósa László (2006, szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Bloch, M. (2002): *A feudális társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.

Blockmans, W. – Hoppenbrouwers, P. (2017): *Introduction to Medieval Europe 300–1500*. Routledge, Oxford.

Borsi Lőrinc (2000): *Veszprém város iparoktatásának története a hazai iparoktatás tükrében*. Táncsics Mihály Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium, Veszprém.

Buday Barna (1918): *Szakoktatásügyi kérdések*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság. Budapest. 61.

Buday Lajos (1957): *A magyar rajzoktatás száz éve 1800-1900*. A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve. Szeged.

Buza János (2005): *Kézművesség a három része szakadt Magyarországon*. In: Szulovszky, J. (szerk.) *A magyar kézművesipar története*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest.

Czvetkovich Ferenc (1930): *Magyarország mezőgazdasági szakoktatása*. Budapest.

Csiki László (1942): *Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása, fejlődése és mai helyzete*. Pátria Nyomda, Budapest.

Csorba László (2005): *Az önkényuralom kora (1849–1867)*. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 279–326.

Dengl János (1925): A hazai felső kereskedelmi iskolai tanárok képzésének és képesítésének múltja és jelen állapota. *Kereskedelmi szakoktatás*. 37. 8–9. sz. 207–240.

- Dengl János (1937): *A gazdasági szaktanárképzés*. In: Szakoktatási Évkönyv – 1937.
- Diederiks, L. (1995): Nyugat-európai gazdaság és társadalomtörténet. A rurális államtól a gondoskodó államig. Osiris Kiadó, Budapest.
- Domanovszky Sándor (1939-1942, szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Történelmi Társulat Kiadása, Budapest.
- Domonkos Ottó – Nagybakay Péter (1992, szerk.): Magyarország kézművesipartörténetének válogatott bibliográfiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Domonkos Ottó (2002): *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV-XIX. században*. Ipartörténeti könyvtár 1. Budapest.
- Dóka Klára (2005): *A kézművesipar a török kiűzésétől a céhek megszüntetéséig (1686–1872)*. In: Szulovszky, J. (szerk.) *A magyar kézművesipar története*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest.
- Dunka Sándor (2001): *Az építészet és a rajz tanítása Debrecenben a XIX. század első felében: Beregszászi Pál munkássága*. In: Radics, K. (2001, szerk.): *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve*. 28. kötet. Hajdú-Bihar M. Lvt., Debrecen, 33–59.
- Fári Irén (2011): *Szegedi kisiparosok a 20. század első felében. Iskolázás és vagyoni helyzet*. Doktori Disszertáció. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen. 71–72.
- Felhő Ibolya – Vörös Antal (1961): *A Helytartótanácsi Levéltár (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 3. Budapest)* A helytartótanács felügyelete alatt működő hatóságok, hivatalok és személyek iratai.
- Felkai László (1957, szerk.): *Eötvös József válogatott pedagógiai művei*. Tankönyvkiadó, Budapest. 342.
- Felkai László (1983): *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Budapest. 305.
- Felkai László (1994): *Magyarország oktatásügye a millennium körüli években*. OPKM, Budapest.
- Fericsán Kálmán (1999): *Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatás és fejlődése Magyarországon*. Carbocomp, Pécs.
- Fényes Elek (1847): *Magyarország leírása I–II*. Pest. 167–172.
- Fináczy Ernő (1902): *A magyar közoktatás története Mária Terézia korában I–II*. Budapest.
- Gáti József – Kuti János (2012): *Iparoktatás a századfordulón*. In: Bitay Enikő (szerk.): *Fiatal Műszakiak Tudományos Ülésszaka XVII. Nemzetközi Tudományos Konf. Kolozsvár*, 139–142.
- Gángó Gábor (2013, szerk.): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra*. In: *Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest.

- Gelléri Mór (1892): *Ötven év a magyar ipar történetéből 1842-1892*. Budapest.
- Gellért Oszkár – Lukács Ernőné (1959, szerk.): *A kultúra világa. Technika*. Minerva Kiadó, Budapest.
- Gies, F. – Gies, J. (2016): *Life in a Medieval City*. HarperCollins Publishers Inc. New York.
- Greinert, W-D. (1993): *Das „deutsche System“ der Berufsausbildung. Geschichte, Organisation, Perspektiven*. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden.
- Győrffy György (1980): Ungarn von 895 bis 1400, in: *Eurpäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte im Mittelalter*, (Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte 2) Hrsg. Jan A. van Houtte, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Győrffy György (1984): *Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig*. In.: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *Magyarország története*, Tíz kötetben. I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Győrivány Sándor (1953): *A magyarországi ipartanuló-képzés vázlatos története*. Budapest.
- Győriványi Sándor (2000): *A szakképzés története Magyarországon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hahn István – Szabó Miklós (1972): *Világtörténet képekben*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Halkovics László (1999): A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. *Statisztikai Szemle*, 4. sz. 260-272.
- Hanawalt, B. (1993): *Growing Up in Medieval London*. Oxford University Press, London.
- Hanschmidt, A. – Musolff, H-U. (2005): *Elementarbildung und Berufsausbildung 1450–1750* Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien.
- Heckenast Gusztáv (1996): *Kézművesképzés a középkori Magyarországon*. In: Szende Katalin (szerk.) *A magyar iskola első évszázadai 996–1526*. Xantus János Múzeum, Győr.
- Hésziadosz (2005): *Istenek születése; Munkák és napok*. Fordította Trencsényi-Waldapfel Imre. Európa Könyvkiadó, Budapest. URL: <http://mek.oszk.hu/06200/06221/#>
- Hoffmann, Ernst (1962): *Zur Geschichte der Berufsbildung in Deutschland*. W. Bertelsmann Verlag KG, Bielefeld.
- Holik Ildikó (2006): *A tanárképzés gyakorlati műhelyei: A gyakorlóiskolák tanárképzési szerepének vizsgálata*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Horváth Mihály (1840-1842): *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon - a három utolsó század alatt*. Pest.
- Horváth Mihály (1846): *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a középkorban*. Pest.
- Horváth Márton (2006): *A hazai szakképzés és mérnök-tanárképzés kultúrtörténete*. In: Benedek András (szerk.): *Szakképzés-pedagógia*. Typotex, Budapest. 13–30.

- Ifj. Kemény Lajos (1893): A czéhek történetéhez. 1457. dec. 19. *Történelmi Tár* 16.
- Illés Andrea (2022): *Hagyományos mesterségek mindentudója*. Scolar Kiadó, Budapest.
- Iványi Béla (1904): Egy iparoktatási rendelet 1766-ból. In: *Magyar Iparoktatás 1903–1904*. 10. sz. 597–598.
- Iványi Béla (1906): Adalékok 1526 előtti iparunk történetéhez. In: *Magyar Iparoktatás 1905–1906*. 6. sz. 491–497.
- Jakab Elek (1870, szerk.): Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Buda.
- Jakab Elek (1888): *Kolozsvár története. I–VI. kötet*. Tortoma Kiadó, Budapest.
- Jeismann, K.-E. – Lundgreen, P. (1987): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte 1800–1870*. Verlag C. H. Beck.
- Kelbert, H. (1956): *Die Berufsbildung der deutschen Kaufleute im Mittelalter*. Volk und Wissen Volkseigener Verlag. Berlin.
- Kelemen Elemér (1996): *Az iskolarendszer és társadalmi mobilizáció Magyarországon a 19–20. században*. in: Iskola a magyar társadalom történetében. OPKM, Budapest.
- Kelemen Elemér (1999): *A magyarországi tanügyigazgatás történeti áttekintése*. In: Gáspár László – Kelemen Elemér (szerk.): *Neveléstörténet problémátörténeti alapon*. Okker, Budapest. 115–126.
- Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Budapest.
- Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Király József (1979, szerk.): *A Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola centenáriumi emlékkönyve 1879–1979*. Budapest.
- Király János (1894): Pozsony város joga a középkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor (2012, szerk.): *Régi szavak szótára. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata*. Tinta kiadó, Budapest.
- Kiss Vendel – László János (1999, szerk.): *A középfokú szakoktatás története Magyarországon a felvilágosodás korától napjainkig*. Tatabányai Múzeum, Tatabánya.
- Kornis Gyula (1921): *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Magyar Középiszkolai Tanárok Nemzeti Szövetsége. Budapest.
- Kosáry Domokos (1980): *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kosári Domokos (2000): *Bevezetés Magyarország történetébe forrásaiba és irodalmába I. Általános rész 1. Könyvtárak és bibliográfiák*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kosári Domokos (2003): *Bevezetés Magyarország történetébe forrásaiba és irodalmába I. Általános rész 2. Országos jellegű levéltárak és forrásközlések.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kovács Endre (1962, szerk.): *Conemius Magyarországon.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Kovács Endre – Katus László (1979): *Magyarország története 1848-1890.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kovács Éva (1974): *Árpád-kori ötvösség.* Corvina Kiadó, Budapest.

Kósa László (2006, szerk.): *Magyar művelődéstörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.

Körömy Árpád (1883): *Iparviszonyaink a céhek szabályozásától a mohácsi vészig 1376–1526.*

Köte Sándor – Ravasz János (1979, szerk.): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1849–1919.* Budapest.

Köves Szilvia (2009): *A hazai rajzoktatás története (1777-1944). Kortás nevelési és művészeti irányzatok tükrében.* Doktori Disszertáció, ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest.

Kövér György – Gyáni Gábor (2001): *Magyarország társadalomtörténete.* Osiris, Budapest.

Kristó Gyula (2007): *Magyarország története 895-1301.* Osiris Kiadó, Budapest.

Kubinyi András (2008): A középkori budai mészároscéh. In.: A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságkevelei – Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 1. – Quellen zur Budapester Geschichte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit 1). szerk: Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltára – Budapesti Történeti Múzeum, Budapest.

Kurucz Ágnes (1988): *Lovagi kultúra Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kühne, A. (1922): *Handbuch für da Berufs und Fachschulewesen.* Zentralinstituts für Erziehung und Unterricht. Quelle & Meyer, Lipzeig.

<https://archive.org/stream/handbuchfurdasbe00kuhn#page/n7/mode/2up>

(Utolsó letöltés: 2020. 07. 21.)

Ladányi Andor (2008): *A középiskolai tanárképzés története.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Léderer Emma (1928): A legrégebbi magyar iparososztály kialakulása. *Századok* 62. 638-645.

Lipsmeier, A. (2006, Hrsg.): *Handbuch der Berufsbildung.* GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden.

Makkai László (1952): *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen.* Budapest.

Mann Miklós (2002): *Budapest Oktatásügye 1873–2000.* Ökonet Kiadó, Budapest. 25–31.

Meltzl Oszkár (1892): Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a 14-15. században. *Századok.*

Metz, F. (2004, Hrsg.): *Josef Angster – Das Tagebuch eines Orgelbauers.* Verlag der Donaueschwäbischen Kulturstiftung, München.

- Metzger, B. M. (1977): *An Introduction to the Apocrypha*. Stockholm. 77–81.
- Mérei Gyula (1951): *Magyar iparfejlődés 1790–1848*. Budapest.
- Mészáros István (1981): *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája 996–1948*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mészáros István (1992): *Széchenyi ürügyén a nemzetnevelés négy változatáról*. In: Balogh László (szerk.): *Az oktatási törvénykezés hazai történetéből*. OPKM, Budapest. 3–13.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2002): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2003, szerk.): *Neveléstörténet Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mikonya György (2014): *Az európai egyetemek története (1230–1700)*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 225–226.
- Mikonya György (2015): *Eötvös József és kora*. In: *Filozófia - művelődés - történet, 2015*. Az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának Tudományos Közleményei, XXXVI. (Szerk.: Donáth Péter és Farkas Mária) Trezor Kiadó, Budapest, 143–160.
- Mikonya György (2015): *Gyertyánffy István munkássága a tanítóképzés megújítása érdekében*. In: *Filozófia - művelődés - történet, 2015*. Az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának Tudományos Közleményei, XXXVI. (Szerk.: Donáth Péter és Farkas Mária) Trezor Kiadó, Budapest, 161–177.
- Munding Márta – Szovák Kornél – Takács László (2018, szerk.): *Techné: A szakképzés módszerei az ókorban és a középkorban*. Avicenna Kutatási Non-profit Kft., Piliscsaba.
- Müller Ildikó (2000): *Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus időszakában*. *Sic Itur Ad Astra*, XII. évf. 3. sz. 131–204.
- Nagy Péter Tibor (2000): *Iparos-tanonc oktatáspolitikai az irányított gazdaság születésének évtizedeiben*. *Magyar Pedagógia*, 100. 1. sz. 79-96.
- Nagybákay Péter – Németh Gábor (1991, szerk.): *VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium*, Veszprém, MTA VEAB. 107–113.
- Nemes Nagy József – Lőcsi Hajnalka (2015): *Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013)* In: *Területi statisztika* 55 (2): 100–121.
- Németh József (2015): *A mérnöktanárképzés magyarországi története. A mérnök tanártól a mérnöktanárig*. BME Tanárképző Központ, Budapest.
- Nussbächer, G. – Marin, E. (1999, bearb.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen I–IX*.

Nyárádi Gábor (1962): *Az első magyar iparműkiállítás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Orel Géza (1942): *A tanoncélet kapujában*. Attila Nyomda Részvénytársaság, Budapest.

Orosz Lajos (1987): *Fejezetek a magyarországi iparoktatás történetéből*. In: Neveléstörténeti olvasókönyv. Egyetemi jegyzet. Budapest.

Orosz Lajos (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. 102.

Ortvay Tivadar (1892–1912): *Pozsony város története I–IV*. Stampfel Károly cs. és kir. Könyvkereskedő, Pozsony. II. kötet, 4. rész, 181–199.

Pach Zsigmond Pál (2003): A debreceni posztószövőök legrégebbi céhszabadalma. Egy 14. századi oklevél utóélete, in: Uő. Szürkeposztó, szúrposztó, szűr. Fejezetek a magyarországi szövőipar korai történetéből. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

Patyi Gábor (2015): *Száz év a középiskolai tanárképzés, szakmai tanárképzés történetéből (1848–1948)*. In: Katona György (szerk.): *A szakmai tanárképzés múltja és jelene*. Tanulmánykötet. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron.

Patyi Gábor (2015): *Tanárképzés, szakmai tanárképzés a 19. század második felében*. *Képzés és Gyakorlat*, 2015. 13. évf., 1–2. szám, pp. 411–418.

Patyi Gábor (2021): *A hazai szakképzés történetének vázlata (18–20. század.)* Soproni Egyetemi Kiadó, Sopron. <https://mek.oszk.hu/22600/22649/html/index.html>

Páll Béla – Székely Győző (1919): *A földművesiskolák és azok átszervezése*. Szarvas.

Pirenne, H. (1983): *A középkori gazdaság és társadalom története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Plautus, T. M. (1977): *A hetvenkedő katona; Bacchides*. Fordította: Devecseri Gábor. Magyar Helikon Kiadó, Budapest. < URL: <http://mek.oszk.hu/00400/00462/#>

Pozsár István (1912): *A Csongrád-megyei céhek története*. Bozó és Justin Könyvnyomdája, Csongrád.

Pukánszky Béla – Németh András (1996, szerk.): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Ravasz János (1966, szerk.): *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Rácz Kálmán (2010): *Az egyetemi autonómia Magyarországon 1848 és 1945 között*. *Múltunk*, 2010. 1. szám. 62–68.

Renard, G. (2000): *The Middle Ages*. G. Bell And Sons, Ltd. London.

Renard, G. (2014): *Guilds in the Middle Ages*. CreateSpace Independent Publishing Platform. London.

- Romsics Ignác (2003): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rösler, R. (1912): *Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Alteres Zunftwesen in Hermannstadt bis Jahre 1526*. W. Krafft, Hermannstadt.
- Rúzsás Lajos (1956): *A pécsi ipar a feudalizmus végén. 1686–1848*. Pécs.
- Sanda István Dániel (2009): A pedagógiai terek vizsgálata - Különös tekintettel a XX. századi magyar iskolára. Doktori disszertáció.
http://ppk.elte.hu/2009/images/stories/_UPLOAD/DOKUMENTUMOK/Nevelestudomany_Ph d/sanda_diszertacio.pdf
- Sanda István Dániel (2016): *Bevezetés a szakképzéstörténetbe*. (Szakmai Pedagógusképzés Sorozat 7.) Typotop Kft., Budapest.
- Sanda István Dániel (2015): *Trefort Ágoston szerepe a népoktatás és a szakképzés 19. századi megújításában*. In: Károly Krisztina, Perjés István (szerk.): *Tanulmányok a tudós tanárképzés műhelyeiből*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 320–331.
- Sanda István Dániel (2015): A modern szakképzés rendszerének kialakulása és professzionalizálódása a késő középkortól a XVIII. századig. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. ELTE PPK, Budapest. 2015.
- Schack Béla (1903): *Kereskedelmi iskoláink múltja és jelene*. Budapest.
- Schack Béla- Vincze Frigyes (1930): *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Franklin-Társulat Nyomdája. Budapest.
- Sasfi Csaba (2006): Az oktatás társadalomtörténete. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon. Századvég*, Budapest. 509–540.
- SASHALMI Endre (2006): *A nyugat-európai államfejlődés vázlatja*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Simon Gyula (1979): *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története*. Budapest.
- Singman, Jeffrey L. (2013): *The Middle Ages: Everyday Life in Medieval Europe*. Union Square & Co. London.
- Skorka Renáta (2003): Buda város jogkönyve I-II. *Századok*. **137**. 762–764.
- Skorka Renáta (2004): Pozsony gazdasági szerepe a 15. század első felében a zálogszerződések tükrében. *Századok*. **138**. 433–463.
- Skorka Renáta (2005): *A céhrendszer kibontakozása*. In: Szulovszky, J. (szerk.): *A magyar kézművesipar története*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest. 109–150.
- Skorka Renáta (2007a): Iparosok a középkori Magyarországon. *História: A Magyar Történelmi Társulat folyóirata*. **29**. 4 pp. 14–16.
- Skorka Renáta (2007b): Kézművesek a középkori Magyarországon. *História: A Magyar Történelmi Társulat folyóirata*. **29**. 7 pp. 24–27.

- Skorka Renáta (2009): Egy budai céh forrásai. A budai mészárosok középkori céhkönyvei és kiváltságlevelei. *Korall: Társadalomtörténeti folyóirat* **10**. 38 pp. 160–164.
- Skorka Renáta (2017): *Ki dolgozzék más helyett? A budai jogkönyv 65. artikulusának tanulsága*. In: Hatalom, adó, jog. Szerk. Weisz Boglárka, Kádas István. MTA BTK Történettudományi Intézet. Budapest. 309–323.
- Skorka Renáta (2018a): A céhek tudásátadásban és szakképzésben betöltött szerepe a középkori Magyar Királyságban. In: Munding Márta; Szovák Kornél; Takács László (szerk.) *Techné : A szakképzés módszerei az ókorban és a középkorban*. Avicenna Kutatási Non-profit Kft., Piliscsaba.
- Skorka Renáta (2018b): Céhek a középkori Magyarországon a kézművesképzés szolgálatában. II. *Élet és Tudomány* **73**. 14 pp. 425–427.
- Skorka Renáta (2018c): Céhek a középkori Magyarországon a kézművesképzés szolgálatában. II. *Élet és Tudomány* **73**. 8 pp. 233–235.
- Skorka Renáta (2020): *A gölnici bányajog*. MTA – Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- Stopp, K. (1987): *Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. Beschreibender Katalog der Arbeitsattestaten wandernder Handwerksgehlen*. Bd. 1–16. Stuttgart.
- Szabó István (1966): *A falurendszer kialakulása Magyarországon*. MTA, Budapest.
- Szabó Ottóné Oláh Klára (1983): *A szakmunkásképzés 100 éve Székesfehérváron. 1883–1983*. Székesfehérvár.
- Szabolcs Éva (2001): *Deduktív (analitikus) jellegű kutatások*. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Szakmány László (1962, szerk.): *80 éves a középfokú iparoktatás*. Budapest.
- Szádeczky-Kardoss Lajos (1889): *A céhek történetéről Magyarországon*. Budapest.
- Szádeczky-Kardoss Lajos (1913): *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon 1307–1848. I–II*. Országos Iparegyesület. Ranschburg Gusztáv Könyvkereskedése, Budapest.
- Szász Károly (1886): *Trefort Ágoston*. Budapest. 21.
- Szávai Ferenc (1996): *Gazdaképzési rendszerek. A mezőgazdasági szakképzés története a XIX–XX. századi Európában*. Pannónia Könyvek.
- Szende Katalin (1996): *A pozsonyi pékek céhszabályzata*. In.: Uő. *A magyar iskola évszázadai 996–1526*. Xántus János Múzeum. Győr.
- Szende László (2005): *Műhelyek, mesterségek a késő középkori és a kora újkor Magyarországon*. In: Szulovszky, J. (szerk.) *A magyar kézművesipar története*. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest.
- Szentkirályi Zoltán – Détsy Mihály (1986): *Az építészet rövid története*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Szögi László (1988): *A Collegium Oeconomicumtól a Közgazdaságtudományi Egyetemig. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltára 1891–1978.* Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.

Szögi László (1994, szerk.): *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái.* Magyar Felsőoktatás – MKM, Budapest.

Szögi László (2013): „Aki kétszer is kultuszminiszter lett.” Eötvös József felsőoktatási politikája 1848-ban és 1867 után. In: Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára. ELTE Eötvös József Collegium, 2013., szerk.: Gángó Gábor., 399.

Szövényi Zsolt (1991, szerk.): *A szakmai pedagógusok képzésének története Magyarországon 1945-1988.* Oktatáskutató Intézet, Budapest.

Szuda Krisztina Eszter (2017): *A szlovák kisebbség története a mai Magyarország területén I. rész.* https://ujkor.hu/content/author/szuda_krisztina_eszter Megtekintés: 2022. 10. 22.

Szulovszky János (2005, szerk.): *A magyar kézművesipar története.* Magyar Kereskedelmi és Iparkamara. Budapest.

Szűcs Jenő (1955): *Das Städtewesen in Ungarn im 15-17. Jahrhundert.* (Városok és kézművesség a XV-XVII. századi Magyarországon). (Studia Historica 53) MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

Szűcs Pál (1994): *A magyar szakképzés ezer éve I.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 200.

Szterényi József (1897): *Az iparoktatás Magyarországon.* Pesti Könyvnyomda, Budapest.

Sztudinka Ferenc (1909): Előszó. *Magyar Ipartörténet című folyóirat.* 2.

Takács Miklós (2005): *A magyar kézművesség a 9–10. században.* In.: Szulovszky János (szerk.) *A magyar kézművesség története.* Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest.

T. Knotik Márta (2010): *Kiss Pál (Palcsi) kocsmáros (1834-1925) és családja.* In.: A Móra Ferenc Múzeum évkönyvei: Studia Historica 13. Szeged.

Tomka Béla (2005): Az összehasonlító módszer a történetírásban: Eredmények és kihasználatlan lehetőségek. *Aetas*, XX. évf. 1-2. sz. 250.

Tóth András – Antall József (1968): A magyarországi felsőoktatás a reformkorban és 1848/49-ben. *Felsőoktatási Szemle*, 1968., 7–8. szám, 413–423.

Tóth Lajos (1976): *Tessedik Sámuel.* Szarvas.

Tóth Péter (2006): A hazai rajzoktatás története a népoktatási törvényig. A rajziskolák. *Neveléstörténet*, III. évf. 1–2. sz. 115–136.

Tóth, Péter (2016): *Bevezetés a műszaki rajz tanításának módszertanába I.* Typotop Kiadó, Budapest.

Trostovszky Gabriella (1996): *Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban: Magyarországi kormányhatóságok 1. rész: Céhprivilegiumok: Tematikus mutató* (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 2/1. Budapest.

Varga Gyula (1986): *Debreceni szíjgyártók*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen.

Velner András (1999): A József-Ipartanoda helye és szerepe a magyar szakoktatásban. In: A középfokú szakoktatás története Magyarországon a felvilágosodástól napjainkig, *Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek*. Tatabánya. 94–102.

Vígh Albert (1907): Az állami ipari szakiskolák fémipari szaktanárainak és művezetőinek 1907 évi tanfolyamai. Budapest.

Vígh Albert (1932): Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben. Különösen 1867 óta. Pátria Nyomda, Budapest. 728.

Vincze Frigyes (1927): Adatok a hazai szakoktatásügyünk történetéhez a XIX. század első felében. *Kereskedelmi Szakoktatás*, XXXIV. évf. 10. sz. 501–510.

Vincze Frigyes (1937): Szakoktatásunk múltja és jelene. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig. Budapest.

Vincze László (1956, szerk.): *Tessedik Sámuel válogatott pedagógiai művei*. Budapest.

Vissi Zsuzsanna (2005): *Levéltári források*. In: Szulovszky, János (szerk.) A magyar kézművesipar története. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest.

Vörös Katalin (2013): *A szakoktatás-politika és modernizáció a 19. század végi Magyarországon*. In: Baska Gabriella – Hegedűs Judit – Nóbik Attila (szerk.): A neveléstörténet változó arcai. ELTE - Eötvös Kiadó, Budapest. 94–105.

Winkler Elemér (1921): *A soproni céhek története a 15-19. században*. Tóth Nyomda, Sopron.

Zabeck, J. (2009): *Geschichte der Berufserziehung und ihrer Theorie*. Eusl Verlagsgesellschaft mbH, Paderborn.

Zelovich Kornél (1922): *A magyar királyi József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomda, Budapest. 372.

Zimmermann, F. (1991, bearb.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bände I–VII. Köln.

Zolnay László (1975): *Ünnepek és hétköznapok a középkori Budán*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Dokumentumforrások:

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára. 1868/69. tanév, 19. iratcsomó; 1869/70. tanév, 20. iratcsomó.

ELTE Egyetemi Könyvtár. Ordo Praelectium 1823/24 – 1847/48. P2 – 1001. 26. tétel a kötetben: A' magyar egyetem alapszabályai. (Báró Eötvös József) Kézirat, illetve első nyomtatvány. 31.

Képviselőházi irományok. 1869. IV. kötet. OGYK_KI-1869. PDF-formátumban elérhető: library.hungaricana.hu (430. számú Törvényjavaslat a József-műegyetem újból szervezése tárgyában és indoklása. 272–274. oldal)

Kiss Pál szíjgyártó legény vándorkönyve (1850) Forrás: H. L. szíves engedélyével, családi archívumából.

Geringer-féle Ideiglenes Iparutasítás. 1851. február 6.

1859. évi császári nyílt parancs formájában kiadott Iparrendtartás.

1872. évi VIII. tc., (I. Ipartörvény)

1884. évi XVII. tc., (II. Ipartörvény) és végrehajtási utasítása, a 39.266/1884. évi FIKM rendelet.